—Людзьмі звацца!
Янка Купала

ГАЗЕТА ТВОРЧАЙ ІНТЭЛІГЕНЦЫІ БЕЛАРУСІ

ЛіМ

ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА

ПЯТНІЦА
23
ЖНІЎНЯ
1991 г.
№ 34 (3600)
ВЫХОДЗІЦЬ з 1932 г.
КОШТ—15 кап.
(Па падпісцы — 10 кап.)

УРАДЖАЙ-91

Званок з РАПА: дашліце зводку!

«Жанчынкі ў нас моцныя, хоць спрэс і пажылыя пенсіянеркі», — з непрыхаваным гонарам сказала мне брыгадзір з Пашкавіч Ганна Міхалевіч, калі прыйшлі мы з ёю на памідорнае поле. Паглядзеў, як кабеты з натугаю падымалі саракакілаграмовыя скрыні з памідорамі і неслі іх да машыны, і стала мне на душы маркотна. Дзе, у якой яшчэ краіне пабачыш такую гаротніцу, як наша калгасна-саўгасная жанчына?!

Саўгас «Рассвет», пра які я вяду аповяд, кажучы афіцыйнай мовай, мае малочна-гародніннную спецыялізацыю. Пад гароднінай тут занята трыста гектараў, на якіх вырошчваюць агуркі, памідоры, капусту, кроп, буракі і г. д. — усяго 23 найменаванні.

Гутару з галоўным аграномам гаспадаркі Іосіфам Зяновічам Бушылам. Задаю яму чыста практычнае пытанне — чаму сёлета ў горадзе такія вар'яцка высокія цэны на гародніну? У самую пару агуркоў дзяржаўная цана на іх трымалася да трох рублёў за кілаграм. Кажу яму, што пры такіх цэнах гаспадарка іх, відаць, купаецца ў грашах.

— Ага, купаецца, — сумна ўсміхаецца аграном. — Ледзь канцы з канцамі зводзім. Чаму? — Ён вымае з шуфлядкі некалькі паперын, падае мне. — Вось паглядзіце, на колькі ўзраслі дзяржаўныя цэны на тэхніку, мінеральныя ўгнаенні, ядахімікаты. Бачыце? У тры-чатыры разы. А наогул, — працягвае ён, — сёлета ад рэалізацыі гародніны мы будзем мець прыбытку менш, чым летась. Дай Бог дацягнуць да мільёна рублёў. А летась быў мільён сто тысяч.

Частку гародніны саўгас перапрацоўвае на сваім уласным кансервавым заводзіку. Здаец-

(Працяг на стар. 3).

Кола Дзён

Сярод датаў нашае гісторыі з'явіліся яшчэ дзве — 19 і 21 жніўня. Чорная і чырвоная. Між імі — дзень, а разам—тры дні выпрабаванняў нашае мужнасці, вытрымкі, вернасці дэмакратычным ідэалам, нашае здольнасці абараніць заваёвы кволае яшчэ дэмакратыі. Гісторыя пісалася на вуліцах Масквы і Ленінграда, гарадоў Расіі і Прыбалтыкі. Прыгадаем развіццё падзей гэтых дзён паводле паведамленняў розных інфармацыйных агенцтваў.

19 ЖНІЎНЯ

По радыё і тэлебачанні перададзены ўказ віцэ-прэзідэнта СССР Г. Янаева: у сувязі з немагчымасцю па стану здароўя выканання Гарбачовым Міхаілам Сяргеевічам сваіх абавязкаў Прэзідэнта СССР на аснове артыкула 127(7) Канстытуцыі СССР уступіў у выкананне абавязкаў Прэзідэнта СССР з 19 жніўня.

Уся ўлада ў краіне з 4 гадзін па маскоўскаму часу перайшла да Дзяржаўнага камітэта па надзвычайным становішчы (ДКНС).

Па радыё і тэлебачанні перадавалася інфармацыя на падзеі ў Маскве.

ДКНС узяў пад кантроль сваіх органаў цэнтральны друк і забараніў выхад некаторых цэнтральных газет.

Мінскі гарсавет прыняў рашэнне, у якім падтрымаў Б. Ельцына і асудзіў дзеянні ДКНС.

Дж. Буш асудзіў дзяржаўны пераварот у СССР і ахарактарызаваў яго, як антыканстытуцыйны.

С. Хусейн, М. Кадафі, Арганізацыя вызвалення Палестыны выступілі з падтрымкай ДКНС.

Дж. Мэйджар заявіў, што працяг нармальных адносін з СССР немагчымы.

ДКНС прыняў Заяву савецкага кіраўніцтва, Зварот да савецкага народа, Зварот да кіраўнікоў дзяржаў і ўрадаў і генеральнага сакратара ААН, у якіх назваў свой склад і выклаў сваю пазіцыю.

Старшыня Вярхоўнага Савета СССР А. Лук'янаў у Заяве выказаў свае адносіны да праекта Саюзнага дагавору. Стала канчаткова ясна, што плануемае на 20 жніўня падпісанне яго не адбудзецца.

Стала вядома, што М. Гарбачоў знаходзіцца пад аховай у Крыме, на сваёй дачы. Канкрэтных звестак пра стан яго здароўя няма.

Прэзідэнт Расіі Б. Ельцын падпісаў указ, у якім назваў ДКНС антыканстытуцыйным і кваліфікаваў яго дзеянні як дзяржаўны пераварот, які з'яўляецца дзяржаўным злачынствам, а ўсе рашэнні ДКНС — незаконнымі і не маючымі сілы на тэрыторыі РСФСР.

Танкі на вуліцах Масквы, каля будынкаў ВС РСФСР, Масавета, ТАСС, рэдакцый дэмакратычных газет. Тысячы масквічоў сабраліся каля расійскага Белага дома, з мэтай абараніць яго ад магчымага захопу; робяцца абарончыя збудаванні.

Б. Ельцын выступіў на мітынгу на Манежнай плошчы з вежы танка і заклікаў грамадзян Расіі да акцый грамадзянскага непадпарадкавання і ўсеагульнай бестэрміновай палітычнай забастоўкі.

Аб'яўлена, што сесія ВС РСФСР будзе склікана 21 жніўня, а сесія ВС СССР—26 жніўня.

Народныя дэпутаты БССР, сярод якіх С. Шушкевіч, В. Голубеў, З. Пазняк, Л. Баршчэўскі, А. Трусаў, В. Ганчар, П. Садоўскі і інш., звярнуліся да народных дэпутатаў з заявай склікаць нечарговую сесію ВС БССР.

Народныя дэпутаты БССР ад апазіцыі БНФ у ВС БССР выступілі з заявай, у якой асудзілі спробу дзяржаўнага перавароту ў СССР і заклікалі грамадзян Беларусі захоўваць арганізаванасць, вытрымку і дысцыпліну, выконваць толькі рашэнні канстытуцыйных органаў улады.

Афіцыйныя ўрадавыя структуры БССР ніяк не адрэагавалі

Г. Коль патрабаваў аднавіць М. Гарбачова на пасадзе Прэзідэнта СССР і падтрымаў патрабаванні Б. Ельцына.

Шахцёры Кузбаса і Варкуты аб'явілі аб бестэрміновай палітычнай забастоўцы.

На бок ВС РСФСР перайшлі асобныя падраздзяленні Савецкай Арміі. Ахоўваць Белы дом Расіі прыйшлі танкісты Таманскай дывізіі, а таксама Разанскі полк Тульскай дывізіі, у якім служыць каля 150 беларусаў.

20 ЖНІЎНЯ

Камітэт канстытуцыйнага нагляду СССР прызнаў, што дзеянні ДКНС могуць быць юрыдычна апраўданымі пры ўмове захавання Канстытуцыі СССР.

Патрыярх Усея Русі Алексій II звярнуўся да народаў краіны з просьбай праявіць вытрымку і не праліць крыві.

Прэзідэнт Казахстана Н. Назарбаеў назваў усе рашэнні ДКНС незаконнымі і выказаў надзею пачуць голас М. Гарбачова.

У Маскве адбыўся масавы мітынг, у якім прыняло ўдзел больш за 200 тысяч масквічоў.

Прэзідыум ВС БССР прыняў зварот да беларускага народа, у якім заклікаў грамадзян БССР кансалідаваць намаганні на пераадоленне ўзнікшага крызісу.

Б. Ельцын узяў на сябе камандаванне Узброенымі Сіламі на тэрыторыі Расіі і прызначыў генерала К. Кобеца Міністрам абароны РСФСР.

В. а. Прэзідэнта СССР Г. Янаеў падпісаў указ, у якім аб'явіў усе ўказы Прэзідэнта Расіі не маючымі юрыдычнай сілы.

Аб'яўлена, што сёння раніцай захварэў прэм'ер-міністр СССР В. Паўлаў. Выкананне абавязкаў кіраўніка ўрада ўскладзена на яго першага намесніка А. Дагужыева.

Г. Янаеў у тэлефоннай размове з Б. Ельцыным заявіў, што не дапусціць нападу на будынак ВС РСФСР.

У Мінску на плошчы Леніна адбыліся сустрэча з народнымі дэпутатамі БССР і мітынг у падтрымку дэмакратычных сіл, супраць антыканстытуцыйных дзеянняў ДКНС. Пра сваю падтрымку Б. Ельцына заявілі гарсаветы Гомеля, Пінска, Магілёва, іншых гарадоў рэспублікі.

У Мінску групай афіцэраў створана Беларускае згуртаванне вайскоўцаў, якое заявіла, што асноўнай гарантыяй незваротнасці дэмакратычных змен і суверэнітэту Беларусі могуць стаць толькі дэпартызаваныя рэспубліканскія вайсковыя злучэнні, і заклікала армію не прымаць удзел у рэакцыйным перавароце.

Эстонія аб'явіла поўную незалежнасць ад СССР.

Дж. Буш гаварыў па тэлефоне з Б. Ельцыным і паабяцаў падтрымку.

Тысячы ленінградцаў выйшлі на мітынг. Мэр Ленінграда А. Сабчак папрасіў гараджан вярнуцца на свае рабочыя месцы і заявіў, што дэмакратычныя сілы кантралююць развіццё падзей у горадзе.

Пастановай № 4 ДКНС прыпыніў дзейнасць усіх недзяржаўных тэлерадыёстудый, рэгламентаваў работу саюзнага, рэспубліканскага тэлебачання і радыё і спыніў работу радыё і тэлебачання Расіі.

Прэзідэнт Таджыкістана заявіў, што рэспубліка падпарадкуецца рашэнням ДКНС.

Еўрапейская супольнасць прыпыніла дапамогу СССР.

Паўднёвая Карэя вырашыла не адмаўляцца ад прадастаўлення крэдытаў, абяцаных СССР раней.

З 23 гадзін у Маскве ўведзена каменданцкая гадзіна.

Беларускія рэспубліканскія газеты выйшлі з заявамі і пастановамі ДКНС на першых старонках. Дырэктар выдавецтва ЦК КПБ забараніў выпуск газеты «Знамя юности» па загадзе невядомай асобы з будынка ЦК КПБ.

21 ЖНІЎНЯ

У Маскве ноччу адбыліся сутычкі з войскамі. Ёсць першыя ахвяры.

Камендант Масквы генерал Калінін загадаў раздзяліць тэрыторыю сталіцы на 33 каменданцкія раёны. Камендантамі прызначаны высокапастаўленыя вайскоўцы.

Савет рабочых Масквы ў сваёй заяве падтрымаў ДКНС і запатрабаваў даць адпор анархістам, прыхільнікам капіталізацыі нашай краіны, падпявалам спекулянтаў і мафіёзі.

У Беларусі выйшлі ўсе штодзённыя рэспубліканскія газеты. Журналісты «Звязды» зрабілі свой выбар: яны асудзілі дзейнасць ДКНС і засведчылі, што партыя мае шанц вярнуць аўтарытэт, толькі адмежаваўшыся ад членаў камітэта.

У Маскве адкрылася надзвычайная сесія ВС РСФСР. З'явіліся першыя надзеі на паляпшэнне сітуацыі, на перамогу над путчыстамі.

Латвія аб'явіла сваю незалежнасць ад СССР.

Па даручэнні сакратарыята ЦК КПСС намеснік Генеральнага сакратара ЦК У. Івашка паставіў перад в. а. Прэзідэнта СССР Г. І. Янаевым пытанне аб неадкладнай сустрэчы з М. Гарбачовым.

І. Лапцеў і Р. Нішанаў правялі пасяджэнне палат ВС СССР. Паведамлена, што А. Лук'янаў вылецеў у Крым на перамовы з М. Гарбачовым. Прынята пастанова: лічыць незаконнымі ўказы ДКНС.

Ф. Мітэран гаварыў з Б. Ельцыным па тэлефоне і заявіў аб сваёй падтрымцы.

Б. Ельцын заявіў, што ўдзельнікі перавароту павінны быць аддадзены пад суд. Ён сказаў, што на сённяшнюю ноч прызначаўся штурм будынка ВС РСФСР, але дывізія дэсантнікаў перайшла на бок расійскіх улад.

Члены ДКНС выехалі ў аэрапорт Унукава і вылецелі ў Крым на сустрэчу з М. Гарбачовым.

У Крым вылецелі І. Сілаеў, А. Руцкой, В. Бакацін, Я. Прымакоў. Адпусціць Б. Ельцына на сустрэчу з М. Гарбачовым дэпутаты ВС РСФСР адмовіліся.

Міністр культуры СССР М. Губенка падаў у адстаўку.

Танкі і бронетранспарцёры выводзяцца з Масквы.

У ноч з 20 на 21 жніўня па папярэдніх звестках у Маскве загінула ад 4 да 7 чалавек, ёсць параненыя.

Прэзідыум ВС СССР скасаваў каменданцкую гадзіну.

Пракуратура СССР узбудзіла крымінальную справу супраць членаў ДКНС.

Устаноўлена тэлефонная сувязь з М. Гарбачовым. Н. Назарбаеў гаварыў з Прэзідэнтам СССР. М. Гарбачоў назваў дзеянні ДКНС правым ваенным пераваротам. Стан здароўя Прэзідэнта СССР нармальны.

Дж. Буш звязаўся з М. Гарбачовым і 20 хвілін гутарыў з ім. М. Гарбачоў падзякаваў за падтрымку.

Войскі пакінулі Вільню, вызвалены тэлефонная станцыя і тэлецэнтр, заняты яшчэ ў лютым.

Сесія ВС РСФСР прыняла рашэнне аб зняцці з пасад тых кіраўнікоў абласцей Расіі, якія падтрымалі путчыстаў.

Расія прызнала Эстонію ў якасці незалежнай дзяржавы. Бакі ў хуткім часе абмяняюцца адпаведнымі дакументамі.

Б. Ельцын выдаў указ, па якім Усесаюзная тэлекампанія пераходзіць у ведамства Расіі. Л. Краўчанка адхілены ад кіраўніцтва ёю.

М. Гарбачоў заявіў, што цалкам валодае сітуацыяй у краіне, што правёў перамовы па тэлефоне з лідэрамі Расіі, Казахстана, Украіны, Беларусі, Узбекістана...

Патрыярх Усяе Русі Алексій II аддаў анафеме членаў ДКНС.

Мінск. 20 жніўня. Плошча Леніна.

Фота С. ГРЫЦА.

P. S. Агонія паміраючага партыйна-бюракратычнага рэжыму — так можна ахарактарызаваць дзяржаўны пераварот, сведкамі якога мы сталі. Дзякуй Богу, масквічам і мужным кіраўнікам расійскага парламента на чале з Б. Ельцыным, што ўсё так хутка скончылася. Калегі-журналісты са штодзённых газет у поўнай меры адчулі напружанне тых трох дзён. Мы ж пачалі рабіць гэты нумар «ЛіМа» да путча, а заканчваем пасля яго, калі ўсё стала на свае месцы. І сёння тое, што ўчора яшчэ ўспрымалася ледзь не грамадзянскім подзвігам,—звычайная работа, сёння матэрыялы, за якія ўчора «ЛіМ» мог бы не выйсці,— састарэлі і зняты з нумара. «ЛіМ» выходзіць такім, да якога вы прывыклі: з клопатамі пра Адраджэнне нацыі, родную мову, культуру, будучыню, ураджай-91... і давайце парадуемся гэтаму. У нас будзе цяпер час спакойна асэнсаваць падзеі апошніх дзён, даць ацэнкі путчу і путчыстам і не будзем спяшацца.

Адно скажам: годзе лёсу Беларусі залежаць ад пераваротаў у суседніх рэспубліках, час нам стаць незалежнымі, як зрабілі гэта дзяржавы Прыбалтыкі. І першым крокам хай будзе наданне дэкларацыі аб суверэнітэце Беларусі канстытуцыйнага статуса.

Сёння ж схілім галовы перад тымі, хто загінуў, абараняючы падыходы да будынка ВС РСФСР, абараняючы нашую будучыню. Вечная ім памяць.

Сяргей ГРАХОЎСКІ.

Пярэваратні

Відаць, дасюль не навучылі
Ні Іспанія, ні Чылі,
Што даверлівы народ
Дапусціў пераварот.

Не дай, Божа, да асноў
Дабяруцца партакраты,
Нас усіх чакаюць зноў
Голад, кулі, кроў і краты.
20.8.91

Учора ў вас дрыжалі рукі,
А сёння ўжо яны ў крыві,
Адонне сталінскай навукі —
Усё ж не знасіць вам галавы.
Ваш ачмурэлы, дзікі зброд
Дарэшты вынішчыць народ.
21.8.91

Перавядзём дух...

Для многіх з нас час, пачынаючы з панядзелка, надзвычай сціснуўся. Едучы на працу 19 жніўня, я яшчэ не ведаў пра маскоўскія падзеі, і толькі недзе на паўдарозе да пляцу Перамогі ўсё ж звярнуў увагу на ненатуральныя чэргі ў прадуктовых крамах. Што ж, для кагосьці час пачаў сціскацца тут, ля прылаўка. А ў тралейбусе рэфрэнам біла ў вушы адзінае слова — ПЕРАВАРОТ. Напрыканцы рабочага дня здавалася, што рэдакцыйны тэлефон распаліўся ад бясконцых званкоў з прадпрыемстваў сталіцы, абласных і раённых гарадоў, вёсак. Людзі хацелі ведаць, што адбылося ў краіне, абураліся маўчаннем рэспубліканскіх сродкаў масавай інфармацыі.

А ўвесь свет ужо ведаў у дэталях наша становішча, свет «ахнуў», назіраючы цынічны паўтор сцэнарыя 1964 года. Паблякл, у адначассе развеяліся дэмакратычныя ілюзіі наконт паступовага, але беспаваротнага адыходу ваенна - партакратычнай сістэмы.

Хроніку «пікіруючага перавароту» яшчэ напішуць, разбор падзей наперадзе. Але ўжо цяпер тры жнівеньскія дні можна назваць часам выпрабавання і выбару, у якім не было трэцяй, нейтральнай пазіцыі. Можна зразумець «простых» людзей у чэргах, якіх лёс прызвычаіў да палітычнага гвалту і якія непакоіліся аб хлебе заўтрашнім. Можна зразумець і пажылых людзей, якія па набытай інерцыі страху адмоўчваліся. Але як зразумець паводзіны дзяржаўных людзей, надзеленых уладай і адпаведнымі абавязкамі, якія пахіснуліся, разгубіліся і занялі чакальную пазіцыю? У заяве парламенцкай апазіцыі ў Вярхоўным Савеце БССР гаворыцца, як паводзіў сябе Старшыня ВС БССР М. Дземянцей у панядзелак, паказваючы бязвольнасць і бездапаможнасць перад дыктатарскім зыкам з Масквы.

Затое Бюро ЦК КПБ, здаецца, пазбегла недагаворак. У адпаведным «Звароце», тэкст якога ўяўляе сціслы канспект актаў ДКНС, Бюро ЦК КПБ дэкрэтавала ўсім партыйным камітэтам і арганізацыям «правесці неабходную растлумачальную работу сярод насельніцтва» для выканання ўказаў новай улады. Заклікала «праявіць вытрымку і не паддавацца на правакацыі экстрэмісцкіх сіл». Цікавая логіка: перш — растлумачыць указы экстрэмісцкага камітэта, затым — «не паддавацца» на яго правакацыі. Але верх казуістыкі — у прызнанні антыканстытуцыйнай улады ДКНС з агаворкай, што яго дзеянні ў той жа час «не павінны супярэчыць Канстытуцыі СССР».

Добра, вельмі добра, проста выдатна, што Бюро ЦК КПБ ПАСПЕЛА выказаць сваю салідарнасць з групай дзяржаўных злачынцаў. Трэба меркаваць, спех ЦК КПБ пад час антыканстытуцыйнай змовы заб'е першы цвік грамадскай пагарды ў яе палітычную труну.

На лязе падзей жорстка вызначалася сумленне і годнасць журналістаў. У заяве кіраўніцтва ЦТ сказана пра «жорсткі кантроль», пад якім давялося працаваць 19—20-га жніўня. Што ён сабой уяўляў — пакуль невядома, але ў ніводнага журналіста або дыктара ЦТ не хапіла мужнасці сказаць у эфір праўду, словы падтрымкі мільёнам людзей, якія выйшлі змагацца за лёс краіны. Характэрна, што кіраўніцтва БТ у панядзелак самавольна спыніла трансляцыю, а ў аўторак забараніла вядучым даваць ацэнкі падзеям у эфіры. Што гэта, стрыманасць ці — чаканне развязкі? Зрэшты, бліжэйшы час адкажа на пытанне, «хто быў кім».

Падзеі паказалі, што ў рэспубліцы знайшліся мужныя людзі, якія выказалі абурэнне спробай перавароту. Калегі са «Знамени юности», «Звязды», перадач «Радыёкантакт» і «Шанц» занялі сумленную пазіцыю, у адрозненне ад сваіх заснавальнікаў. Тысячы мінчан у аўторак выйшлі ратаваць гонар рэспублікі на плошчу Леніна. Але, зноў жа, словы праўды, прамоўленыя народнымі дэпутатамі, не прагучалі на ўсю рэспубліку, грамадскую свядомасць якой апрацоўвала ЦТ і радыё, нагнятаючы масавы страх і псіхоз.

...Але яны не прайшлі. Яны пралічыліся. Яны не верылі, што народ, на працягу дзесяцігоддзяў спавіты таталітарнай сістэмай, ужо спавядае ДЭМАКРАТЫЮ і ў стане яе абараніць. Мы паспелі раней атрымаць першыя ўрокі дэмакратыі, а халодны жнівень 1991-га стане самым, бадай, драматычным з іх. Час утрапёнасці стаў часам яднання.

Сёння, пасля пабачання жывога і здаровага законнага Прэзідэнта ўвачавідкі, мы перавядзім дух. Але пражытая ці не кожным, каму неабыякавы лёс краіны, «уласная» рэвалюцыя надзвычай умацавала і загартавала ўнутраны дух, шырэй адкрыла вочы на многія з'явы. Цяпер нам будзе лягчэй рухацца наперад.

Юрась ЗАЛОСКА.

ГЕГЕМОН ПЛАЦІЦЬ ШТРАФ

Мінскі падшыпнікавы завод. Цэх ролікавых падшыпнікаў № 1. Распараджэнне 12.7.91 г. № 354. г. Мінск. Аб пакаранні Цыбульснага А. М.

Токар Цыбульскі А. М., табельны нумар 12950, 2.7.91 г. зрабіў прагул без уважлівай прычыны. Ад Цыбульскага атрымана пісьмовае тлумачэнне. Кіруючыся п. 6 пастановы СМ БССР і ВЦСПС ад 28.7.83 г. № 745 «Аб дадатковых мерах па ўмацаванні працоўнай дысцыпліны», — загадваю:

За зроблены прагул без уважлівай прычыны токару Цыбульскаму А. М.:

1. Аб'явіць вымову і дэпрэміраваць па выніках працы за ліпень 1991 г. на 100 працэнтаў.

2. Пазбавіць прэміявання па выніках работы завода за 1991 г. на 100 працэнтаў.

3. Зменшыць чарговы адпачынак на 1 рабочы дзень.

4. Пазбавіць кампенсацыйнай аплаты — 100 рублёў і даплат на абеды за ліпень 1991 г. на 100 працэнтаў згодна з загадам дырэктара завода ад 16.5.91 г. «Аб умацаванні працоўнай дысцыпліны на заводзе».

Начальнік цэха В. І. Мінвалееў, старшыня цэхкома В. А. Брыдковіч.

Нядаўна пяць рабочых цэха ролікавых падшыпнікаў № 1 МПЗ падалі ў народны суд Заводскага раёна г. Мінска іск на адміністрацыю завода з нагоды няправільнага спагнання штрафаў, пазбаўлення кампенсацыйнай аплаты, а таксама нявыплаты ў поўным памеры індэксацыі за ўздаражанне жыцця.

Мне давялося пабыць на судовым пасяджэнні, дзе пад старшынствам народнага суддзі І. Мардовіч разглядалася гэтая справа. Па даверанасці інтарэсы рабочых прадстаўлялі тут В. Палішчук і В. Якаўчык. Адказчыкам ад адміністрацыі быў кіраўнік юрыдычнага бюро прадпрыемства В. Гурын.

Ці не з першых хвілін пасяджэнне ператварылася ў своеасаблівае пікіраванне суддзі з істцамі, якія, на думку І. Мардовіч, прыйшлі ў суд непадрыхтаваныя. Будзем аб'ектыўныя, у многім суддзя мела рацыю — Палішчук і Якаўчык блыталіся ў шматлікіх паперах, якія яны прынеслі з сабой, адхіляліся ад сутнасці справы, даючы волю эмоцыям і г. д. Але ўсё гэта адбывалася не таму, што праўда была не на іх баку. Ва ўсім цывілізаваным свеце пры аналагічных сітуацыях інтарэсы рабочых абараняюць адвакаты, тут жа яны мушаны былі плыць без «руля и ветрил» у бурлівым судзейскім моры.

Пасля пасяджэння я пацікавіўся ў Гурына, ці аказвае яго бюро юрыдычную дапамогу рабочым? Ён паглядзеў на мяне, як на дзівака. «Мы стаім на варце інтарэсаў завода», — адказаў Гурын, пацвердзіўшы, сам таго не жадаючы, арганічную адчужанасць працоўнага чалавека ад сродкаў вытворчасці, якімі, згодна з пастулатамі сацыялістычнай ідэі, ён і валодае...

Неўзабаве пасля таго суда я пабываў на падшыпнікавым заводзе. Доўгая размова тут адбылася ў мяне з начальнікам аддзела планавання, працы і заработнай аплаты Я. Талаем і начальнікам бюро па працоўнай дысцыпліне І. Жаўтком. Іван Іванавіч растлумачыў, што штрафныя санкцыі за адзін дзень прагулу ў грашовым вылічэнні складаюць недзе 280—300 рублёў. «Ці не замнога?» — спытаў я, дадаўшы, што, як мне расказалі рабочыя, гэтым пакаранне не абмяжоўваецца, «штрафніка» яшчэ могуць пазбавіць летняга адпачынку, адсунуць чаргу на кватэру і да т. п. «Інакш не можам, — кажа Яўген Аляксеевіч, — трэба неяк умацоўваць працоўную дысцыпліну». «І дапамагаюць пакаранні?» — цікаўлюся я. «Не вельмі, — прызнаецца Жаўток. — У тым жа першым ролікавым цэху, дзе працуе Палішчук, за паўгода было зроблена 348 прагулаў, а ўвогуле па заводзе за першыя шэсць месяцаў гэтага года колькасць прагулаў у параўнанні з адпаведным перыядам леташняга года павялічылася на 15 працэнтаў. У 1990 г. прагулаў было больш, чым у папярэднім, на 39 працэнтаў».

Вось такая цікавая дынаміка.

Скажу адразу — я катэгарычна супраць парушэнняў працоўнай дысцыпліны, тым больш прагулаў. Але ж не магу не думаць і пра тое, што парушэнні гэтыя сталі адметнай рысай нашай «народнай» гаспадаркі, якая з'яўляецца неад'емнай часткай каманднa-адміністрацыйнай сістэмы.

Палітыка бізуна і перніка, узятая на ўзбраенне камуністычнай партыяй, за семдзесят гадоў «сацыялістычнага выбару» выявіла поўнае сваё банкруцтва. «Пернік» у выглядзе ордэнаў і медалёў, ганаровых званняў і грамат выпадаў, вядома ж, лічаным асобам, астатняя маса працоўных укалвала ці не за самы нізкі ў свеце заробак, так і не зразумеўшы, што «праца з'яўляецца справай гонару, доблесці і геройства».

Ці не з дзяцінства падручнікі па гісторыі гаварылі нам, як блага жылося рабочым да рэвалюцыі, як пакутавалі ад штрафаў, як асуджаліся на жабрацкае жыццё.

Мінуўся час, царскі лад змяніўся «ладам рабочых і сялян», а метады тыя ж?

Чытаю ленінскія «Заўвагі да праекта тэзісаў Троцкага «Чарговыя задачы гаспадарчага будаўніцтва» (У. І. Ленін. ПЗТ, т. 40, стар. 190): «...в число мер для повышения дисциплины и производительности труда должны войти понижение пайка для неисправных и т. п.». Напісана гэта было ў 1920 годзе. Здаецца, за семдзесят гадоў, што сплылі з таго часу, можна было зразумець, што «понижение пайка» сваёй мэты так і не дасягнула. Не на гэтым павінна трымацца эканоміка, жыццё наша.

Міхась ЗАМСКІ.

Званок з РАПА: дашліце зводку!

(Заканчэнне. Пачатак на стар. 1).

ца, выдатна? Мой спадарожнік фатакор газеты «Белорусская нива» Аркадзь Бірылка адразу загарэўся — трэба неадкладна туды ехаць, зрабіць здымак. Але крыху супакоіўся, калі аграном прызнаўся, што «завод» той крайне нерэнтабельны — летась даў усяго 23 тысячы рублёў прыбытку. Курам на смех.

— Але ж даруйце, Іосіф Зянонавіч, — кажу я, — у магазіне трохлітровы слоік кансерваваных агуркоў каштуе каля васьмі рублёў. Чаму ж цэх не рэнтабельны?

І. Бушыла тлумачыць, што адвозіць агуркі ў магазін свежымі, пры цяперашняй закупачнай цане, больш выгадна.

Ды і наогул, як мы даведваемся, працуе цэх, як кажуць, цераз пень-калоду. У дзень нашага прыезду ён наогул стаяў.

— Не ўсё ў нас добра расце, але асартымент гародніны нам прапанаваў райаграпрам,— скардзіцца Бушыла.

— А калі не паслухацца, вырошчваць тое, што выгадна?— пытаюся я.

Іосіф Зянонавіч паціскае плячыма:

— Пакараюць — прэмій, даплат не дадуць.

Пабылі мы і на машынным двары саўгаса, бо — што гэта за рэпартаж з уборкі без фотаздымка камбайнераў? Хоць на фота, як бачыце, на тварах саўгасных механізатараў Івана Арцімені і Пятра Кішулі вясёлыя ўсмешкі (як не ўсміхнешся, калі аб гэтым просіць фатакор), на душы ў іх было сумна і маркотна. Каторы дзень іх «Бізон» стаіць на прыколе — задажджыла, а прастой б'е па кішэні, бо плацяць камбайнерам за намалочанае збожжа — два рублі за тону. Праўда, пакуль што яны трымаюць першынство ў саўгасе — намалацілі ўжо 220 тон збожжа, за што і былі рэкамендаваны галоўным аграномам для фатаграфавання ў газету.

А наогул, убрана ў саўгасе пакуль што яшчэ палова збожжавых — зноў-такі, перашкаджае надвор'е. Кожны гектар дае ў сярэднім па 39 цэнтнераў збожжа, чым Бушыла, па яго словах, усё ж не задаволены — летась было пад 50.

...У дыспетчарскай мы выпадкова сталі сведкамі тэлефоннага званка з райаграпрама з патрабаваннем перадаць зводку па нарыхтоўцы кармоў—колькі закладзена сіласу, сенажу, сена розных гатункаў, колькі занята на гэтай працы людзей і г. д.

— І часта даводзіцца перадаваць такія звесткі? — не стрымаўся я.

— Тры разы на тыдзень, — адказала дыспетчарка. — Па надоях і здачы малака, ацёле кароў, ходзе ўборкі, выкананні плана продажу прадуктаў дзяржаве.

Падумалася — каманднa-адміністрацыйная сістэма жыве! Цяпер, калі надзвычайшчыкі з Масквы крычаць аб эканамічным хаосе, у якім быццам бы вінавата абвешчаная Гарбачовым перабудова, міжволі думаеш: ці ж не яны і іх прыхільнікі (а ўсе ж мелі вялікую ўладу) імкнуліся дыскрэдытаваць перабудовачныя працэсы, у тым ліку і ў сельскай гаспадарцы? У якасці ілюстрацыі да гэтай думкі, мяркую, можна прывесці такі факт: сярод васьмёркі членаў камітэта па надзвычайным становішчы ёсць і прозвішча Старадубцава — фанатычнага абаронцы калгасна-саўгаснага ладу...

М. МІХАЙЛАЎ.

Мінскі раён.

Фота **А. Бірылкі.**

Фэст у Оршы

1 верасня на Крапівенскім полі ў Оршы адбудзецца фэст беларускай аўтарскай песні, прысвечанай 477 угодкам бітвы пад Оршай. На фэст запрашаюцца прыхільнікі нацыянальнага Адраджэння незалежна ад палітычнай арыентацыі. Тыя, хто будзе мець час і жаданне, змогуць прыняць удзел у пешай вандроўцы Орша — рака Крапіўна — вёска Ляўкі (лецішча Я. Купалы). Збор на аршанскім гарадзішчы а 12.00 31 жніўня. Тэлефоны аргкамітэта фэсту ў Оршы: 2-00-74, 3-33-61, 2-45-42, 2-24-06.

Зварот грамадскасці

Група пісьменнікаў, мастакоў, вучоных, рэлігійных дзеячаў на мінулым тыдні звярнулася да старшыні Гродзенскага гарвыканкома з просьбай разгледзець пытанне аб вяртанні праваслаўнай царкве Гродзенскага жаночага манастыра Нараджэння Божай Маці. Пабудова адабрана ў вернікаў уладамі ў 1960 годзе.

Сярод падпісаўшых ліст — А. Бембель, А. Кудравец, М. Савіцкі, М. Турбін, А. Федарэнка.

У пятніцу, 16 жніўня, у касцёле Св. Роха на Залатой Горцы ў Мінску адбыўся парафіяльны фэст. Гучала імша на беларускай мове.

Фота Ул. КРУКА.

ПУЦЯВІНЫ АДРАДЖЭННЯ

ЁСЦЬ ПАДСТАВЫ ДЛЯ АПТЫМІЗМУ

З Куртам Вулхайзерам, аспірантам Індыянскага універсітэта (ЗША), мы гутарылі ў інтэрнацкім пакойчыку, у літаральным сэнсе седзячы на чамаданах: назаўтра Курт адлятаў на радзіму, каб прыступіць да напісання доктарскай дысертацыі, матэрыялы якой збіраліся ў Беларусі.

Амерыканскі лінгвіст (магістр навук, паводле існуючай у ЗША класіфікацыі) даследуе сучасны беларускі моўны працэс. Амаль год доўжылася творчая камандзіроўка Курта Вулхайзера ў Мінску, пад час якой навуковец наладзіў стасункі з супрацоўнікамі Інстытута мовазнаўства АН БССР, філолагамі Белдзяржуніверсітэта, прыняў удзел у Кангрэсе беларусістаў. Але найбольшую каштоўнасць для Курта склалі паездкі ў вясковыя школы, дзе ён праводзіў апытанні дзяцей па адмысловай методыцы. З аповяду пра паездку на Навагрудчыну і пачалася наша гутарка.

— Курт, якія ўражанні выклікала ў вас наведванне беларускай «глыбінкі»?

— Так, уражанні ад паездак на Навагрудчыну — самыя, бадай, моцныя за час майго побыту ў Беларусі. Першы раз я наведаў Навагрудскі раён у красавіку, другі — напрыканцы ліпеня — пачатку жніўня. Працаваў у Валковіцкай сярэдняй школе, у якой вучацца дзеці з вёсак Валковічы, Гаравічы, Шчорсы, Ляхавічы. Шчыра ўдзячны педкалектыву школы, які паспрыяў наладжванню сумоўя з дзятвой, дапамог знайсці агульную мову і з іх бацькамі — сялянамі, сельскімі інтэлігентамі. Павінен адзначыць, што ў Валковіцкай школе працуе добры, адданы справе Адраджэння калектыў.

Увогуле пасля Мінска (дзе таксама даводзілася наведваць беларускія класы) — прыемна здзіўлены. На вёсцы ёсць падстава для аптымізму, калі мець на ўвазе адраджэнне мовы: там ёсць адданыя гэтай справе людзі — мясцовая інтэлігенцыя, а галоўнае — там захавалася досыць моцнае моўнае асяроддзе, у якім толькі і можа знайсці апірышча сучасная «беларусізацыя» грамадства.

— Курт, а што вы лічыце галоўным у адраджэнні мовы?

— Галоўнае, на маю думку, — зрабіць мову патрэбнай у штодзённым ужытку, у сацыяльных стасунках на розных узроўнях — сям'я, праца, грамадская дзейнасць. Амерыканскі сацыёлінгвіст Д. Фішман даследаваў гэтую праблему. У адной з кніг ён піша, што стандартная мова павінна задавальняць не толькі эмацыянальныя, але і эканамічныя патрэбы людзей. Калі абедзве функцыі мовы супадаюць — то цудоўна, а калі не — трэба дасягаць іхняга злучэння. У Беларусі пакуль што функцыі мовы абмежаваны эмацыйным планам. У гэтым сэнсе павага да мовы з кожным днём сапраўды ўзрастае, зменяюцца адносіны да яе. Але што тычыцца матэрыяльнай сферы — дык сюды мова яшчэ не прабілася, таму задача кіраўніцтва рэспублікі — рабіць усё магчымае, каб у людзей з'явіўся эканамічны стымул для авалодання мовай.

— Што можа параіць у гэтым кірунку навука сацыёлінгвістыка?

— Навука сацыёлінгвістыка можа параіць у першую чаргу паступова перавесці сельскагаспадарчыя інстытуты, тэхнікумы і гандлёвыя ВНУ на беларускую мову навучання. Тым самым мы ўзмоцнім моўны асяродак на вёсцы і створым яго ў сферы гарадскога сервісу. Для агульнага пераходу на беларускую мову патрэбны папярэднія ўмовы, падрыхтаванасць насельніцтва. Мова ж — толькі дапаўненне грамадскай сістэмы. Існуючаму па сёлета палітычнаму ладу арганічна ўласціва руская мова як сродак зносін. Яна задавальняе і палітыку, і эканоміку, і культуру. Каб змяніць моўны прыярытэт, трэба рэфармаваць грамадскую сістэму: па-першае, дабіцца палітычнага суверэнітэту (ці рэальнай незалежнасці) рэспублікі, па-другое, ствараць (асабліва на вёсцы) стымулы для моладзі — забяспечыць права прыватнага прадпрымальніцтва і да т. п...

— Могуць запярэчыць: навошта дзеля мовы рэфармаваць грамадскія інстытуты, якія існуюць дзесяцігоддзі?

— Змена інстытутаў палітыкі і эканомікі не ёсць самамэта, паднаначаленая беларусізацыі. Увесь парадокс у тым і заключаецца, што агульначалавечая, калі хочаце, карысць рэформ (маю на ўвазе павелічэнне дабрабыту людзей) і «беларусізацыя» палітычнай і эканамічнай прасторы ўзаемадапаўняюцца. Іншая справа, што сінхранізаваць абодва працэсы складана. Зразумела, што грамадскія рэформы маюць доўгатрывалы характар, таму моўная «беларусізацыя» рызыкуе апярэдзіць іх, што, канешне, можа выклікаць незадавальненне насельніцтва, асабліва гарадскога, якое прывыкло жыць, карыстаючыся рускай мовай, і псіхалагічна настроена досыць кансерватыўна.

— У чым заключаліся вашы даследаванні?

— Мне хацелася высветліць, якую мову пераважна ўжывае мясцовае насельніцтва: дыялектную, беларускую з русізмамі, або рускую з прымешкам беларускай. Быў распрацаваны спецыяльны марфалагічны апытальнік, каб высветліць характэрныя з'явы той «змешанай мовы», якая непазбежна ўзнікае ва ўмовах узаемадзеяння двух блізкародных моў. Навуковая апрацоўка матэрыялу будзе зроблена дома, ва універсітэце штата Індыяна, але ўжо цяпер магу сказаць, што ў мове дзяцей праяўляецца большы ўплыў нормаў беларускай літаратурнай мовы, чым рускай. Пры перакладах з беларускай мовы на рускую, напрыклад, часта захоўваліся нормы беларускай марфалогіі.

Яскрава бачна розніца паміж мовай дзяцей настаўнікаў і дзяцей працаўнікоў калгаса. Першыя амаль што двухмоўныя, у тым сэнсе, што добра валодаюць дзвюма мовамі, другія пераважна гавораць на падставе дыялекту. І гэта пры тым, што гуляюць і вучацца яны разам. Значыць, уплывае сямейнае сумоўе...

— Гады два таму, ды і цяпер яшчэ крытыкуецца гэтак званы «білінгвізм». У вас, адчуваецца, няма ніякага комплексу ў дачыненні да гэтага тэрміну...

— Сапраўды, перасцярогі тут некалькі перабольшаныя, дакладней кажучы — не маюць навуковых падстаў. Сітуацыя моўнай канвергенцыі характэрна не толькі для вашай рэспублікі, але і для многіх краін свету. У пэўным сэнсе гэта заканамернасць у развіцці моў, бо ніводная мова не існуе ізалявана.

У сацыёлінгвістыцы ўжываецца паняцце «канцінуум-граматыка». Гэта значыць, што моўныя паводзіны чалавека праяўляюцца адносна дзвюх моў, выбар якіх дыктуе рэчаіснасць. Напрыклад, за межамі сям'і мова можа змяніцца (у ВНУ, на службе). Мова мастацтва ў сваю чаргу можа прымусіць змяніць моўныя коды на карысць роднай мовы і г. д. Такім чынам, моўныя паводзіны набываюць дынамізм, што зусім натуральна. Ненатуральна марыць аб моўнай цнатлівасці.

Моўную рэчаіснасць у Беларусі больш трапна можна ахарактарызаваць не «канцінуумграматыкай», а трохкутнікам, дзе трэцім вуглом з'яўляецца дыялектная мова. Да нядаўняга часу ваш моўны працэс арыентаваўся на рускія нормы, цяпер жа ёсць рэальная магчымасць павярнуць яго да нормаў беларускай мовы і паступова займець «канцінуумграматыку», гэта значыць узаемадзеянне дыялекта і адной — беларускай — літаратурнай мовы. Але такое становішча ўяўляецца на сёння ідэалам.

Вельмі падобная сітуацыя назіраецца ў Шатландыі, дзе доўгі час дамінавала англійская мова, цяпер жа пачаўся рух да ўнармавання шатландскіх гаворак і суверэнізацыі шатландскай мовы. У вас, трэба меркаваць, больш надзей на адраджэнне мовы, бо вы маеце літаратурную мову ўжо некалькі дзесяцігоддзяў.

— Вы назіралі за дзейнасцю сродкаў масавай інфармацыі, чыталі прэсу. Як вы ставіцеся да абнаўлення нашага слоўніка, у прыватнасці — стварэння наватвораў замест запазычання слоў замежнага паходжання?

— Шчыра кажучы, мяне трохі здзіўляе такое памкненне. Як навукоўцу мне вядома, што збліжэнне беларускіх гаворак з рускай мовай пачалося не пасля кастрычніка 1917 г., а значна раней — ад пачатку XIX ст. Ад тых часоў у мову запазычыліся рэдкія русізмы, якія сёння многімі лічацца ўласнай лексікай. Пасля рэвалюцыі рух да расейшчыны не перапыніўся. Нават пры беларусізацыі 20-х гадоў, якая паспяхова адбывалася ў гарадах, вясковая бюракратыя працягвала карыстацца той мовай, якой іх навучылі на франтах грамадзянскай вайны і лікбезаўскіх курсах,— рускай.

Што тычыцца наватвораў... Вядома, што толькі каля 10 працэнтаў новых слоў трапляюць у штодзённы ўжытак, астатнія «не прыжываюцца». Адзін час у Чэхіі і Славакіі спрэс прыдумвалі наватворы ўзамен нямецкіх слоў. Але большасць з іх не прыжылася, і нямецкую лексіку давялося вяртаць. Іншая справа, калі гутарка ідзе пра тэхніку і тэхналогію, якіх не было раней, тут яшчэ магчыма «наватварэнне». Але возьмем словы англійскага паходжання «менеджэр», «спонсар» і да т. п. Адпаведныя калькі прыдумаць можна, але ці зразумеем мы тады, што гаворым менавіта пра менеджэраў і спонсараў?

Так што трагедыі ў запазычанні «чужой» лексікі мне не бачыцца.

— І на развітанне — што б вы пажадалі чытачам нашага штотыднёвіка?

— Хачу пажадаць ім быць беларусамі не толькі па пашпарце, але і па свядомасці, вывучыць як належыць уласную гісторыю і не цурацца ўласнай мовы.

— Навуковых поспехаў вам, Курт!

— Дзякую.

Гутарыў Юрась ЗАЛОСКА.

«АДРАДЖАЕМ ВЕРУ Ў СЭРЦАХ...»

Прыкмета нашага часу — узрастаючая ўвага і цікавасць да рэлігійнага жыцця, якое набывае дынамізм, пашырае свае ўплывы на грамадскія працэсы ў рэспубліцы. Прычым назіраецца рэальная поліканфесійнасць, раўнапраўнае суіснаванне розных цэркваў: рускага праваслаўя, рыма-каталіцызму, уніяцтва, некалькіх накірункаў пратэстантызму і інш. Ва ўмовах Савецкага Саюза Беларусь — адзіная, бадай, рэспубліка, пазбаўленая яскравай перавагі той ці іншай канфесіі.

Таму і не дзіўна, што вясной г. г. дзеячы розных цэркваў зарэгістравалі ў Мінгарсавеце Біблейскае таварыства Беларусі, у якое пакуль што ўваходзяць святары, прапаведнікі і... літаратары г. Мінска. Што сабой уяўляе новая арганізацыя, якія мэты перад сабой ставіць, чым можа быць карысная грамадзянскай супольнасці,— аб гэтым гутарка нашага карэспандэнта са старшынёй БТБ прапаведнікам Мінскай царквы евангельскіх хрысціян-баптыстаў Германам РОДАВЫМ.

— Герман Якаўлевіч, пры рэгістрацыі Біблейскага таварыства Беларусі ў сакавіку мы меркавалі расказаць аб ім пасля грамадскай прэзентацыі. Але, як нам вядома, узніклі пэўныя арганізацыйныя перашкоды для прэзентацыі, якая дасюль не адбылася. Тым не менш, дзейнасць БТБ наладжваецца. Чым займаецца ваша таварыства, з якімі праблемамі сутыкнулася?

— Напачатку ад імя праўлення Біблейскага таварыства я перадаю ўдзячнасць рэдакцыі штотыднёвіка «ЛіМ» за пастаянную ўвагу да нашай дзейнасці. Гэта вельмі радуе і напаўняе надзеяй на разуменне нашых праблем. Што тычыцца канкрэтнай дзейнасці, дык яна мае адну, дакладна пазначаную ў Статуце мэту: распаўсюджанне Бібліі, чым мы займаемся ўжо некалькі месяцаў. За гэты час патроху наладзіліся сувязі з міжнароднымі евангельскімі місіямі па распаўсюджанні рэлігійнай літаратуры. Ведаеце, усе яны з'яўляюцца дабрачыннымі, існуюць на ахвяраванні багатых заходніх бізнесменаў. Таму для атрымання з-за мяжы Новага Запавету ў перакладзе Антона Луцкевіча, напрыклад, нам давялося прадаставіць заходнім місіянерам гарантыі, што гэтая літаратура патрапіць сапраўды «жаждущим и страждущим», хто не мае грошай, каб набыць яе. Павінен адзначыць, што большая частка літаратуры, за выключэннем Бібліі для дзяцей, сабекошт якой досыць вялікі, распаўсюджваецца дабрачынна. У асноўным Новыя Запаветы кішэннага фармату атрымліваюць студэнты, салдаты тэрміновай службы, грамадзяне ў месцах зняволення і інш. Наперадзе—наладжванне гандлёвых кіёскаў, у якіх можна набыць рэлігійную літаратуру, іншыя мерапрыемствы.

З пачатку навучальнага года мы мяркуем правесці евангелічныя сустрэчы на факультэтах ВНУ, іншых навучальных установах. Хто зацікаўлены ў такіх сустрэчах — просьба тэлефанаваць у Мінску: 61-49-02; 53-23-57.

— Як вядома, ваша таварыства аб'ядноўвае дзеячаў разнастайных канфесій. Як дамагаецеся ўзаемаразумення?

— Сапраўды, склад заснавальнікаў і праўленне БТБ шматпрадстаўнічыя. Сярод заснавальнікаў — Р. Барадулін, А. Бембель (Зніч) А. Грыцкевіч. У склад праўлення ўваходзяць У. Конан, В. Сёмуха, І. Дубянецкая, дэпутат Мінгарсавета У. Кавызін. З духавенства — а. Я. Матусевіч (грэка-каталіцкая царква), а. М. Сапель (рыма-каталіцкая царква), а. Г. Латушка (беларуская праваслаўная царква), б. Э. Сабіла (пратэстанцкая канфесія), б. Я. Патупчык, б. І. Рачкоўскі, б. П. Сідлярэвіч (усе—члены царквы евангельскіх хрысціян-баптыстаў), б. К. Танхілевіч (ХВЕ, пяцідзесятнікі), б. І. Астроўскі (адвентысты сёмага дня). Так што таварыства сапраўды мае міжканфесійны характар. Але мы заўсёды пачынаем свае пасяджэнні з агульнай малітвы і затым па-брацку вырашаем усе праблемы.

— Ці наладзіліся сувязі з сусветным Біблейскім таварыствам?

— Наша таварыства на парытэтных пачатках супрацоўнічае з Біблейскім таварыствам Савецкага Саюза, праз якое мы атрымліваем літаратуру з-за мяжы, ладзім сувязі з нацыянальнымі біблейскімі таварыствамі. Дарэчы, пры кожным кантакце з замежжам мы заўсёды падкрэсліваем і чарнобыльскі аспект нашага становішча. Таму кожны прыезд заходніх місіянераў у нашу рэспубліку суправаджаецца прывозам лекаў і да т. п.

Але перш за ўсё разлічваем на ўласныя сілы. Тых, хто жадаў бы падтрымаць БТБ матэрыяльна, запрашаю да дабрачыннага супрацоўніцтва і паведамляю наш рахунак: р/р № 701409 у Белжылсацбанку г. Мінска, код 400019. Біблейскае таварыства.

— Хацелася б пачуць ваша меркаванне адносна сучаснага рэлігійнага руху ў Беларусі.

— Я лічу, што сучасны рэлігійны рух у Беларусі з'яўляецца адным з праяўленняў агульнага духоўнага адраджэння грамадства. Мы перажываем крах атэістычнай цывілізацыі, у якой вернікі лічыліся людзьмі другога гатунку. Можа, сказана рэзка. але гэта так. Людзі заўсёды захоўвалі Веру ў сваіх сэрцах. І Божая Царква падтрымлівала гэтую веру малітвамі.

Сёння мяне цешыць, што мы маем магчымасць вось так вольна гаварыць аб Хрысце. Праўда, мяне палохае, што некаторыя свецкія палітычныя дзеячы спрабуюць выкарыстаць імя Бога ў сваіх «палітызаваных» інтарэсах і амбіцыях. Але, як прадстаўнік баптыскай царквы, спадзяюся, што наш час будзе ўсё-такі вызначацца сумленнай верай і міласэрнасцю.

Гутарыў Юрка ЛАГАДА.

ЧАС І МЫ

Свабода думкі ці насілле?

Станіслаў ДУБЯНЕЦКІ
кандыдат філасофскіх навук

Гэтая спрадвечная антынамія не давала і не дае спакою чалавечаму розуму, выклікаючы непераадольнае жаданне хаця б крыху наблізіцца да яе вырашэння, хаця б трошкі аслабіць удары непрадказальнага і драматычнага Лёсу. Ва ўсе часы людзі пакутавалі ад бязлітаснасці абставін і жахлівых хваляў, якія кідалі іх у бездань новых пакут, сацыяльнага і духоўнага прыгнечання. І разам з тым іх ніколі не пакідала вера ў тое, што Дабро здольнае перамагчы Зло, што праз змрочныя краты іх абяздоленага быцця праб'ецца ў рэшце рэшт праменьчык святла і надзеі.

Зыходны пункт

Такая надзея неаднойчы сустракала і наш гаротны, спакутаваны і цярплівы народ. Здарылася гэта, скажам, пасля цяжкай і доўгачаканай перамогі над нацыянал-сацыялісцкай тыраніяй з яе блюзнерскімі планамі заняволення ўсяго чалавецтва. Але найбольш блізкай да свайго ўвасаблення гэтая мара здавалася тады, калі ўжо засталіся ў мінулым нягоды сталінска-жданаўскай сістэмы насілля і татальнага падаўлення асобы, яе неад'емнага права на свабоду думкі і перакананняў. Калі пачалі аддаваць даніну памяці ахвярам былых злачынстваў і генацыду, асэнсоўваць антычалавечую сутнасць і тую ж блюзнерскую афарбоўку ўсёпажыральнага ГУЛАГа.

І якое ж расчараванне спасцігла занадта даверлівых людзей, калі яны неўзабаве пераканаліся, што і без сталінскіх гужоў ім немагчыма «людзьмі звацца»! Што ўцалелыя жрацы культу правадыра вельмі хутка пакончылі з хрушчоўскай адлігай, з яго адчайнымі спробамі ачысціць неба ад чорных хмар страху і беззаконня. Што ў адно імгненне яны вынайшлі новыя метады барацьбы з іншадумствам — псіхушкі, ссылкі, забароны на прафесіі, на выезд з краіны і нават тайны абмен дысідэнтаў на савецкіх шпіёнаў за мяжой ці лідэраў заакіянскіх кампартый.

Зыходным пунктам падобных проціпраўных дзеянняў была «ўпэўненасць» улад у тым, што ў нашым грамадстве няма сацыяльнай глебы для прарастання атрутнага насення іншадумства, а яны, ўлады, нясуць асаблівую адказнасць за стан свядомасці грамадзян Краіны Саветаў. І ніякіх, маўляў, зняволеных за перакананні ў нас няма, нікога не праследуюць у судовым парадку за палітычныя погляды і выказванні, адрозныя ад пануючай у грамадстве ідэалогіі. Ёсць толькі нешматлікія выпадкі прыцягнення да адказнасці людзей за дзеянні, якія кваліфікуюцца судом або як антысавецкая агітацыя і прапаганда, або як сістэматычнае распаўсюджванне загадзя ілжывых выдумак, знеслаўляючых савецкі дзяржаўны і грамадскі лад.

Абясшкоджванне «бомбаў хлусні»

Тым часам работа па своечасовым выяўленні і абясшкоджванні «бомбаў хлусні», як гэта раіў у свой час Ленін, працягвалася поўным ходам і ў масавым маштабе. Адных абвінавачвалі ў закліках да ўзброенай барацьбы супраць існуючага ў Савецкім Саюзе ладу, другіх — у распальванні нацыяналізму і варожасці паміж народамі СССР, трэціх — у парушэнні заканадаўства аб рэлігійных культах або недазволеным рэлігійным выхаванні дзяцей, чацвёртых — ва ўдзеле ў акцыях пратэсту супраць савецкага ўмяшання ў справы Чэхаславакіі і Афганістана.

Сіняўскі і Даніэль, як вядома, адсядзелі працяглыя тэрміны за ананімную публікацыю на Захадзе сваіх літаратурных твораў. Якіру і Красіну не змаглі прышыць нічога «лепшага», як сувязь з НТС. Галіча, Каржавіна, Аўтарханава і іншых разглядалі як штатных служак «імперыялістычнага цэнтра «Свабода», кіруючы камітэт якога, маўляў, з'яўляўся адным з галоўных органаў, накіроўваючых падрыўную дзейнасць супраць СССР і іншых сацыялістычных краін. Недаравальным грахом Максімава лічылі рэдагаванне ім «антисоветского журнальчика «Континент», які быццам бы таксама прэтэндаваў на тое, каб задаваць тон антысавецкім кампаніям.

Над вядомым праваабаронцам Кавалёвым, цяперашнім старшынёй камісіі Вярхоўнага Савета РСФСР па правах чалавека, учынілі судзілішча ні больш ні менш, як за выданне «Хронікі каталіцкай царквы ў Літве» і падпісанне кантракта з замежным выдавецтвам на права распаўсюджвання сваіх матэрыялаў. Ну, а мужнага, прастадушнага генерала Грыгарэнку трымалі ў спецыяльнай псіхіятрычнай бальніцы за тое, што ён дабіваўся вяртання крымскіх татар на сваю гістарычную Радзіму.

А хіба ўкладваюцца ў рамкі элементарнай прыстойнасці, не гаворачы ўжо аб нормах законнасці і маралі, тыя зняважэнні і здзекі, якія выпалі на долю Андрэя Дзмітрыевіча Сахарава і Аляксандра Ісаевіча Салжаніцына? Хіба вытрымліваюць якую-небудзь крытыку суслаўска-андропаўскія байкі аб тым, што гэтыя людзі выступалі супраць разрадкі міжнароднай напружанасці і міралюбівай палітыкі СССР, дзейнічалі не інакш, як супраць сваёй Айчыны і савецкага народа, насуперак іх карэнным інтарэсам і спадзяванням?

Вельмі цікава будзе нагадаць і аб сапраўднай цане ходкага ў тыя гады тэзіса аб тым, што ў поглядах так званых барацьбітоў за правы чалавека няма нічога свайго, што ўсё гэта спачатку імпартавана, а потым зноў падхоплена буржуазнымі журналістамі і радыёгаласамі і выдаецца за «думку ўнутранай апазіцыі ў СССР».

Ахвяры кабінетна-прафілактычнай псіхіятрыі

Каля дваццаці гадоў кідалі па турмах і псіхбальніцах нашага земляка, бабруйскага рабочага Міхаіла Кукабаку. І толькі за тое, што ён яшчэ задоўга да перабудовы ўбачыў заганы і зразумеў бесперспектыўнасць таталітарнай сістэмы, адкрыта гаварыў аб гэтым і змагаўся — не, не са зброяй у руках, а словам, маральным учынкам — за ліквідацыю гэтай сістэмы, устанаўленне сапраўднай дэмакратыі і справядлівых адносін паміж людзьмі.

Сотні, калі не тысячы сумленных працаўнікоў становіліся ахвярамі, калі можна так выказацца, кабінетна-прафілактычнай псіхіятрыі. Дастаткова было якому-небудзь неабыякаваму чалавеку напісаць з дзесятак пісьмаў-скаргаў, як з адпаведнага кабінета такім ціхенькім, мілагучным галаскам раілі: «А ці не варта яго старанна абследаваць у клініцы? Мабыць, ён мае вялікую патрэбу ў кваліфікаванай медыцынскай дапамозе? Калі ласка, паклапаціцеся аб чалавеку, дапамажыце яму». І паслухмяныя лісліўцы з ліку падначаленых чыноўнікаў або непасрэдна галоўных урачоў гарадскіх ці раённых бальніц, неадкладна кідаліся на «дапамогу» гаротнікам.

Такога «бацькоўскага клопату» быў удастоены і мой школьны настаўнік мовы і літаратуры Міхаіл Д. З той толькі розніцай, што тэлефонная рэкамендацыя-рэцэпт ішла не зверху ўніз, а наадварот (бывае і такое!) Таленавіты педагог, шчыры і ўважлівы чалавек, ён выхоўваў у нас любоў да роднай зямлі, сеяў у нашых душах зярняты дабрыні і чалавечнасці. А калі пайшоў працаваць намеснікам старшыні калгаса па выхаваўчай рабоце, з такой жа перакананасцю змагаўся супраць безгаспадарчасці, несправядлівасці і беззаконня. Шукаў праўды ў тагачасных кіраўнікоў Брэсцкай вобласці і аднойчы, не знайшоўшы яе, «прыстрашыў» гаспадара вялікага кабінета: «Вось паеду са скаргаю ў Маскву, там разбяруцца!»

І сапраўды «разабраліся»! Не паспеў Міхаіл Васільевіч ступіць на перон Беларускага вакзала, як яго «гасцінна» сустрэлі некалькі чалавек у чорных плашчах, пасадзілі ў машыну і адвезлі... у псіхушку. На некалькі месяцаў, не паведаміўшы нават не толькі калгаснаму начальству, але і бедным жонцы і дзецям. Быў чалавек — няма чалавека! І не шукайце, і не клапаціцеся аб ім — ён цяпер наш, паддоследны аб'ект бясплатнай медыцыны і так званага тэлефоннага права для нязгодных.

Не днямі і месяцамі, а ўжо цэлымі гадамі вымяраўся прафілактычны тэрмін для аднаго з першых скарыназнаўцаў і вяшчальнікаў перабудовы Вячаслава Зайцава. Камусьці не спадабаліся яго лекцыі пра іншапланецян ды НЛА, яго крытычныя выказванні ў адрас «выдатнага палітычнага і дзяржаўнага дзеяча сучаснасці» Л. І. Брэжнева і нават тое, што пісаў слова «Бог» з вялікай літары. Зайцава выключылі з партыі, звольнілі з работы ў Інстытуце літаратуры АН БССР.

Трагічны лёс напаткаў і другога супрацоўніка таго ж інстытута — Міколу Прашковіча. Яго звольнілі за тое, што збіраў грошы для дапамогі ахвярам брэжнеўскіх рэпрэсій на Украіне і ў Расіі, прапанаваў паклапаціцца пра тых беларусаў, якія жывуць за межамі БССР. А літаральна за два гады да перабудовы Прашковіч памёр пры загадкавых абставінах.

Пад неаслабным кантролем абаронцаў парадку знаходзіліся і вернікі розных канфесій. На памяць міжвольна прыходзяць расправы над прыхільнікамі Савета цэркваў евангельскіх хрысціян-баптыстаў або, як тады называлі, раскольнікамі. Разгон мірных малітоўных сходаў, канфіскацыя рэлігійнай літаратуры, магнітафонных запісаў, арышты і турэмныя зняволенні, пазбаўленне правоў на адукацыю і свабодны выбар месца працы — такі арсенал форм і сродкаў адміністрацыйнага ўздзеяння на людзей іншага, чым адміністратары, веравызнання.

Напрыклад, у 1980 годзе жыхарка Брэста З. Я. Вільчынская была звольнена з работы за тое, што, напісаўшы заяву на адпачынак без утрымання, паехала ў Львоў на судовы працэс сваёй веруючай дачкі Галіны. А адзін кандыдат навук, які адкрыта заявіў аб сваіх рэлігійных перакананнях, вымушаны быў пайсці працаваць вартаўніком брэсцкай царквы.

Забароны на прафесіі па рэлігійных матывах часам закраналі і атэістаў, камуністаў і нават... партыйных работнікаў. Так, загадчык аддзела прапаганды і агітацыі Ганцавіцкага райкома КПБ Р. М. Лазіцкі быў вызвалены ад сваіх абавязкаў за ўдзел у пахаванні сваёй праваслаўнай маці па рэлігійным абрадзе. І як ні стараўся Рыгор Міхайлавіч даказаць сваю невінаватасць, у якія б інстанцыі ні звяртаўся — нічога не дапамагло! А на партыйным сходзе, дзе разглядалася яго «персанальная справа», адзін з калег нават упікнуў: «Патрэбна было, убачыўшы святара, завярнуцца і паехаць дамоў, як гэта зрабіў калісьці знаёмы раённы начальнік яшчэ той, сталінскай закваскі».

З пасады дырэктара сярэдняй школы ў сваёй роднай вёсцы «зляцеў» і брат Лазіцкага, таксама камуніст. Невядома, якую меру выхаваўчага ўздзеяння прыдумалі мясцовыя камісары для другога брата — камуніста, які працаваў механізатарам у калгасе. Але можна дапусціць, што і яму прыйшлося зведаць немалыя маральна-псіхалагічныя нагрузкі.

З каго зрываць маскі?

Такія вось факты. А яны, як кажуць, рэч упартая. І не вельмі хочацца афіцыйна прызнаваць іх, што было б раўназначна прызнанню масавага характару парушэнняў правоў чалавека ў СССР. У тым ліку, зразумела, і права на свабоду думкі, сумлення і рэлігіі, на свабоду перакананняў і іх свабоднае выяўленне.

Менавіта таму яшчэ і ў нашыя дні моцна рэжуць слых любая інфармацыя ці навуковае абагульненне падобных з'яў. Як гэта здарылася, скажам, калі ў адной даволі «высокай» аўдыторыі былы загадчык сектара партыйнага будаўніцтва былога Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ У. А. Бабкоў сказаў, што за найменшае праяўленне іншадумства чалавека маглі проста кінуць у псіхушку. У адно імгненне са сваіх месц ускочылі намеснік міністра аховы здароўя, пракурор рэспублікі і запатрабавалі ад лектара канкрэтных прыкладаў, а былы старшыня КДБ катэгарычна заявіў, што па Беларусі яму вядомы ўсяго адзін факт змяшчэння ў псіхбальніцу быццам бы па палітычных матывах, але гэты чалавек — Міхаіл Кукабака — быў сапраўды хворым.

І ўсё ж варта прыгадаць хаця б некалькі павучальных штрыхоў з «вопыту» таго масіраванага палявання на ведзьмаў, або таго, як пісаў Яўгеній Еўтушэнка, цэрберызму, які разбураў нашу маральнасць і культуру, пажыраў носьбітаў іх вечных каштоўнасцей і нормаў.

Успомнім, скажам, як ва ўсіх сродках масавай інфармацыі, на ўсіх семінарах, у школах і інстытутах ганьбілі таго ж Салжаніцына — аўтара нерукатворных помнікаў ахвярам сталінскіх рэпрэсій, здзіўляючай сваёй яснасцю і прастатой праграмы маральнага самаачышчэння ўсіх і кожнага. Вялікаму пісьменніку-гуманісту прыклеілі тады столькі ярлыкоў, прыпісалі столькі адмоўных, ганебных рыс і якасцей, што нават не маглі прысніцца самаму таленавітаму раманісту.

Драматызм сітуацыі заключаўся яшчэ і ў тым, што Салжаніцына крытыкавалі нават некаторыя з тых, хто, як і ён, асабіста зведаў пакуты ГУЛАГа. Хто знемагаў ад голаду і непасільнай працы ў савецкіх канцэнтрацыйных лагерах. Хто кожную раніцу назіраў новыя штабелі трупаў зняволеных. Хто стагнаў ад болю і крыўды і сам сябе супакойваў, што гэта недарэчнасць, што не можа, не павінна быць такога ў нас.

Міласцівы Бог, мабыць, дараваў гэткі грэх Барысу Дзьякаву, які да таго ж, калі верыць прэсе, пад удушальным уздзеяннем «яжовых рукавіц» згадзіўся стаць сексотам НКУС. Але апісаныя ў яго «Аповесці аб перажытым» жудасныя карціны тэрору і вытанчаныя прыёмы катавання людзей даюць багаты матэрыял для разважанняў аб несумяшчальнасці сталінскай мадэлі жыццеўладкавання з дэмакратыяй і свабодай. А таксама аб аб'ектыўнай патрэбнасці ў поўным (!) аб'ёме аднавіць гістарычную справядлівасць, у тым ліку і ў адносінах да непасрэдных распрацоўшчыкаў і выканаўцаў «інструкцыі смерці». Нездарма адзін з герояў названай аповесці Гуральскі, старшы навуковы супрацоўнік Акадэміі навук СССР, аднойчы вымавіў: «Наступае, па выразу Леніна, час зрывання ўсіх і ўсялякіх масак». Напэўна, ім, гаротнікам, і сапраўды тады здавалася, што неўзабаве скончацца гэтыя здзекі, што хутка ўсе даведаюцца пра іх мучыцеляў — наглядчыкаў, начальнікаў турмаў і лагерных пунктаў, пра тых, хто натхняў дамарошчаных карнікаў і забойцаў. Але словам гэтым, як бачна, не суджана было збыцца. Дзякуй Богу, што хоць працягваецца работа па рэабілітацыі саміх ахвяр сталінскіх рэпрэсій.

Што ж датычыць «зрывання масак», то да выкрытых у хрушчоўскія часы некалькіх вышэйшых энкавэдзістаў практычна не дададзена ніводнага новага прозвішча. Затое і цяпер, у перабудовачныя гады, шырока выкарыстоўваюцца апрабіраваныя метады «зрывання масак» з палітычных апанентаў, з тых, хто здольны прапанаваць і зрабіць штосьці добрае, цывілізаванае, прагрэсіўнае.

Пошук «ворагаў» працягваецца

Чарнобыльскай вясной 1986 года па Мінску пракацілася чутка аб «справе» маладога Бембеля, сына вядомага скульптара, народнага мастака Беларусі. Аказваецца, на Захад трапіў рукапіс яго кнігі, складзенай з інтэрв'ю-разважанняў дзесяткаў людзей аб лёсе нашай роднай мовы, яе занядбанні ў БССР, аб неабходнасці надаць ёй статус дзяржаўнай.

І зноў... заявіла аб сабе тое самае «тэлефоннае права». Кнігу забаранілі друкаваць у мясцовых выдавецтвах, Алега Бембеля выключылі з радоў КПСС, пазбавілі работы. Застаецца толькі спадзявацца, што пасля прыняцця Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце і Закона аб мовах у Беларускай ССР людзі, якія мелі дачыненне да гэтых акцый, зразумелі сваю

(Працяг на стар. 12).

ЛЯ КНІЖНАЙ ПАЛІЦЫ

ПЕРАЖЫТАЕ

Кнігі, у якіх апісваюцца падзеі, што адбываліся ў гады Вялікай Айчыннай вайны на тэрыторыі нашай рэспублікі, выходзяць у многіх выдавецтвах краіны. Вось і нядаўна ў Адэскім выдавецтве «Маяк» выйшла кніга пісьменніка Дзмітрыя Дзерача «Від Орші до Німану».

Аб дакументальнасці яе сведчыць аўтарскае прысвячэнне: «Таварышам-сябрам інжынерных і дарожных часцей 3-га Беларускага фронту, якія пракладі дарогу для наступлення на Мінск у 1944 годзе». Ды і ў прадмове «Да тых, хто ваяваў на 3-цім Беларускім» Д. Дзерач зазначае: «Пад уласнымі імёнамі дзейнічаюць камісар Салаўёў, старшы лейтэнант Якаўлеў, яфрэйтар Баннікаў, старшына Гаўрылін, повар Голікаў, радавы Гусеў і іншыя».

Разам з тым пісьменнік не адмаўляецца і ад мастацкага домыслу, асабліва калі імкнецца паказаць гераізм савецкіх воінаў у барацьбе з фашызмам. «Зборным» атрымаўся, напрыклад, вобраз галоўнага героя аповесці капітана Яркава. Пэўная хранікальнасць твора не перашкаджае аўтару праўдзіва паказаць чалавека на вайне, зазірнуць у яго душу.

У аповесці «Ад Оршы да Нёмана», вядома, толькі асобныя эпізоды барацьбы з фашызмам, але і яны дапамагаюць у многім зразумець, якой складанай была дарога да Перамогі і якой вялікай цаной за яе заплачана.

А. М.

БЕЛАРУСКІ ШЛЯХ

Пятро ВАСЮЧЭНКА

ТРЭЦІ КІТ САЦРЭАЛІЗМУ

Палемічныя нататкі

Тры кіты — партыйнасць, класавасць, народнасць літаратуры; на іхніх спінах — чарапаха сацыялістычнага рэалізму. Першыя два кіты, як мне бачыцца, ужо няздольныя везці на сабе чарапаху, бо самі патанаюць. І калі можа падацца, што чарапаха працягвае плыць, хай сабе й бокам, няўклюдна, дык гэта дзякуючы трэцяму кіту. Бо ён, трэці, як быццам замоўлены ад гарпуноў найноўшае крытыкі магічным словам «народ».

Даруйце, што я цягну ў літаратурную палеміку вобраз з барбарскай, дапатопнай касмагоніі. Я не збіраўся нічога спрашчаць: тое, пра што кажу, немагчыма выпрастаць болей, чым яно ёсць. Догма ў навуцы — гэта і ёсць істае барбарства. Піетэт, неруш, якія ўтварыліся вакол догмы,— не ёсць чым іншым, як грубым, першабытным чарадзействам.

Прынцып народнасці мастацтва абвяшчаўся як абсалютная, звышстаноўчая якасць — і гэта давала нагоду для жахлівай антаніміі. Поруч з «народнымі» творамі павінны былі існаваць і «антынародныя» — прынцып не цярпеў паўтонаў, мяккіх пераліваў, інакш бы ён і не быў прынцыпам. Не адно творы, але й творцаў разлучыла жорсткая, смяротная рыса. Мы ведаем, чым абярнулася гэтая селекцыя пад час абвяшчэння прынцыпаў «сацрэалізму» — катаваннямі, знішчэннем «ворагаў народа». У тым ліку й пісьменнікаў — аўтараў «антынародных» твораў.

Антынароднымі маглі быць абвешчаны творы дэкадэнтаў і мадэрністаў, узоры сацыяльнай сатыры і жорсткага рэалізму, шэдэўры інтэлектуальнай прозы і рэлігійнай паэзіі... Усё, што не адпавядала аднаму з крытэрыяў «народнага» твора; гэты крытэрый — даступнасць. Мастацтва павінна «служыць» народу, павінна «даходзіць» да шырокіх працоўных мас. Адваротны рух — ад масавае свядомасці да вяршыняў інтэлектуалізаванага мастацтва — выключаўся. Тэорыя замацавала гэтае правіла ў выглядзе закасцянелае догмы, практыка працягнула змест яе да лагічнага завяршэння. У выніку мы маем вось што: самае зразумелае шырокім масам, самае папулярнае й даходлівае, а значыцца, самае народнае — гэта маскульт.

Не трэба казаць, што гэтая пачвара прыпаўзла да нас з Захаду. Гома савецікус з аднолькавым імпэтам спажывае французскую «Анжэліку», бразільскую «Рабыню Ізаўру», індыйскую меладраму або савецкія прыгоды Будулая. Хай сабе, я ж не супраць. Але я супраць «народнасці» мастацтва, трактаванай як яго даступнасць або папулярнасць. Дарэчы, маскульт, кіч, прыгодніцкая літаратура ў лепшых сваіх узорах — гэта мастацтва, яны й творацца з аглядкаю на паважнае мастацтва, шмат што пазычаюць у элітарнае літаратуры. Адмовіцца ад гэтага дзеля чыстае «даступнасці» — і масавы густ імгненна пакоціцца долу.

Я не кажу, што гэта сацрэалізм з ягоным прынцыпам народнасці прывёў да маскульту. Ніякая тэорыя не можа ісці наперадзе мастацкае з'явы, хай сабе тэарэтыкі хоць сто разоў паабяцаюць «стварыць літаратуру, найлепшую ў свеце». Творчыя маніфесты, гучныя мастакоўскія дэкларацыі — гэта таксама вынік ужо асэнсаванага эстэтычнага досведу. Але тэорыя сацрэалізму няздатная й да абагульнення, бо яе прынцыпы ненавуковыя — звышэмацыянальныя, катэгарычныя, безапеляцыйныя. Я казаў пра ўнутраную алагічнасць паняцця «народнасць» — але адсюль пайшлі гэткія ж алагічныя вытворныя, яны трывала ўжыліся ў побыт літаратуры, мастацтва. «Народны пісьменнік», «народны артыст», «народны мастак», «народная капэла». Астатнія, значыцца, «не народныя»? Пятрусь Броўка, Міхась Лынькоў, Іван Шамякін — народныя, а Уладзімір Караткевіч — не. А Васіль Быкаў? Ці стаў ён больш народным разам з прысуджэннем яму «ганаровага звання»? Ці стаў ён інакшым, чымсь у тую пару, калі пісаў «Круглянскі мост» і «Мёртвым не баліць», калі з «ухвалы працоўных» цкаваліся Салжаніцын і Сахараў, на Беларусі — Быкаў, Карпюк, Адамовіч ды іншыя?

Паміж тым, праблема «літаратура і народ», «літаратура і чытач» — яна ёсць. Спрабую наблізіцца да яе—і ўваходжу ў самую рызыкоўную, самую палемічную зону сваіх нататкаў. Бо яна — вобласць паняццяў, азначэнняў і проста словаў.

Прафесар Праабражэнскі з булгакаўскага «Сабачага сэрца» аднойчы сумна прызнаўся: «Так, я не люблю пралетарыяту». Бо ў слове «пралетарыят» яму бачыліся людзі, якія не здымаюць у памяшканні брудных галёшаў і не ўмеюць карыстацца прыбіральняй.

Гэтаксама, з гэткім жа сумам мушу прызнацца, што не люблю «народ» — калі гэтым словам наракаюць сябе сучасныя швондзеры - шарыкавы - зносакі. Хрысціянская любоў, спагада, літасць — іншая рэч, яе варты кожны чалавек.

Але, ужываючы слова «народ», мы абстрагуемся ад асобных, несімпатычных нам людзей. Ясна, што ў кожнага свае сімпатыі - антыпатыі, некаму падабаюцца й шарыкавы. Такім чынам, «народ» у шырокім ужытку гэтага слова ёсць абстракцыя: яе змест досыць рухомы, зменлівы. Каб вылавіць у гэтай рухомасці штосьць сталае, трэба прыглядзецца, хто найчасцей ужывае гэтае слова.

Перадусім, палітыкі. Часцяком слова патрэбнае ім, каб прамаўляць ад імя аграмаднае, але бязмоўнае масы, якая нібыта не мае языка, каб вымавіць уласную волю. Зрэшты, бясконца ківаць на народ не ёсць прыкмета прафесіяналізму палітыка. Найчасцей, гэта праява вучнёўства або самагіпнозу.

Наступныя — паэты. Тут я бачу пэўную залежнасць: чым вышэй проба паэтычнага таленту, чым глыбей любоў да Бацькаўшчыны й да чалавека — тым менш вершаваных прызнанняў у адданасці народу. Больш патрабавальнасці да сябе ды іншых, гарчэй праўда, якую паэт не баіцца выказваць у вочы.

Нікому з паэтаў гэтак не балела народная бяда, ліхая доля Бацькаўшчыны, як Янку Купалу. Але паэт, як ніхто іншы, адчуваў тую нябачную прастору, што ляжыць паміж паэтам, песняром, прарокам — і народам. Вялікая пакута для паэта — убачыць, што гэтая прастора запоўнена холадам адчужэння, неразумення. Дарма чакаць ад паэта хваласпеву — ягоныя радкі поўняцца найгарчэйшым сарказмам.

У слаўтым купалаўскім вершы Прарок звяртаецца да народа, які

...Свайго на'т імені не знаў,
Як непатрэбшчына якая,
Гібеў на свеце і канаў.

Прарочае слова не пранікае скрозь сцяну адчужэння — у адказ на свой заклік ён чуе:

Па колькі нам дасі чырвонцаў,
Калі мы пойдзем за табой?

У «Сне на кургане» пытанне аб непранікальнасці гэтае сцяны пастаўлена як нідзе востра й жорстка. Гэткі ж бязлітасны прысуд, які выносіць герой сімвалічнай паэмы, Сам, людскому мурашніку:

Людзі!.. Што людзі? Ці ёсць дзе між іх
Годны адзін хоць у людзі:
Мутнасцю, трупам нясе ад усіх,
Пошасцей поўныя грудзі.

Купала не штурхаў свайго Сама ў шыхты мізантропаў, гордых ды адзінокіх самотнікаў, якімі поўнае сусветнае пісьменства. Сам шукае скарб для народа, дзеля прасвятлення змучанае й азлобленае грамады («Ласкай павее тады ад людзей, Неба і цэлага свету»). Але на гэтым шляху чакае пастка, якой Сам з усяе моцы імкнецца ўнікнуць; гэта пагроза страціць уласную адметнасць, с а м а с ц ь, зліцца з людскою масаю. Сам змагаецца з тым, што робіць людзей бязмоўным, паслухмяным, безаблічным натоўпам — з Чорным, нязменныя спадарожнікі якога — цямнота, невуцтва, духоўная слепата.

ДУМКА ЧЫТАЧА

ЧАСТУШКА, ПРЫПЕЎКА І... СЕГІДЫЛЬЯ

Ёсць прыказка: не ўсім весела, хто спявае. Але ж і тым, хто слухае, не заўсёды бывае весела, нават калі спевы разлічаны і прэтэндуюць на вясёлы смех слухаючых.

Вось выходзіць на сцэну спявачка і пад акампанемент баяніста пачынае спяваць:

Я надзену бела плацце —
Паласа на паласу,
Як падыдзе мой міленькі—
Я качалкай па насу.

Што далей, то страшней:

Я сваю саперніцу
Завязу на мельніцу,
Там змялю яе ў муку
І ляпёшак напяку.

І ўжо зусім нешта неверагоднае:

Эх, топнула я,
Ды прытопнула я,
З'ела цэлага быка
Ды не лопнула я... ііііх!

Не буду спыняцца на музычным суправаджэнні; па-першае, гэтыя нататкі — не музычная рэцэнзія, па-другое—тэксты частушак спяваюцца пад розныя частушачныя матывы.

Адны з іх лепшыя, другія горшыя, але галоўны інтарэс для нас уяўляе не музыка, а змест, таму мова пойдзе толькі аб паэтычных якасцях тэкстаў некаторых песенных жанраў.

Іспанцы прыкмецілі такі парадокс: хто забыў словы, не ўспомніць матыву. Калі гаварыць наогул аб частушачным жанры, перш за ўсё дамовімся—не трэба блытаць, як гэта часта робіцца, рускую частушку з беларускай прыпеўкай (песняй да танца) у яе традыцыйнай народнай першааснове.

Сама назва «прыпеўка» ўзнікла ад слова «прыпяваць». Старажытныя беларускія народныя танцы, а іх дзесяткі, здаўна выконваліся ў суправаджэнні песні (прыпяваліся). Часцей за ўсё, гэта была славутая «Лявоніха», варыянтаў песеннага суправаджэння якой мноства:

За гародам ці не дуб, ці не дуб,
А ў гародзе ці не яблынька?
А ты ж мне ці не міл, ці не люб,
А я ж табе ці не ладненька?

Калі сучасная частушка—гэта амаль заўсёды чатырохрадковая страфа, то старажытныя беларускія песні для танцаў маглі быць як чатырохрадкоўем, так і шасцірадкоўем, васьмірадкоўем і г. д.:

На рэчачцы, ды на дошчачцы,
Там дзяўчыначка палошчыцца.
Палошчыцца, вымываецца,
У чаравічкі абуваецца.
Чаравічкі ёй татулька купіў,
Каб харошы маладзец палюбіў.
А мамачка ёй панчошкі дала,
Каб харошая дачушка была.

Як бачым, гэта была добрая народная паэзія, зусім не тое, што «Эх, топнула я...» Але з'явіўся новы «жанр», які ўсё больш і больш стаў праяўляць сваю самастойнасць і агрэсіўнасць і ўсё шырэй распаўсюджваўся ў розных кутках Беларусі. Гэтае новае веянне (руская частушка) прыйшло да нас (і ў меншай ступені на Украіну) з Расіі. Трэба сказаць, што ў Расіі частушачны жанр развіты і распаўсюджаны неймаверна, пачынаючы яшчэ ад пачатку стагоддзя. Асаблівы інтарэс да частушкі праявіўся ў Расіі ў савецкую эпоху, калі яна стала часткай грамадска-палітычнай агітацыі:

Не пайду за папа,
Пайду за камуніста,
Буду з ім без вянца
Жыць гадоў я трыста.

Альбо:

Эх ты, ах ты,
Усе мы касманаўты,
На сваёй рабоце
Мы даўно ў палёце.

Сёння ў Беларусі на сельскіх і нават гарадскіх вечарынках амаль не абыходзіцца без частушкі, якую спявае альбо сам танцор ці танцорка, альбо музыкант-гарманіст, прычым у кожнай мясцовасці свае варыянты частушак і адпаведна свая доля пошласці.

У апошнія дзесяцігоддзі, дзякуючы, галоўным чынам, радыё і тэлебачанню, гэты эрзац руска-беларускага фальклору на руска-беларускай мове (трасянцы) настолькі распаўсюдзіўся, што ўжо цяжка бывае адзначыць першакрыніцы, хоць яны наогул праследжваюцца.

Вось яркі прыклад:

Мая мілка недалёка—
За канаваю жывець,
Захацела пакатацца,
Села ў рэшата—плывець.

Гэта ж знаёмы рэпертуар вядомых «яраслаўскіх хлопцаў», толькі некалькі перайначаны і перакладзены на «трасянку»!

Вялікі рускі артыст Ф. Шаляпін справядліва лічыў частушку пошласцю. Жанр частушкі, як ніякі іншы, засмечаны рознымі прымітыўнымі, часта нецэнзурнымі вырабкамі. Ад сапраўднага мастацтва гэты эрзац адрозніваецца поўнай адсутнасцю густу і пачуцця.

Дарэчы, сімвалы летаргічнага сну, слепаты, пошасцяў, якія апанавалі народ, былі ў шырокім ужытку многіх паэтаў «нашаніўскае» пары. Таму не гэткія ўжо нечаканыя жорсткія, каляныя радкі «паэта чыстае красы» Максіма Багдановіча; у іх — боль, сорам і спадзяванне:

Народ! Беларускі Народ!
Ты — цёмны, сляпы, быццам крот.
Табою ўсягды пагарджалі,
Цябе не пушчалі з ярма
І душу тваю абакралі, —
У ёй нават мовы няма.
Збудзіўшысь ад грознай бяды.
Увесь поўны смяротнай жуды,
Ты крыкнуць не вольны «Ратуйце!»
І мусіш ты «Дзякуй» крычаць.
Пачуйце жа гэта, пачуйце,
Хто ўмее з вас сэрцам чуваць!

Заўважым: слова «народ» тут таксама пэўным чынам абстракцыя; паэт разгарнуў адно тыя рысы народнае псіхалогіі, што выклікаюць смутак і горыч; усё ж светлае святочнае прыхаваў у сваёй душы, ды яно выбліснула-такі—у той вялікай літары, з якой паэт пачаў запаветнае слова. Куды б лягчэй было, здавалася, абстрагавацца ад болю й сораму— і пачаць накручваць вакол гэтае вялікае літары саладжавыя радкі хваласпеву, няшчырага пафасу...

Зрэшты, гэтак шмат кім і рабілася. Раскквечваліся паэтычныя метафары, разгортваліся шматметровыя лозунгі, пяяліся палітычныя «алілуі» — у гонар народа... І вось, па заганным прынцыпе, пад уздзеяннем гэтых заклінанняў, хтосьці іншы, не паэт і не палітык, пачынае выступаць так, быццам ён і ёсць увесь народ, быццам гэта ягонае асабістае імя выдрукавана з вялікай літары... Гэты апошні сваю далучанасць да народа і сваё права казаць «я — народ» бачыць у сваёй жа неадукаванасці, недасведчанасці. Чым меней ведаў, чым менш прачытана кніг — тым болей пыхі, свайго роду мазольнага снабізму («Я на іх рабіў, а яны кніжкі чыталі»). Логіку й прыроду гэтае з'явы цяжка вылічыць: тут свая алагічная, перакручаная шкала антыкаштоўнасцей. Тут у пашане самапрыніжэнне й звычка да рабства («Сталіна нада»), нацыянальны нігілізм ды амаральнасць («нінавіжу біларускі язык»).

Што лепш — рабскае маўчанне або гаманкое, агрэсіўнае рабства? І першае, і другое — сімптомы аднае хваробы. Вялікі грэх на тым, хто тварыў з гэтае хваробы культ, хто ўсхваляў «прастасць» ды «мудрасць» чалавека з натоўпу. Грэх спекуляваць на недасведчанасці, цямноце.

Мастак ад Бога інтуітыўна адчувае небяспеку граху, і таму ўжывае слова «народ» не часцей, чым «людзі», «людства», «грамада». Для «люду паспалітага» перакладаў вечную Кнігу Францішак Скарына, гэта значыць, для добрых, рахманых, набожных людзей. Чалавека, людства можна й трэба любіць ужо дзеля таго, што, як вучыць вечная Кніга, чалавек ёсць Боскае тварэнне; што людзі адвеку паміж сабою браты й роўныя перад Богам. А не таму, што «Чалавек — гэта гучыць ганарова». «Чалавек» гучыць ніяк; само слова ні да чаго не абавязвае.

Гэтага я не сказаў бы пра слова «народ»; якаясь магія змушае схіліцца перад ім, прызнаць ягоную неаспрэчную станоўчасць. Але пойдзем да канца: спрабуйма спасцігнуць, наколькі гэта магчыма, вытокі гэтага магічнага ўздзеяння. Мы спыніліся на тым, што слова ёсць абстракцыя, што змест ягоны шматзначны й зменлівы; застаецца давесці, што гэтае паняцце — зборнае. Будзем пакрысе вызваляць змест паняцця ад тых простых складаных, якім лёгка падабраць сінонім у выглядзе іншых простых ды нейтральных па змесце словах.

Прыкладам, «насельніцтва». Дзеці й пенсіянеры, паэты й вайскоўцы, вар'яты й злачынцы — усе, хто падпадаюць пад перапіс.

Або «нацыя» — тэрмін, у якога мноства навуковых і ненавуковых трактовак, часам супярэчлівых, непаслядоўных. Але ёсць рэчы, якія не заблытаюцца ў самай хітрамудрай казуістыцы: мова, этнас, генафонд, нацыянальны характар. У нейтральных — аптымальных — варунках гэта таксама паняцці нейтральныя. Лёс беларускае мовы не выклікаў бы ў нас гэтулькі адмоўных эмоцый, болю, каб гэтая мова жыла паўнакроўным жыццём. Мы проста не зважалі б на мову, як не зважаем на паветра, якім дыхаем. Тое ж і ў дачыненні да нацыяў: яны розныя, бо розныя этнасы, нацыянальныя характары. Характары складаюцца з нейтральных, прыемных ды малапрыемных рысаў; сума складаных прыблізна аднолькавая, ізноў нейтральная. Таму ў нармальных, людскіх варунках ніхто не будзе захапляцца чалавекам адно таму, што ён армянін, расеец, цыган або беларус.

Спрабавалі прыўзняць, апаэтызаваць ды ўзвесці ў ранг паняцця слова «працоўныя». Але ж вылучаць як абсалютна станоўчую якасць чалавека тое, што ён працуе,—нонсенс. Я, ты, ён, яны працуюць — будзем пяяць адно аднаму дыфірамбы? Самі сабе? А хто пахваліць дзетак, пенсіянераў, студэнтаў, калек? Яны не працуюць. Аднак я разумею тых, хто націскае на слове «працоўныя»: націск звычайна робіцца на фізічнай працы, на аддзяленні «простых працоўных» ад гультаёў, то бо інтэлігентаў. І тут цяжка вызначыць, каго больш прыніжае гэты падзел — першых або другіх.

Не буду анатаміраваць астатнія паняцці-словы-вызначэнні — «класы», «сацыяльныя групы», «работнікі», «сяляне», «вернікі» ды г.д. Па вялікім рахунку ўсе гэтыя словы пазбаўлены эмоцыі, прынамсі — тае магіі, якой нас гіпнатызуе слова «народ».

Такім чынам, «народ», як слова зборнае, раскладаецца на нейтральныя, элементарныя паняцці. Але раскладаецца не да канца! Ясна, што ўвесь пафас, уся магія слова застаюцца ў гэтай рэшце.

Што ж застаецца?

А вось: тое, што няможна выказаць праз навуковыя, лагічныя катэгорыі; яно сатканае з таго ж няўлоўнага рэчыва, што й паэтычныя метафары, лятункі, сімвалы, намёкі на «нешта», «безназоўнае». Мы наблізімся да гэтага безназоўнага, калі згадаем пра пачуццё крэўнасці, еднасці; пра неўміручы народны дух; пра вернасць Бацькаўшчыне, матчынай мове, магілам продкаў. Рэчыва, з якога сатканыя гэтыя пачуцці, трансцэндэнтнае, напаўмістычнае. Але якраз яно павінна знітоўваць, мацней чымсь якая цамянка, людзей, людства — як народ.

Аднак у тым жа й наша бяда, што рэчыва пачало распадацца. І першым паддаўся распаду інстынкт самазахавання — тое, што не дае ўмерці народу, яго этнасу, мове, культуры, генафонду. Распад пачаўся не сёння — па сваім часе ён ішоў паралельна з абвяшчэннем прынцыпу народнасці ў літаратуры, а ў сацыялогіі — новай людскай супольнасці «савецкі народ».

Новыя «паняцці» таксама былі абстракцыямі; звонку яны захоўвалі тыя ж узнёсласць, піетэт, якімі надзялялася старое слова «народ». Пагледзім, ад чаго абстрагаваліся стваральнікі квазі-паняццяў: ад нацыянальнае спецыфікі народаў, ад іхняга права на развіццё ўласных моў, дзяржаўнасці, ад рэлігійнасці. Пачуццё крэўнасці, духоўнае еднасці не ўлічвалася зусім, як нематэрыяльнае. Народам наракалі штосьці аморфнае, выпрастанае пад шнур у часе фізічных ды ідэалагічных рэпрэсій ад Бярэсця да Уладзівастока. Кананізаваліся аднадумства, адзінамоўе, адзінаверства (у партыю) ды адзінабязвер'е (бязбожжа).

Мы ганарыліся нашымі хваробамі. А хваробамі нельга хваліцца. Іх трэба лячыць, і лекі мусяць быць горкімі. Бяздумныя заляцанні з народам і «народнасцю» нікога не вылечаць. Лечыць праўда. І яшчэ: мы не вылечымся, калі заўсёды будзем бясконца давяраць арыфметычнай большасці.

Сумнявацца ў большасці не значыць сумнявацца ў народзе. Маё сэрца з тымі, хто адчуў унутраную прагу «людзьмі звацца». Хто павёў сваіх дзетак у школу, дзе яны будуць вучыцца на матчынай мове. Хто сам, ці не ўпершыню за дзесяткі гадоў, пачаў звязваць сказы й думкі на роднай мове.

Але я не буду спяшацца пераносіць на гэтую меншасць запаветнае слова «народ». Бо неўпрыкмет прыйду да тае ж самае заганнае антаніміі, ад якой засцерагаў напачатку. Бо ў мяне спытаюцца: а хто ж астатнія? А я б не хацеў, каб адказ на гэтае пытанне вымавіўся з жорсткай, бальшавіцкай еднaзначнасцю.

Падлік, які дапамог бы вызначыць большасць і меншасць, — акт разавы, часовы. Паняцце ж «народ» бязмежна разгорнута ў часе, яно і ў былым, і ў будучыні. Ды яшчэ, значнай часткаю сваёю — у сферы нявыказанага, трансцэдэнтнага. Дарма, што паняцце ў такім тлумачэнні губляе сваю «паняційнасць». Хай сабе будзе й недасяжным лятункам, адвечнай паэтычнай метафарай. Затое цяпер яно ахопіць людскую лучнасць ад світанку й «залатога стагоддзя» — да няспраўджанай пакуль будучай Беларусі. У такім выглядзе народ будзе ідэальнай, неарыфметычнай большасцю.

Таму я не стаю за тое, каб аднаўляць паняцце народнасці ў літаратуры шляхам перакульвання — мяняць ягоны рэальны жыццёвы субстрат, надбудоўваць над ім «абноўленую» ды па-старому катэгарычную нягнуткую абстракцыю.

Літаратуры няма патрэбы заўсёды выказвацца «ад імя народа». Бо яна, паводле свае прыроды, кажа ад імя мастака, пісьменніка, творцы — да народа. Калі літаратура развіваецца нязмушана, калі на яе шляху не стаяць цэнзурныя або якія іншыя неадольныя перашкоды, — яна спакваля назапашвае ў сабе тыя станоўчыя рысы, што адпавядаюць этычным, гуманістычным, рэлігійным — народным уяўленням аб літасці, любові, спагадзе, справядлівасці і г.д. Можна было б аб'яднаць гэтыя якасці пад шыльдаю абноўленае «народнасці» — але навошта таўталогія? Паняцце, на момант тоеснае сабе, праз хвілю стане нятоесным — і ўрэшце абернецца абноўленай догмай, тормазам для літаратуры.

Цяпер: што лічыць вольным, нязмушаным рухам літаратуры? Калі мы даведаемся, што літаратура развіваецца натуральным шляхам, робіцца цалкам адпаведнай свайму прызначэнню?

Тады, калі твор, які нараджаўся як «элітарны», твор для выбраных, — зробіцца творам для многіх, «бестселерам» — на мове рынку, «народным» — на мове тэорыі сацрэалізму.

Тады, калі гэты працэс стане бесперапынным і паслядоўным.

У дачыненні ж да беларускай літаратуры мы адзначаем штосьць адваротнае: яна суздром і надоўга элітарная. Літаратура для адзінак — сведамых беларусаў, дзівакоў, летуценнікаў, літаратуразнаўцаў, нефармалаў, адраджэнцаў... Літаратура беларускамоўных аазісаў, выспаў, дыяспараў.

Сумна. Аптымісты шукаюць суцяшэння ў параўнаннях, мадэлях, якія адбіваюць цыклічную хаду гісторыі. Адна з такіх мадэляў—пясочны гадзіннік. Паколькі мы жывём у перакуленым свеце, чужыя паміж сваімі, самотныя тубыльцы з матчынай мовай у вуснах — дык чакайма, пакуль нехта перастравіць пясочны гадзіннік гісторыі з галавы на ногі...

Але ніхто не ведае, на колькі стагоддзяў заведзены пясочны гадзіннік. Таму спрабуйма штосьць рабіць — а пясок хай сабе сыплецца. Спрабуйма тварыць — не дзеля «прынцыпаў», «тэорыяў» — а для літаратуры, для люду паспалітага.

Паколькі мы, беларусы, народ еўрапейскі і нам трэба ведаць, як і што спяваюць не толькі на ўсход, але і на захад ад нас, таму я пашукаў у еўрапейскім песенным фальклоры аналагаў нашай частушкі. І знайшоў. Гэта іспанская сегідылья, дзе спявак (кантаор) спявае паэтычны тэкст пад гітару, часта ў суправаджэнні танцоўшчыцы з кастаньетамі. Але сегідылья (ёсць у яе і іншыя назвы: сегірыйя, плайера) падобная да частушкі толькі ў тым, што тут таксама некалькі радкоў тэксту і музычнае (гітарнае) суправаджэнне. У астатнім іх раздзяляе бездань.

Параўнанне сегідылы з частушкай вельмі ўмоўнае, як параўнанне, скажам, трагіка са скамарохам.

Ёсць у іспанскім фальклоры славуты андалузскі стыль кантэ-хонда (глыбокае спяванне), пра якое вялікі іспанскі паэт Ф. Г. Лорка казаў: «глыбей усіх калодзежаў свету». На кантэ-хонда выхоўваліся вялікія андалузцы XX стагоддзя Мачада, Хіменес, Фалья, Пікаса, Лорка...

Паспрабую параўнаць, як кажуць, непараўнальнае. Я ўжо казаў, што сегідылья падобная да частушкі сваім кароткім тэкстам і музычным суправаджэннем. Аб сегідылі мы ведаем вельмі мала, бадай, толькі тое, што яе спявае цыганка Кармэн у першай дзеі аднайменнай оперы Бізэ. Але ж оперная сегідылья — гэта зусім не тое, што сапраўдная сегідылья ў выкананні андалузскага спевака. Вось прыклады сегідылы ў яе чыстай першаснове:

Паміраць я буду,
У час апошняй мукі,
Гэтай пасмай, пасмай сваёй чорнай
Павяжы мне рукі.

(Тут і далей пераклад мой.— **А. Ц.**).

Альбо:

Што са мною стала,
Мама мая, мама,
У якое ні гляджу люстэрка —
Сыходзіць амальгама.

Рытмічная асаблівасць сегідылі—падоўжаны трэці радок; пры спяванні яго разбівае доўгая кадэнцыя—гэтую цэзуру кантаоры называюць «la caida».

Асаблівую спружыністасць надае сегідылі рытмічны перабой— знак неразлучнага з ёю танца.

Традыцыйная сегідылья — чатырохрадковая, як і частушка, але і гэтая кароткая страфа здалася доўгай нецярпліваму іспанскаму густу. Узнікла трохрадкоўе, падобнае да японскага хоку:

Той ноччу зорка свяціла
І ўбачыў я, як магільшчык
Капае магілу.

Сегідылья — царыца кантэ-хонда. «Ні адну іспанскую песню нельга параўнаць з яе паэтычнай веліччу, — гаварыў Гарсіа Лорка,—і рэдка, вельмі рэдка чалавечы дух тварыў з такой стыхійнасцю».

Наогул кажучы, «глыбокае спяванне» адметнае перш за ўсё тым, што вельмі ўжо складанае ў ім само паняцце «незбавімасці пакуты»:

Мяне дзеля сустрэчы
Лёс беражэ жывою,
А то б даўно я ў полі
Расла травою.

Альбо:

Забудзь, што была са мною,
Забудзь, што мяне любіла,
Скажы: я кахала камень
І хваляй той камень змыла.

Згадзімся,—гэта зусім не тое, што «Эх, топнула я...» Таму, мабыць, так фанатычна любяць іспанцы, асабліва андалузцы, незразумелую і дзікую, на наш погляд, карыду, што ў гэтага народа вельмі абвостраны, амаль паэтычны інтарэс да вечна жывой загадкі смерці:

Звон начны астрожны
У цішыні квартала,
Ты апавясці маёй матулі,
Што мяне не стала.

Пошласць і прымітыўнасць тэксту ў кантэ-хонда немагчымыя, яны б проста ў ім не затрымаліся і не прыжыліся. Сегідылья, гэты старажытнейшы жанр іспанскага фальклору, пакінуўшы родныя горы Андалузіі, амаль што з першымі канквістадорамі перасекла Атлантычны акіян і назаўсёды ўвайшла ў песенную стыхію Лацінскай Амерыкі. Мабыць, таму сучасная, так званая «масавая» культура, запаланіўшая амаль увесь свет, менш за ўсё закранула Іспанію і іспанамоўную Лацінскую Амерыку, што песенны фальклор там найвышэйшай пробы і якасці. Ёсць там што спяваць і апрача «цяжкага жалеза».

Хочацца задаць наіўнае пытанне: чаму ж наша сучасная моладзь аддае яўную перавагу рок-музыцы, а не частушцы ці «масавай» савецкай песні? Мне здаецца, уся справа ў тым, што, выбіраючы паміж частушкамі, сучаснымі камсамольскімі песнямі і «хэві-металам», моладзь па сваёй прыроднай інтуіцыі выбірае найменшае зло—«хэві-метал».

«Цяжкае жалеза» хоць і нельга назваць высокім мастацтвам, але ж яно і не прэтэндуе так настырна на нейкую бясспрэчную ісціну, як гэта робяць некаторыя савецкія «масавыя» песні, а тым больш частушачныя агіткі.

Знакаміты іспанскі фальклярыст Антоніа Мачада-і-Альварэс некалі сказаў: «Хочаце пазнаць народ? Вучыцеся яго песням». У беларусаў багаты фальклор, толькі трэба ўмела ім карыстацца. І чым хутчэй мы забудзем частушачны сурагат, тым лепш будзе для ўсяго нашага песеннага фальклору.

Анатоль ЦЫРКУНОЎ.

Людміла РУБЛЕЎСКАЯ

Дзень нараджэння дарогі

У дзень нараджэння дарогі
трава пад нагой памірае,
І гасне кароўка божая
пад колам — нібы сляза.
І нават пан Бог гаворыць:
«Хай сёння сам выбірае
Мой раб напрамак да волі,
што смерцю волю назваў».
У дзень нараджэння дарогі
дрыжаць нябачныя зоры:
Якой давядзецца згаснуць,
якую возьмуць з сабой
Заместа лампады людзі,
што моваі звяроў гавораць,
Што мовай дажджоў гавораць
і зброяй, даўно нямой.
У дзень нараджэння дарогі
дзівяцца лёзныя людзі:
Адкуль злятае пад ногі
раз-пораз крылаты цень!
А гэта крыжоў прадвесце,
што ўздоўж дарогі збудуюць,
І душы раскрыжаваных,
ненароджаных шчэ людзей.
У дзень нараджэння дарогі
ніхто прадказаць не можа
Дабра і зла суадносіны,
што ў час народзіць яна.
А людзі стамлёна тупаюць,
бяздомныя ў доме божым,
І топчуць траву звінячую,
і лёс вырашаюць наш.

Мой дом

Там, дзе мая любоў,—
там вера і надзея.
Без болю прабачаць
вучуся пакрысе,
Хоць на руках маіх —
халодны пыл музеяў,
Таму што забываць
сяброўства — здольны ўсе.
Не свята мне — жыццё,
але бываюць святы.
І што было святым,
святое мне й цяпер.
Няхай дзіця маё
не вырасце крылатым —
Жаданым будзе жыць,
з даверам — на давер.
Няма куды ўцячы
нам ад зямной атруты,
І дом наш — БЕЛАРУСЬ,
хоць там стаіць труна.
І я ў любові — ёсць,
таму і ў шчасці буду,
Не на зямлі —
дык там,
дзе ёсць любоў адна.

Пакаленне

Так мала чытачоў,
І тыя ўсе — паэты.
Л. ГАЛУБОВІЧ.

Паніжэла наша вышыня.
Дзень не здзейсніў ні адной надзеі.
Срэбны рыцар прытрымаў каня,
І з анёлаў пер'е абляцела.
Як прыгожа гаварылі мы!
Як мы ганарыліся сабою!
Што цяпер наперадзе!
Тамы
Вершаў, накляпаных з перапою!
Хтосьці ўладкаваўся стукачом,
Хтосьці зараз — крамнік,
хтось — палітык.
Ну а вершы прыкрашаюць дом,
І блішчаць прад людам паспалітым.
Беларусь, крыжы ды Беларусь —
Бы ў адной хрысціліся купелі.
Маладосці лёгкі землятрус —
І з анёлаў пер'е абляцела.
Пакаленне лірнікаў блатных,
Сумесь Караткевіча і Ніцшэ...
Хтось бліжэй — да злосных і п'яных,
Хтось — да тых, што прэміяльна пішуць.
Цынікі... Святыя...
Божа мой,
Колькі раз сябе мы не пазнаем,
Шлях звянчаўшы тронам ці турмой.
Пішам, пішам, пішам... Не чытаем.

Падпольны хрысціянін-85

Хрыстос — у сэрцы...
А нацельны крыж
Схаваны пад кашуляю надзейна.
Калі улады хваляць — ты маўчыш,
І подзвіг нематы высока цэніш.

НА ЖЫЦЦЁВЫХ СКРЫЖАВАННЯХ

Уладзімір Лінскі

Васіль Райчын

Пішу пра людзей маёй вёскі Шоўкавічы. Гэта маленькае паселішча на Палессі не абмінулі ўсе беды нашага супярэчлівага часу. Да болю шкада: старэе, вымірае вёска, дзічэе зямля без гаспадароў. АЎТАР.

ВАСІЛЬ Манін — так завуць па маці.

Васіль Райчын — так завуць па жонцы.

Ніхто не скажа, што ён Колеў, бо таго Колю мала хто помніць. Як пайшоў на фронт па першай мабілізацыі — ні слыху, ні дыху. Сама Маня мала што помніць:

— Мы з ім адну вясну любіліся. Я кароў даіла, коней, цялят даглядала. Лячыла іх, мазала мазямі ад лішаёў, дай сама ад іх набралася такога дабра. Прыключылася на твары «красная ваўчанка». Папалячылася, няма чаго й казаць... Тым-сім спрабуем — хужэй. Іншым чым — хужэй... У Мінску цэлы год была. Куды толькі ні ездзіла. Ай, усю маладосць прахварэла. Так і жыццё прайшло...— Маня сарамліва пачырванела, бачу, у нечым хоча прызнацца, урэшце адчаілася.— Прыйду на танцы, усе гарцуюць, а я сяджу на лавачцы. І Коля са мной сядзіць. Вось і выседзелі Васілька. Мая адзіная радасць у жыцці...

Васіль усім удаўся: ростам, сілай, характарам. У яго і гаворка нейкая асаблівая, словы як бы выкоўвае на кавадле. Не спяшаецца сказаць, а як прыпячатае — якраз у кропку. У яго і смех свой, нейкі ўнутраны, толькі па вачах і бачна, што смяецца. У яго і адмеціна пад вокам асаблівая — ланцужок конскіх зубоў.

У вайну ў Шоўкавічах быў конь. Называлі — Куслівы. Казалі, нямецкі конь. Мясцовай мовы не разумеў, таму і кідаўся кусацца.

Аднаго разу пагнаў Васілёк з Віцем Антонішыным пасвіць свіней. Бачаць, конь траву скубе. Васілёк ухапіў дубчык, падбег да каня: «Но!» А той адвярнуўся ды — цап хлопчыка за твар і адпіхнуў ад сябе. Віця большы быў, ухапіў на рукі малога і панёс да маці. А тая ледзь не абамлела, як убачыла Васілька ў крыві.

Доўга лячылі яго. Уся вёска перажывала за Васілька. Як маглі падтрымлівалі і маці. Вось і засталася адмеціна на твары. З вайны. Ад нямецкага каня...

Адметны Васіль і ў сям'і. Жонка называе яго — Слязінкай. Ледзь што — праслязіцца. Ці то жаласлівае вычытае, ці ўбачыць што трагічнае ў тэлевізары, ці пачуе пра якую бяду — блізка да сэрца прымае.

Васіль, праўда, у даўгу не застаецца перад жонкай. Яе дзявоцкае прозвішча — Верабей. Дык Васіль яе называе мой Канаплянічак. Кажа:

— Каб маю Райку салам абмазаў, дак яе кот бы з'еў...

Гэта што яна маленькага росту ўдалася. А сам ганарыцца жонкай. Прыгледзеў яе, як з арміі вярнуўся. А яна яшчэ вучаніцай была. На адной вясковай гулянцы падаў старому Вераб'ю руку:

— Вашу Райку вазьму, як школу закончыць.

— От і добра. Жаніх на ўсе сто!..

Тры гады чакаў. Адразу пасля выпускнога вечара згулялі вяселле. Прывёў у матчыну хату, пачалі ў згодзе жыць. А як дзеці пасыпаліся адно за другім, усяго пяцёра, дабудаваў трохсцен.

З гонарам паказваў мне сваю прасторную хароміну. Падвёў да спальні, таямніча падміргнуў:

— Наш рабочы пакой. Тут дзеці завязваліся. У трактарыста ноч кароткая — позна лёг, рана ўстаў. Трэба хуценька спаць...

У Шоўкавічах некалі было ажно сем трактарыстаў. Прыгожа! Па ўсёй вёсцы трактары стаялі. У каго з пагрузчыкам — угнаенні возіць. У каго з плугамі — арэ. У каго з культыватарам — поле абрабляе. У каго з касілкай — па сенажацях ездзіць.

Тры трактарысты памерлі — Міша, Валодзя, Шура. У Колькі правы забралі назаўжды. Двое — перабежчыкі, зманілі іх у іншыя гаспадаркі. Васіль Манін — самы цягучы. На трактары ўжо трыццаць пяць гадоў. І толькі ў Шоўкавічах!

Сядзім у яго хаце на канапе, Васіль і гаворыць:

— Знаеш, куды вароне ні ляцець, усё роўна г... кляваць. Вырашылі з Райкай — з Шоўкавіч нікуды, ні на крок. Хоць будуць зваць міністрам у Маскву — не паеду. Усюды рабіць трэба. Не паробіш — не паясі. Не пасееш — не пажнеш...

Васіль адлучаўся з дому толькі тры разы. Першы раз на год, як вучыўся на трактарыста. Другі раз — на тры гады і дваццаць дзён, як служыў у арміі. А трэці раз — на два месяцы, як ляжаў у бальніцы. Пра апошнюю адлучку расказвае так:

— Я свой эмтэзэ перабраў рукамі ўжо некалькі разоў. От аднойчы раматаваў дый зваліўся ў жалеззе. Цёмна ў вачах зрабілася, як ноччу. Колька падбег: «Што з табой?» Не чую нічым-нічоганькі. Толькі бачу — нешта ён шавеліць губамі... Ачнуўся, агледзеў сябе — цэлы, сінякоў нават нябачна. А баліць усё — паратунку няма... Прашуся дадому. Колька завёў свой трактар, паехалі. Усю дарогу наўколенцах стаяў у кабіне, інача не мог. Тры дні дома войкаў — не праходзіць. Маці хуткую выклікала. Доктарка — за нагу, а я — на сцяну. О, кажа, у вас пералом. Да за мяне, да — у бальніцу. Дак я там два месяцы пазагараў. А тады яшчэ дома дзевяць месяцаў — на кастылях. І цяпер пазванок ные...

Васіль пачынае пералічваць хваробы, што зарабіў на трактары:

— Гастрыт... Гемарой... Язва... У грудзях — тоны пяску, як у мяне на сотках. Самыя недагледжаныя, бо няма калі. Чорт з імі, дзеці ж не галодныя... Найбольш язва дае дыхту. Як паем і еду, то яна шоргае на ўхабах аб кішкі. Лепш галоднаму ездзіць, лягчэй. На малацэ от і жыву...

За вечар Райка некалькі разоў падлівала малако ў Васілёў кубак. Пап'е, далонню па вуснах, зноў гаворыць. Здаецца, што ні скажа, усё важна, хочацца запомніць.

— Слухай сюды, я раней выпіваў трохі. Ад людзей жа не адграбешся: падмажы ды падмажы. Удружыш каму, а ён чарку налівае. От і кульнеш за здароўе. Бывала, еду дамоў па дубняку, цешча выйдзе на вуліцу, паслухае: «Васілёк п'яны едзе». А як газ у галаве, даеш газу і трактару. От цешча і раскусвала мяне яшчэ здаля,— Васіль зразумеў, што сказаў, нагаварыў на сябе крыху лішняга, дадаў на поўным сур'ёзе: — Слухай, раней усе пілі, перывад такі быў. Судзілі вот міліцэйскіх начальнікаў, зяця Брэжнева. Таксама ж папівалі хлопцы. Ды мо не такую гадасць, як мы... Мільёны мелі. Аднаго толькі не ўцямлю, як можна аднаму чалавеку такія грошы патраціць?.. Я ад цямна да цямна ў полі, без адпачынкаў, лічы, без выхадных. Возьмеш калі выхадны — ляцяць: «Васіль, трэба!.. Падмажы!..» Паехаў. Дак я зарабляю па дзвесце рублёў у месяц, і ніяк ашчадную кніжку не завяду. Каб меў хаця дзве тысячы, я б спакойны быў за дзяцей...

Васіль прыгадвае, як працаваў у МТС, як шчыравалі на калгасных палетках, як верылі ў «светлае будучае».

— Пачынаў прычэпшчыкам на ХТЗ. Вучыўся ездзіць на НАЦІКу. Завод у яго на бензіне, ход — на карасіне. А гаручае вазілі на валах, аж за сорак кіламетраў. І эканомілі. На трактары дамоў не ездзілі, вартавалі ў полі. На Лазовіцы ноч застала — там і ставіш. У Капішчах — значыць, ідуць туды вартаваць... Нават паабедаць не было калі. Маці прынясе ў чыгунку бульбы і, як у той казцы, крычыць: «Сынок, Васілёк, прыплыві к беражку, твая мамка прыйшла, табе есці прынясла...» Сядзеш, хуценька перахопіш і далей памчаў. У радзіве спявалі пра стопудовы ўраджай. Хацелася калі-небудзь убачыць сваімі вачыма... А ў Пажыхары, на лузе, як рабілі? Туды завязуць і тыдзень сухама жывём. У стагу сена начуем. Акачанеў каторы, выпаўзае, раскладвае агонь. Як запасы харчу заканчваюцца — цёпаеш трыццаць кіламетраў дамоў па правізію. У лепшым выпадку каня дадуць. З машынамі заўсёды нявыкрутка. А конь той, хоць забі, ледзь ногі перастаўляе... Было яшчэ як? Дзень робіш на трактары, а нанач брыгадзір дае табе коней перавезці сена для сваёй каровы. От і возіш пры месяцы ясным. Раніцай — на трактар і ў поле. Падумаю, не веру, што ета было са мною, што так укалваў... Доўгі час рабіў на працадні. Пытаю ў дзяцей, што ета такое, — паціскаюць

Ты Біблії не маеш дзе купіць.
На шчасце, ловіць Захад радыёла.
Там лёгка верыць.
Так, як тут запіць.
І ў рокераў Хрыстос — такі вясёлы.
Падпольны, мужны хрысціянін наш!
Гадоў праз пяць у гэтым дзікім вуллі
Крыж будзе — наймаднейшы антураж,
А Біблія — ў кіёсках кожнай вулкі.
Якім жа невыключным станеш ты,
У цэрквах перапоўненых памяты.
«Я верую!» — крычаць пачнуць «менты»,
Палітыкі і дзеячы эстрады.
Ці не пачнеш ты, мой падпольны брат,
Шукаць сабе пакутніцтва другога!
Калі не крыж —
схаваеш аўтамат
Ад шэрага натоўпу ды ад Бога.
«Я — ісцінны!» — крычы ці не крычы.
Дзе кожны верыць — веры не захочаш.
А што ж Хрыстос у сэрцы!
Ён маўчыць.
Ён не жыве з гардыняй грэшнай побач.

●

«Ёсць хлеб — і хлеб», — сказаў Хрыстос.
А нам
Тут чуецца: ёсць — наш і ёсць —
замежны,
Які абранцам век і век належыць.
Ёсць крама — храм,
і проста — божы Храм.
Мы выбіраем сёння дабрабыт,
Далёкі, недасяжны і спакусны.
Паеўшы хлеб, прынесены Ісусам,
Напечанае ўладамі ядзім.
І ўсе адно — світае кураслеп,
І дождж збівае спелыя ігрушы.
І не крычым: «Ратуйце нашы душы!».
Пакуль ёсць хлеб.
Які б ні быў — а хлеб.

Вечаровая малітва

І дождж, і снег,
і сум адвечны мой.
І кнігі бескарысныя,
і песні.
І час ляціць над мёртваю травой,
І па траве слізгаюць хмараў цені.
О, рэдкі міг самотнай нематы!
Людскія крыўды не вярэдзяць сэрца.
І ланцужком астылыя сляды
Ідуць з нябыту — шчасцем ён завецца.
Настаўнік вышні ў гэты час бліжэй
Схіляе лік свой над маім адчаем,
Яшчэ малітва, слова — і лягчэй,
Хто прабачаў — тым неба прабачае,
І мне наверх не страшна паглядаць,
І мне не страшна гаварыць з сабою.
Як дождж і снег —
мае гады ляцяць,
І толькі міг малітвы —
міг спакою.

плячыма. А ета тое самае, нібыта мардавацца цэлы год бясплатна. Табе стаяць палачкі-працадні. Што на іх атрымаеш — не ведаеш, ніхто не ведае. Восенню падводзяць вынікі, і, калі што засталося ў свірне ды ў касе, тады і дзеляць астачу на працадні. У мяне іх за год выходзіла да тысячы, а заробак мог змясціцца на адным возе... Але па цяньках ніколі не туляўся. З першай зарплаты, як перайшлі на грошы, купіў будзільнік. Ён аніколі не падвёў мяне... Слухай сюды, як падумаю, дак усе такія дурні былі, як я. Брыгадзірыла ў нас Надзя. Цукеркай звалі. Усе ёй з зарплаты па кілаграму цукерак куплялі. От любіла. А сама доўгая, як грабільна, сухапарая. У кухвайцы хадзіла, у кірзавых ботах. Як шагане — паўтара метра... Раз у мяне дрынкнуў радыятар. Надзі саабшчыў. Дак што ты думаеш, на плячах прынесла з Заходаў тую сэрцавіну. Кілаграмаў дваццаць. Проста ў поле прыперла. Во якая Цукерка! Калі што, трохпавярховага мацюка як загне — лес наўкола вяне. Мы ўсе вельмі паважалі яе. З пустымі рукамі не хадзіла. Лямех які нясе, гайкі, балты. Прыйдзе: «Робіш?.. Што трэба?..» Дзелавая!.. Цяпер дзе сядзець каторы дзве гадзіны, машыны няма — пехам не пойдзе на трактарны стан...

Слухаю Васіля і не верыцца: няўжо гэта той самы смяльчак, адзіны з шоўкаўскай пацанвы, які мог залезці на высачэзны дуб і забраць яйкі ў каршуковым кублe? Ён некалі лазіў і на буслянку. Толькі да верху дуба дацягнуўся, Ларык знізу крычыць: «Леўка ідзе!..» А гэта дзед Васілёў, брыгадзірам тады рабіў. Як быць? Васіль каўзануўся ў буслінае кубло, лёг і не дыхае. А там ужо два яйкі ляжалі. Баяўся, каб не раздушыць. Буслы над ім трывожна кружаць. Унізе дзед з хлызінай стаіць. Во трапіў у нерат — ні ўзад, ні ўперад. Дак пасля яшчэ пасміхаліся равеснікі: «Раскажы, Васіль, як ты ледзь буслянят не вывеў...»

Цяпер Васіль не проста Манін сын, Райчын муж, а бацька пяцярых дзяцей і мае двух унукаў. Ён не проста трактарыст, а гаспадар шоўкаўскіх палеткаў. Яму баліць не толькі язва, але і сэрца, калі нешта не так робіцца. Умее ваяваць, але не заўсёды выходзіць пераможцам. Мо таму і Слязінкай стаў?

— Слухай сюды, нашы палі, як стаў саўгас, не бачылі гною. Хімікаты і ўгнаенні. Сыплюць толькі парашок: то ўгнаенні ўносяць, то травяць лебяду — зноў падсыпаюць, то жука травяць. Дак і зямля змерла. Як на Задзірэеўку ісці, там жа некалі бульба-бульба расла, а цяпер ваабшчэ нічога не расце. Пуста. Нават трава не хоча расці. Без толку бізуемся дзень і ноч... Каб прадаў насенне, тое б вярнуў, што ў зямлі гіне. Нашы палі сталі магіламі для зерневых. Крыўдна... Слухай, ты чуў ці бачыў, каб шоўкавец калі-небудзь сеяў травы на ворнай зямлі? Ніколі! Лугоў хапае, сенажацяў. У лесе да гібелі травы. Дак цяпер зверху ўказанне: у лясах кароў не пасвіць, не палажана. А знаеш, чаму? Бо там могуць быць кляшчы, і карова можа стаміцца, прывесу і малака не дасць. Во як!.. Нашы дзяды і прадзеды, каб паўставалі ды ўсё гэта пачулі, зноў бы памерлі... са смеху. Кароў толькі ў лесе і пасвілі. А цяпер мы для іх рыхтуем культурны выпас на ворнай зямлі... Іду некалі з поля, сядзіць на лавачцы дзед Сцяпан, кліча: «Ідзі сюды» Падходжу. «Ты колькі гектараў трактарам сееш?» — «Гектараў дзесяць». — «А я даўней рукой засяваў столькі ж. Зерне падвозілі толькі, а я з сяўнёй хадзіў, жменькай у кожны закуточак сеяў, не было агрэхаў...» Пасядзіш так з мудрым селянінам вечарок, не трэба і кніжак чытаць. Ад яго памудрэеш, і сорамна робіцца, калі што не так з полем ладзіў. Во як!..

З печы, з ложкаў тырчаць дзяціныя бялявыя галовы. Ім цікава слухаць бацьку. Разгаварыўся сёння. Васіль сам адчуў: выганяе пару з катла, бо даўно ўжо кіпіць, бурліць душа. Няхай і дзеці ведаюць, ім жыць у гэтым дворышчы, на шоўкаўскай зямлі.

— Слухай сюды, хто, скажы, прыдумаў вёсцы назву — не-перс-пек-тыўная? Пішам, гаворым, каб вуліцу падрамантавалі, каб могілкі абгарадзілі — як у глухую сцяну. От і ўласць. Усе начальнікі, каб адгаварыцца ад нашых просьбаў, узялі за моду казаць: «Вы— неперспектыўныя». Аж цяжка вымавіць. А яшчэ цяжэй пагадзіцца, што мы такія: я з Райкай, нашы канаплянічкі, усе астатнія шоўкаўцы... Чуе мая душа: упаду касцьмі ў полі — назаўтра забудуць. Патрэбен, калі цягнеш лямку... А-а, у каго ўласць, таго і снасць... — Васіль праслязіўся.

— Слязіначка мая, пойдзем ужо спаць, — падскочыла Райка, абняла Васіля.

Вяртаўся з Васілёвай хаты поначы. цёмна, хоць вока выкалі. Усе шоўкаўцы спяць. Ці спакойна ім у пасцелях? Што сніцца? Якія травы пілі, якія таблеткі глыталі, каб уціхамірыць боль, сцішыцца і заснуць?

Брэша нечы сабака. Зарабляе на хлеб. А мо мне падказвае, куды ісці? Мо злуецца, што позна швэндаюся? Мілы сабака, так усё хочацца ведаць пра шоўкаўцаў. А ён як бы адбрэхвае мне: для чаго, каму гэта трэба?

Каля Лідзінай хаты, як прывід, чорным камяком кідаецца ў ногі Мурка... Не спіцца ёй, чакае мяне. Адчыняем рыпучыя дзверы, уваходзім у пустую хату, як у чорную дамавіну, азызлую лядоўню. Толькі святло лямпачкі выратоўвае ад смяротэльнага страху і боязі.

Да раніцы не спім. Я пішу пра шоўкаўцаў. Мурка ганяе надалызных мышэй і пацукоў, якія ўсё больш нахабнічаюць у асірацелай Лідзінай хаце...

Уладзімір МАРУК

Прысак

Крык у горле,
атухні, пагасні.
Я на прысак аціхлы гляджу:
Вугалькіператлелыя ясніць
Нечаканая кропля дажджу.

А над прыскам
чутны перазовы
Ацалелага ў цемры святла.
Непрытульнасці дзікія совы
Пазляталіся грэцца ля тла.

І чаму так пякельна,
не знаю:
Кроў гарачая кратае скронь
Ці спакойная мудрасць зямная
Саграває мацней за агонь.

Лес

Пешы шлях. І няходжаны Млечны.
Прыпыніліся ў лесе шляхі.
Гэты лес—
недасяжны, як вечнасць.
Гэты пень—
абуральна глухі.

Не спаганена трасцай і тлумам
Размаітасць лясное душы.
Тут збіраюцца вольныя думаць
І аблуды прыходзяць грашыць.

І ўзнімаецца лес па збавенне
Пад спагадлівы купал нябёс,
Тут глыбокае сэнсу карэнне
Выпраўляе сусветны хаос.

●

З абэцэды пракуднае долі
Не паспееш раскласці склады.
Як спружыны, заведзены ролі
І падзелены ролям гады.

І прынады вісяць, як у краме
Бранзалеты для гожай рукі.
Адштурхнуўшы збавенне рукамі,
Мы спяшаем да іх напрасткі.

І паверыўшы ў звычкі і веды,
Азірнуцца не можам дарма,—
Рассыпаецца сэнс абэцэды,
І збіраць яго—сэнсу няма.

Рукі

Прымусілі задумацца грахі.
Перасціхае годнасць без прынукі.
І дождж ліецца посны і сухі
На светлы твар і выцвілыя рукі.

Я ўсё даверыў ім, сваім рукам,—
Паліць агонь і паланіць жаданні...
За драбязу свой хісткі трон аддам,
Грахі прызнаю на святым дазнанні.

І басаном пайду ў свае лугі,
На новы круг пякельнасці і мукі,
Пакуль душу сціскаюць ланцугі,
Што адкавалі выжытыя рукі.

Вужы

Зіхацiць маёй кароны
Залатыя рожкі.
М. БАГДАНОВІЧ.

З балота выпаўзлі вужы.
Глыжы пашыліся ў балота.
Аеру рэзкія нажы
Крамсалі дрогкую дрымоту.

Іх цар у багне дадыхаў,
І пасварыліся вужакі:
Хто нема выў,
а хто брахаў,
Гырчэў з ухваткаю сабакі.

Дзялілі гразкі свой абшар,
Ажно з гразі павыпаўзалі,
А ўслед за імі...—
іхні цар,
Якога ў думках пахавалі.
І перасталі выць, брахаць,
Гырчэць з распустаю сабачай,
Бы і заўжды—
адно сіпяць,
Як прад сабой карону бачаць.

А цар завыў і затрымцеў,
З кароны знікла пазалота...
Ды ўжо ніхто не захацеў
Вярнуцца ў роднае балота.

Начная рака

Чарнейшая за чорнае
Прысуха ноч была.
Асіплаю валторнаю
Рака ля ног сапла.

Навяглымі баскакамі
Сіпелі чараты.
І хвалі сонна плакалі,
Штурхаючы плыты.

І не пытаўся метрыкі
У лёгкай хвалі плыт.
А таямнічы свет ракі
Чытаў начы санскрыт.

А берагі намоклыя
Распытвалі аер,
Якія гэта модлы я
Згадаў з забытых вер;

І што гэта за крэскі я
Пакінуў на пяску,
Чыё жыццё біблейскае
Вісіць на валаску.

●

Бог не стварыў мяне сляпым,
А ні паганцам, ні брыдотай.
Я паламаў яго капыл
І ўсё прыдбаў уласным потам.

І вужаваў, і віжаваў,
Абы сваёй валодаць ратай,
І там штораз я выжываў,
Дзе іншы быў на глум распяты.

Дзе ўсе смакталі,
я смактаў,
Пакуль апошні зуб не выпаў...
І нехта ўслед зарагатаў,
І след мой попелам засыпаў.

●

Голас мой катавалі
Паслухмянасць і згода,
І свой страх выдавалі
За жаданне народа.

Выкшталцоныя знаўцы
Хцівых «нельга» і «можна»,
Ранніх думак крываўцы,
А спазнаў я вас—позна.

Бо ці здолею ўкленчыць,
Да святынь, што цураўся!
Паламаны парэнчы,
За якія трымаўся.

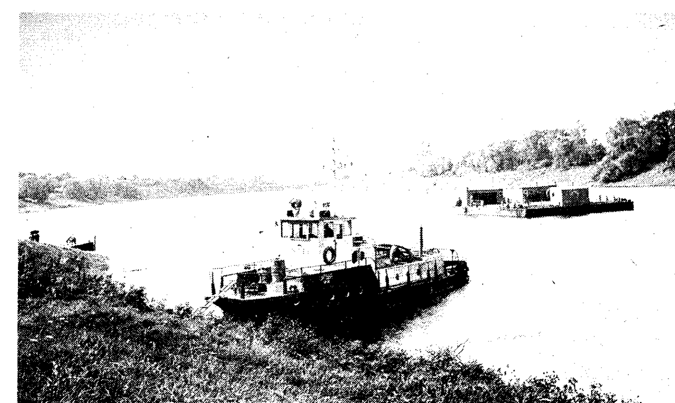

Фота А. КЛЕШЧУКА.

«Пранясі, Божа, хмару»...

Роздум пра аўдыёвізуальную культурную антрапалогію

Новы беларускі дакументальны тэлефільм з такою назваю (аўтар — этнамузыколаг З. Мажэйка, рэжысёр і аператар — А. Шклярэўскі) дае падставы для размовы пра развіццё цэлага самастойнага кірунку ў кінамастацтве. Гэта з'ява ў культуры, якая спалучае асаблівасці экраннага мастацтва і навукі. Для здымкі такіх фільмаў патрэбны этнамузыколаг — чалавек, які не проста навукова вывучае музычны фальклор, але аб'ектам свайго даследавання робіць яго існаванне ў жывым асяроддзі, у рэальным жыцці. Аўтэнтычны фальклор — для яго цэнтральнае навуковае паняцце. Адсюль і тэрміны— этнамузыколаг, аўдыёвізуальная культурная антрапалогія. Такая навука патрабуе не толькі музычнай адукаванасці, але і псіхалагічнай дасведчанасці, сацыяльна-псіхалагічных ведаў і, натуральна, майстэрства кінадакументаліста. Заслужаны дзеяч мастацтваў БССР З. Мажэйка спалучае такія разнастайныя веды.

Разважае пра фільм, а заадно гутарыць з яго аўтарам доктар мастацтвазнаўства В. Нячай.

Вольга НЯЧАЙ. Зінаіда Якаўлеўна, вы — аўтар-пасрэднік між героямі і камерай. Мы не бачым вас у кадры, але ў кожнай сцэне адчуваецца ваша прысутнасць...

Зінаіда МАЖЭЙКА. Спачатку я лічыла, што кіно і тэлебачанне варожыя фальклору, бо яны «прэпаруюць» яго, робячы нешта накшталт «развесистой клюквы». І сёння вельмі часта мы бачым на экране прафанацыю фальклору, праграмы «пад фальклор». Пра ўздзеянне гэтых інсцэніраваных шоу я мяркую і па маіх героях, народных спеваках. Варта толькі накіраваць на іх камеру, як яны імкнуцца весці сябе, як на штампаваных тэлевізійных «вячорках», працаваць «на камеру», пазбаўляцца шчырасці і натуральнасці. Неаднойчы даводзілася прасіць: «Не рабіце як для тэлебачання!»

В. Н. У гэтых словах — адмоўная ацэнка штучных, ненатуральных, фальшывых фільмаў. Часам гледачу цяжка адрозніць, дзе ў такіх творах сапраўднае мастацтва, а дзе падман, імітацыя. Між тым, у вашых фільмах, якія шмат гадоў прапагандуюць аўтэнтычны фальклор, я бачу арыентацыю на чысціню сапраўднай, высокай народнай музычнай культуры. Невыпадкова фільмы «Галасы стагоддзяў» і «Памяць стагоддзяў» былі адзначаны прызамі «За чысціню і паэтычнасць» на І Міжнародным кінафестывалі конкурсных праграм аўдыёвізуальнай антрапалогіі ў Пярну, а фільм «Палескія вяселлі» ўключаны ў навучальна - культурную праграму Калумбійскага універсітэта ў ЗША.

Якімі сродкамі дасягае этнамузыколаг гэтай «чысціні» фальклору, гэтай аўтэнтычнасці ў кіно— перад здымачнай камерай, у ненатуральнай для спевакоў атмасферы кінавытворчасці?

З. М. Гэта патрабуе шмат часу ў перадздымачны і здымачны перыяды. Трэба, каб народны спявак найбольш раскрыўся ў сваім самабытным таленце. Дзеля гэтага працаваць з ім трэба так, каб пазбегнуць *«пастаноўкі»* (інсцэніроўкі) і натуралізму. Функцыя фалькларыста ў фільме пасрэдніцкая. Ён павінен дапамагчы перавесці адзін від мастацтва ў другі. Каб атрымаўся выразны кінематаграфічны рад, я размаўляю са спевакамі асаблівай мовай. Для мяне галоўнае — стварыць у іх пэўны стан, настрой. Я называю гэта **рэстаўрацыяй пачуццяў.** Мая задача — каб яны раскрыліся, расказвалі, спявалі, **як самі сабе.** Папярэдне яны расказваюць мне вельмі многа, а я адбіраю, выяўляю і замацоўваю ў іх памяці найбольш вобразнае. Як кажуць, даю ім псіхалагічную ўстаноўку — кароткай рэплікай, заахвочваннем, эмацыянальнай падтрымкай. Вядома, раблю гэта ўсё незаўважана для маіх герояў.

В. Н. Так, работа этнамузыканта - этнапсіхолага — гэта і дзейснасць вучонага, і творчасць майстра - інструменталіста. Этнамузыканты зацікаўлены ў выяўленні прыгажосці музычнай народнай культуры ў яе аўтэнтычнасці. Кінематаграфіст павінен думаць пра сцісласць экраннага часу, пра выразнасць вобразнай сферы экрана. Гэтыя якасці арганічна спалучаны, на маю думку, у фільме «Пранясі, Божа, хмару». Песні нараджаюцца на волі, яны сагрэты сонцам, усцены дажджом... Фільм пачынаецца, бы песня. На скрыжаванні дарог ля вёскі стаіць драўляны крыж — каб не было бяды. А на небе — чырвонае сонца. Жанчыны на лаўцы ля хаты расказваюць, як «іграе сонца». Яно ўзыходзіць так высока-высока. «І з таго каляса паясы разбягаюцца разнай лукаткай, разнай лукаткай. І разбягуцца, і лукаткай, *і прама, і зноў збягуцца, і зноў разбягуцца».* «Ну, так прыгожа, — працягвае другая жанчына, — усякімі краскамі, збяжыцца ўмесца, а потым ізноў як разбяжыцца... Зялёныя, розавыя, чырвоныя, сінія, усякімі кругамі...»

Такую прыгажосць пабачыць хоць аднойчы ў жыцці — не забудзешся. Аператар А. Шклярэўскі здолеў убачыць і паказаць у фільме гэты няўлоўны момант прыгажосці — сонца «іграе» на Івана Купалу...

Ёсць сонечныя песні і ёсць начныя, таямнічыя. Летнія купальскія песні асабліва любімыя — гэта песні чакання і неспадзяваных сустрэч. Пяюць «Купалку», *а яшчэ і гадаюць* — у 12 гадзін ночы. У такую ноч трэба ісці шукаць глухую папараць, што расце на балотах. Гараць, мільгаюць няўлоўныя светлякі. А можна, кажуць, стрэць і чорта. Знарок спудэжаным шэптам жанчыны, жартуючы, расказваюць, як прысніўся чорт, як чорт жэніцца з купалкай («яны ж такія сама любяцца!»). Песня нараджаецца сама сабой з гэтай атмасферы чароўнай жартаўлівай гульні «— З кім гуляла, Купалачка, Купалачка? — А і з чортам, Іваначка, Іваначка!» «А чорт чорны, страшны, рагаты? — Ну, няведама які!». «А русалачка таямнічая, зялёная...» Гарыць у цемры ночы вогнішча, круціцца вогненнае кола... Кароткая ночка, купальская...

У гэтым, пэўна, заслуга рэжысёра і аператара?

З. М. Алег Шклярэўскі ў гэтым фільме выявіў сябе мастаком, якога я цаню за высокае майстэрства і строгі густ. Калі народных майстроў трэба не жартам «стымуляваць», каб яны лепш раскрыліся, дык кінематаграфісту іншым разам трэба было стрымліваць у іх жаданні «самавыяўлення». Тут іх задача — максімальна выявіць мастацтва народных самародкаў, якое заўсёды адчувае меру, а не саліраваць камерай. Натуральную паэзію народнага меласу нельга парушыць, трэба ўмець адчуць характэр і занатаваць менавіта яго. А. Шклярэўскі адчувае гэтую паэзію і раскрывае яе сваімі жывапіснымі, маляўнічымі сродкамі.

В. Н. Так, у фільме надзвычай апаэтызаваная прырода, і пададзена яна А. Шклярэўскім у гармоніі з фальклорным асяроддзем. Прырода для сялян не адухоўлена, населена і добрым, і небяспечным. На полі ў поўнач выходзяць, кажуць, вядзьмаркі. Вядзьмарка хадзіла па жыце, завівала, закручвала, завязвала куклы: да іх баяліся дакранацца, бо яны былі чароўныя. Іх нельга было зжаць — здарыцца бяда ў хаце...

Хацелася б адзначыць і выразнасць чалавечых партрэтаў на экране. Героі фільма зняты так, што іх успрымаеш як частку прыроды, а іх галасы — як галасы самой прыроды.

З. М. Гэта і было галоўнай задачай фільма — захаваць натуральную паэтычнасць іх расказаў, якія нібы самі сабой пераходзяць у песню, у прычат. Калі, напрыклад, я бачыла ў ЗША ў этнамузыколагаў літаральна тысячы касет відэазапісаў, з якіх яны выбіралі потым ім патрэбнае, то ў нас на гэта проста не было плёнкі. «Галасы прыроды» — гэта вялікі адбор, гэта работа з выканаўцам і запіс толькі самага лепшага.

В. Н. Так і нараджаецца экранная вобразнасць. Род. Родныя. Родная зямля. Згубіць род, родную зямлю — адна з найвялікшых страт у жыцці. У фільме «Пранясі, Божа, хмару» ёсць і вобраз роду, і вобраз гэтай страшэннай страты. *Род* звязаны з зямлёю. Тут карэнні роду, яго мінулае і сучаснае. У святога Юр'я прасілі здароўя, каб паслаў і старым, і малым, і дзеткам, і скацінцы. «Каб мы жылі здаровыя і прычакалі другога года, і каб усяго было даволі, каб і дожджыка, і сонейка каб было даволі, каб у полі жыта расло», — гаворыць адна са спявачак.

Запамінаецца, стаіць у вачах светлы вобраз роднай хаты. За сталом сядзяць родныя, сваякі героя — Віктара. Гучыць песня пра селезня і вутачку, якія з аднаго лісточка і расічаньку п'юць, з адной веткі і ягадкі клююць. Малая дзяўчынка сядзіць ля стала на вялікім жоўтым гарбузе. У доме ўтульна, цёпла, хораша. Віктар усміхаецца так шчыра, адкрыта. У песні ён — *уладар* зямлі. У яго вінаград на двары, ён налівае поўныя чаркі віна... Вось Віктар побач са сваёй дачушкай. Яны спяваюць разам так жаласна пра зялёны дубочак, што да долу схіліўся, пра сыночка, што ажаніўся. Старая жанчына нерухома сядзіць на лаўцы ля свайго двара, быццам слухае — мо, гэта пра яе?

Мне здаецца, галоўная вартасць фільма, што ў ім гучыць песня як душа чалавека, душа Роду. Калі чалавек спявае — і ў радасці, і ў смутку, ён адчувае сябе свабодна, вольна. «Ну, Іван, давай заспяваем, я пайграю ў дудачку. Заспяваем «Шаўковыя травы». Давай, пачынай, бо мы ўнылыя, давай!»

Касары косяць, а вецер
павявае,
Шаўкова трава да на касу
налягае...

Песня — радасць жыцця, яго праява. Не пець — значыць не жыць. «Ой, скушнае время стала, што не дай Бог, то раней усюды пяюць, — аж трасецца зямля, а цяпер не... Цяпер баяцца, цяпер калі вяселле, дык на вуліцу не выйдзі, не спявай, а то забяруць і штрафу дадуць. Чаго такую турму наслалі на людзей... Да, скуку, скуку на людзей...»

Фільм, як гаворыцца ў цітрах, пра «карыфеяў галаснога спявання». Як гэта разумець? Дарэчы, як адбіраліся для фільма народныя карыфеі?

З. М. Словам «карыфей» адзначаюць гэтых спевакоў этнамузыказнаўцы. Самі спевакі кажуць пра іх так: «лепшы спявак, над якім нікога няма». Галаснае спяванне — ад слоў «галоснае», гучнае, на свабоднай прасторы — у лесе, полі, на вадзе, на прыродзе. Карыфеяў трэба шукаць не адзін год. Яны — найбольш адораныя таленты. Такія ў маім фільме — Сцяпан Дубейка, Іван Прыбора, Феня Алесіч, Марыя Чайкоўская, Ганна Вянгура з Палесся, Яўгіння Аржанік, Ганна Тарнаўская, Прасіння Дуброўская з Паазер'я, Надзея Бурак з Гродзеншчыны.

В. Н. Сцяпан Дубейка — адзін з карыфеяў такіх галасных спеваў, унікальны майстар, якога ніхто не пераспявае — ні ў Бунчы, ні ў Тонежы. Аднавяскоўцы ведаюць, разумеюць каштоўнасць яго непаўторнага майстэрства: «У яго і радыяцыя голасу не адабрала. А Феня Алесіч як пачне песню, як пачне выкручваць, дык на сто кіламетраў». Некалі так спявалі сплаўшчыкі — «што проста вада ўся разлягала, і лес разлягаў, і кусты. І так красіва спявалі колішнія песні, што за пяць, за дзесяць кіламетраў чутно было...»

Сам Дубейка незадаволены, як яго песні «перанімаюць» і спяваюць па тэлевізару: «Слухаў я. Не так яны спяваюць. Ні калена браць, ні выварочваць, ні падхапіць не могуць. Не сагласен я з гэтым, як яны пяюць».

Галасныя спевы гучаць на вольным паветры, на прасторы, у сугучнасці з прыродай. Чалавек спявае ад адчування касмічнага ладу, які стаў і яго ўнутраным ладам. Фільм пра карыфеяў спеваў паказвае нам такіх унікальных спевакоў — сапраўдных народных мастакоў.

Для народных спевакоў традыцыйная песня — гэта адчуванне сваёй зямлі. *Марыя Ламека, якая была вязнем Асвенціма,* успамінае: «А як толькі ступіла на сваю зямлю, як яны мне ўспыхнулі ў галаве — усе песні! Калі чалавек не спявае—у яго нямее душа».

З. М. Такой і была задума фільма «Пранясі, Божа, хмару». Песні не павінны памерці на Беларусі. Структура фільма нагадвае рух прыродных цыклаў — ад вясны да восені, ад сонечнага мажорнага спектра да фарбаў суровых, да танальнасці змагання святла і змроку. У фільма свая колеравая паліфанія, свая музычная танальнасць. Ён пачынаецца радасным сонечным акордам, а заканчваецца трагічным прычатам. Чарнобыльскіх плачаў-прычатаў у фальклоры яшчэ не было. Гэты, унікальны, нарадзіўся літаральна пад час здымак. Жанчына, гледзячы на лес, на сваю зямельку, прыгаворвала: «Тут жа зязюлькі не куваюць, тут жа салавейкі не шчабечуць!» Я так інспіравала прычат, запытаўшы: «А як жа голасам сказаць пра гэтае гора?» І жанчыны заплакалі, запрычыталі ўголас.

В. Н. Назва карціны гучыць і як маленне, і як рэквіем, і як надзея...

З. М. Такая самая беларуская жніўная песня, якую ў фільме спявае Надзея Бурак і па якой названы кінафільм. Другая скразная песня «Ой, жураўка, жураўка...» — гэта песня-лейтматыў, што знітоўвае ўсе мелодыі, усе фарб фільма, і светлыя, і горкія. Жанчына-перасяленка расказвае, як яна любіць хадзіць у свой лес, любіць слухаць жораваў над рэчкай. Яна таксама любіць спяваць «Жураўку»:

— Ой, жураўка, жураўка,
Чаго крачаш так жалка?
— Ох, як жа мне не
кракаць —
Заўтра высока лятаць.
Ох, высока, высока,
Ох, далёка-далёка.

Зараз пастухі на Палессі не пасвяць ужо кароў у лесе, толькі каля дома. Яны, старыя людзі, п'юць гэтае малако, забруджанае радыяцыяй, яны нічога не баяцца — усё роўна паміраць. «Ох, а мой лясочак, які ты стаў цёмненькі, ды мы ж так весела тут жылі, ды грыбочкі збіралі, а цяпер... Усё пацямнела, ды няма і нічога... У нас няма ні зязюлькі, ні салавейкі, у нас ужо ўсё зацíхла. І наш лес цёмны, і нашая зямля смутна». І самі песні гучаць, як прычат:

Усе горы зелянеюць,
Толькі адна гара чарна,
Толькі адна гара чарна,
Дзе сеяла бедна ўдоўка...

В. Н. Фільм «Пранясі, Божа, хмару» працягвае цыкл беларускай дакументалістыкі пра музычны фальклор народа. Што даў вам асабіста гэты цыкл як этнамузыколагу?

З. М. З 1970 года, калі мы вызначылі гэты кірунак у кіно разам з рэжысёрам Нінай Савай, прайшло шмат часу. Мой першы фільм «Палескія

калядкі» і наступныя далі мне зразумець, што аўдыёвізуальная антрапалогія для мяне асабіста мо больш важны абавязак, чым нават напісанне навуковых работ. Экран дае этнамузыколагу дзве прынцыпова новыя магчымасці — паказаць нацыянальную народную культуру ў яе спантанным, а не заарганізаваным выглядзе і, акрамя таго, стымуляваць яе развіццё ў сельскім натуральным асяроддзі самім фактам здымак, а потым — прагляду фільмаў.

В. Н. Я ведаю, што вашы фільмы доўгі час, скажам так, не ўсім падабаліся — з тых людзей, ад якіх залежала само існаванне фільмаў і пракат. Што не прымалі ў фільмах гэтыя людзі?

З. М. Самую іх сутнасць — свабоду, спантаннасць фальклору, яго незаарганізаванасць. Галасны спеў патрабуе волі. Іерархічная ж, бюракратычная «культура» патрабавала, каб спявалі толькі ў «арганізаванай форме» — у клубе, на фестывалі, на злёце. Для людзей нізкай культуры і чыноўнікаў незразумела, што спяваць на прыродзе — гэта народная традыцыя, а не «дзеравенская адсталасць!» Кожная чарговая кампанія негатыўна адбівалася на фільмах. «Палескія калядкі» абвінавачвалі ў «прапагандзе рэлігіі», «Галасы стагоддзяў», «Памяць стагоддзяў» — у прапагандзе старой [illegible]кі без сучасных комплексаў, [illegible]алескія вяселлі» — у нетрадыцыйнасці абрадаў у той час, калі афіцыйна была прынята праграма аб новых абрадах... У мяне ёсць задума сатырычнага фільма пра такіх майстроў «перарабляць фальклор», з якіх смяюцца народныя спевакі.

В. Н. Між тым, мне здаецца, на «Беларусьфільме» вы сустрэлі і аднадумцаў. Такія фільмы нельга было стварыць без кінематаграфістаў, якія б не адчувалі хараство народнага меласу.

З. М. Мне пашанцавала на таленавітых, сапраўды творчых людзей. М. Бераў — першы аператар, Н. Са́ва — першы мой рэжысёр. З імі мы стварылі фільм «Палескія калядкі», які і сёння мне здаецца чыстым, крыху наіўным, як дзіця-малюнак, як першае каханне. Драматургічнае бачанне ў рэжысёра Ю. Лысятава, уменне адчуць жанравы настрой эпізода ў аператара М. Сідорчанкі, кінажывапіс А. Шклярэўскага, не кажучы ўжо аб майстэрстве Н. Са́вы, — усё гэта для мяне сапраўдная кінематаграфічная школа. На жаль, не здзейсніліся нашы планы сумесных здымак з латышскім аператарам-рэжысёрам А. Слапіньшам, забітым у студзені гэтага года пад час вядомых трагічных падзей у Рызе. Мы збіраліся здымаць песенныя абрады Латгаліі (Латвія), Дзукіі (Літва), Паазер'я (Беларусь).

В. Н. Трагізм жыццёвы і экранны...

З. М. Так, я атрымліваю лісты з Палесся і Магілёўшчыны, дазнаюся, што пайшоў з жыцця той ці іншы мой спявак. Ці знойдуцца сілы ўзняцца пасля такіх удараў лёсу і зноў узяцца за фільм?..

В. Н. Фальклор ў аснове сваёй — радасць, песня, жыццё. Ці дае ён вам сілы і радасць?

З. М. Апошнім часам — зусім неспадзявана. Мне сняцца сны — бы фільмы ў сне. Часам сняцца народныя, з вельмі церпкім гумарам, прычаты. Я смяюся, калі прачынаюся. Завяла нават сшытак: «Фальклор у снах...»

В. Н. І ўсё ж — «Пранясі, Божа, хмару»...

З. М. Пранясі для ўсіх нас!

ІДЭАЛЬНАЕ І РЭАЛЬНАЕ

«Беларусьфільм» зноў вярнуўся да «Беларусьфільма»

У сёлетнім студзені савет працоўнага калектыву кінастудыі «Беларусьфільм» скасаваў самастойнасць студый «Дыялог», «Кадр» і студыі імя Тарыча. Структурныя змены, натуральна, выклікалі незадавальненне шэрагу кінематаграфістаў. Але перш, чым браць чыйсьці бок у справе «дзяльбы-аб'яднання», хацелася б паразважаць пра тое, што ўяўляла сабою кінастудыя да ўсіх рэформ.

Першая фармацыя структуры кінавытворчасці (да 1986 года) прадугледжвала даволі пільны кантроль рэспубліканскіх і саюзных установ улады. Сцэнарый кожнага фільма «прапускала» не толькі сцэнарна-рэдакцыйная калегія — з ім павінен быў знаёміцца дырэктар кінастудыі, яго абмяркоўвалі ў Дзяржкіно БССР, уносілі свае праўкі ў Дзяржкіно СССР. Акрамя таго, у работу творчай групы заўсёды маглі ўмяшчацца прадстаўнікі ідэалагічных аддзелаў ЦК КПБ. Калі складаўся штогадовы творчы план, у ім, да прыкладу, абавязкова пазначалася тэма партызанскай барацьбы на Беларусі пад час Вялікай Айчыннай вайны. (Кінастудыю, жартуючы, называлі «Партызанфільм»). Выкрэсліваліся тэмы, якія не знаходзіліся ў поўнай адпаведнасці з ідэалагічнымі пастановамі. На пачатку васьмідзесятых, напрыклад, адмовіліся ад працы над фільмамі пра Кастуся Каліноўскага і Адама Міцкевіча...

У 1986 годзе студыі краіны агарнула хваля так званых «творчых гульняў», у якіх выпрацоўваліся новыя мадэлі кінематографа. Пачаўся падзел дзяржаўных кінастудый на самастойныя студыі. А на пасады мастацкіх кіраўнікоў гэтых кінастудый трапілі, у асноўным, кінарэжысёры, якія мелі ўжо значны аўтарытэт. (Магчымасць паназіраць за гэтым працэсам даюць часопісы «Мастацтва кіно» і «Экран» за 1986—1989 гады.) Але, на жаль, калектыўны дыктат афіцыйных установ змяніўся аднаасобным, бо кожны кіраўнік фарміраваў палітыку студыі ў адпаведнасці са сваім густам. З'ява і не жахлівая, але не надта спрыяльная высокаму мастацкаму ўзроўню новых фільмаў: экран запоўніўся «чарноццем».

На «Беларусьфільме» — той самы малюнак. На пленуме Саюза кінематаграфістаў у 1987 годзе рэжысёр В. Тураў выступаў супраць падзелу студыі. Паўтараецца «польскі варыянт», казаў ён, — значна раней у суседняй краіне гэта не дало добрых вынікаў. Аднак тры студыі мастацкіх фільмаў усё ж былі створаны. Іх ўзначалілі І. Дабралюбаў, В. Тураў і В. Нікіфараў.

— У прынцыпе, такая структура была ідэальная,— сказаў мне рэдактар сцэнарнай калегіі Іван Данілавіч Белавус. — Але гэтая ідэальная мадэль была б здзейснена, калі і людзі, што працуюць у кіно, былі ідэальнымі...

Склалася так, што супрацоўнікі студыі імя Тарыча нават не ведалі, над чым працуюць у студыі «Дыялог», якая месцілася праз калідор. Грошы з дзяржаўнай кішэні дзяліліся між трыма студыямі, і мастацкія кіраўнікі ні перад кім не неслі адказнасці за тыя фільмы, якія запускалі ў вытворчасць. Вядома, за мінулае трохгоддзе надараліся і ўдачы: «Круглянскі мост», «Віцебская справа», «Дуброўскі», «Пад небам блакітным», «Заўчасная вясна». Але, акрамя «Нашага бронецягніка», ніводзін фільм не толькі не даў прыбытку, але нават і не акупіўся. Таму студзеньская рэформа — скасаванне трох кінастудый — была, як лічаць многія, апраўданай.

— Магутнасці кінастудыі не настолькі вялікія, каб іх яшчэ і дзяліць,—сказаў галоўны рэдактар «Беларусьфільма» Віктар Казько. — Рашэнне савета працоўнага калектыву выратавала нас ад фінансавага краху. Абсталяванне кінастудыі неверагодна састарэла. Хто будзе праводзіць мадэрнізацыю? Тыя тры студыі, якія раней ніяк паміж сабой дамовіцца не маглі?.. Яшчэ прыклад: тэлебачанне заказвае нам фільмы і дае на іх грошы. З кім тэлебачанню лягчэй дамаўляцца — з адной кінастудыяй ці з трыма самастойнымі студыямі?

На думку В. Казько, раней было шмат размоў пра тое, якім павінна быць нацыянальнае кіно, і — мала спраў. Цяпер, спадзяёмся, будзе наадварот.

Гаворачы пра трэцюю фармацыю «Беларусьфільма», трэба адзначыць, што студыю больш не кантралюе ні ЦК КПБ, ні Дзяржкіно. Рэдакцыйная калегія адмовілася ад сваіх адміністрацыйных функцый і цяпер працуе толькі над сцэнарыямі. Склад калегіі такі, што ў ім прысутнічае значная разнастайнасць думак і меркаванняў.

Дарэчы, і кінастудыі развітых краін цяпер гуртуюцца, пераважна, у адзіны вытворчы комплекс, бо гэта мае і фінансавыя, і эканамічныя выгоды.

Ягор КОНЕЎ,
студэнт факультэта журналістыкі БДУ імя У. І. Леніна.

ПРОСТЫЯ СЮЖЭТЫ

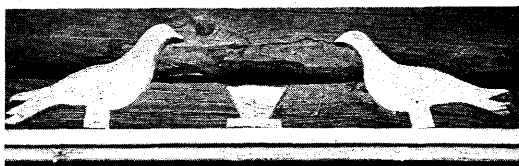

ДОМ З ПТУШКАМІ НА ВОКНАХ

Мы праехалі, здаецца, палову Ушаччыны, здарожыліся і, вяртаючыся ў райцэнтр, убачылі пры дарозе прыгожы, вясёлы дом. Птушкі сядзелі на ягоных вокнах — голуб з галубіцаю. І мы, здзіўленыя, спыніліся, стаялі і цешыліся...

За домам на ўзгорак узбіралася вёска. Цётка, якая падыйшла да нас, загаварыла на добрай беларускай мове:

— Вугрынкі называецца наша вёска...

Мы не пайшлі і не сталі глядзець іншыя вясковыя дамы, хаця, магчыма, і там маглі быць хаты з дзівоснымі ліштвамі. Пазнаёміліся. Завуць жанчыну Зінаідай, прозвішча — Дзялюкіна. Настаўніца пачатковых класаў. Яна гаспадыня гэтага, з рознакаляровымі франтонамі і верандаю, з белым падмуркам, неабшаляванага дома.

Птушкі на вокнах... Здаўна знаёмы сюжэт. Колькі падобных сустракаў на вясковых ліштвах. Асабліва на Палессі. Колькі птушак, дзякуючы нечым умелым рукам, прысела на прыветных сялянскіх вокнах! Калісьці фатаграфаваў жанчыну ў петрыкаўскіх Навасёлках на фоне такіх ліштваў, а нядаўна бачыў птушак у вёсцы Хвойня Жыткавіцкага раёна. Самы ж першы раз дзівіўся, здаецца, яшчэ дома, на Случчыне, у вёсцы Лучнікі.

Што ёсць сімвал гэты — птушкі на вокнах? Адны гаспадары кажуць: неразлучнае жыццё, вернасць. Для другіх жа птушка — найпрыгажэйшае стварэнне, ідэал рухаў і гукаў прыроды. Проста прыгажосць. Але часцей за ўсё ў народзе пачуеш, што сімвал гэты адлюстроўвае райскую ідылію, найлепшыя сямейна-бытавыя адносіны, гармонію, лад, шчасце, ласку, каханне. І птушкі (галубкі, салоўкі, ластаўкі... — па адной ці ў пары, сядзяць ці ляцяць, цалуюцца ці спяваюць) ярчэй за іншыя сімвалы гавораць мовай светлых мар, добрых надзей.

Гэтых птушак, як і ўвесь дом каля дарогі, выпілоўваў сын Зінаіды — Валерый. Яшчэ калі вучыўся ў Бабруйскім мастацкім вучылішчы. Пасля заканчэння хлопец служыў у войску, а адслужыўшы, падаўся ў Полацкі раён, у калгас імя Сільніцкага — добрую гаспадарку, у прыгожыя (не горш як Ушаччына) мясціны, дзе мастакоўская душа і майстравыя рукі сапраўды знайшлі цікавую працу.

А ці пашчасціла гэтаму дому? Ці гаспадарылі ў ім вернасць, любоў, павага адно да аднаго? Ці добра спявалася і весялілася, ці рады былі тут гасцям? Запытаць пра ўсё гэта ў чалавека, якога бачыш упершыню, было няёмка. Але цяпер я шкадую, што не запытаў. Бо ведаю вельмі мала. Што дзеці (а іх чацвёра ў Зінаіды) разляцеліся, нібы птушкі. І гора дом не абмінула — памёр гаспадар. Але сказаць, што няма тут радасці — значыць схлусіць. Як з'едуцца, збяруцца дзеці, як зашчабечуць пад вокнамі ўнукі...

А для тых, хто проста едзе ці ідзе па дарозе, размаляванкадом гэ́ты як допінг — гляне іншы на цацку гэтную і ўсміхнецца...

Анатоль КЛЯШЧУК.

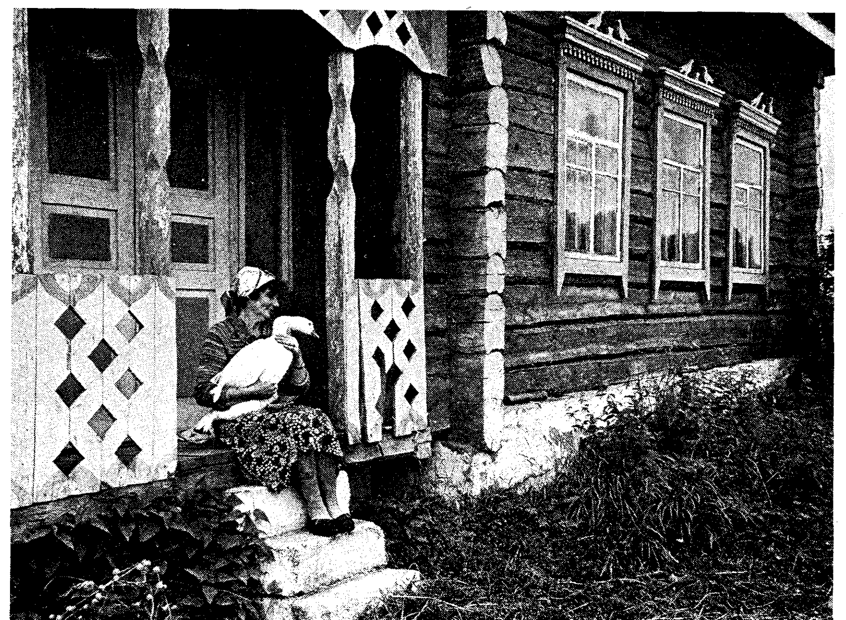

СВАБОДА ДУМКІ ЦІ НАСІЛЛЕ?

(Пачатак на стар. 5).

памылку і ўжо не страшацца жывога слова, а, мабыць, і нармальна ўспрымаюць вершы беларускага паэта Зніча.

У наступным, 1987 годзе беларускую прэсу запаланілі артыкулы аб варожай нацыяналістычнай дзейнасці заснавальнікаў і актыўных дзеячаў урада так званай БНР, аб «шкодным» уплыве на моладзь узнікшых нефармальных аб'яднанняў, аб «антыпатрыятычнай сутнасці» беларускай нацыянальнай сімволікі накшталт «Пагоні» і бел-чырвона-белага сцяга. Але па радыё і тэлебачанні, на старонках газет і часопісаў чамусьці не расказвалі аб канкрэтных спробах адраджэння забытых традыцый, прапаганды гістарычных сімвалаў.

Не з газетных рэпартажаў, а хіба што ад саміх удзельнікаў пленумаў творчых саюзаў можна было даведацца аб найбольш вострых выступленнях у абарону роднай мовы, яе права на роўнае існаванне з рускай, яе ролі ў развіцці і ўзбагачэнні агульнай культуры народаў краіны. Чуліся папрокі за тое, чаму не змаглі прадухіліць з'яўлення ў «ЛіМе» паэмы Сяргея Грахоўскага «Балючая памяць» — усхваляванага расказу аб пераж ытай самім аўтарам трагедыі сталінскіх лагераў, грознага папярэджання аб недапушчальнасці паўтарэння падобных жахаў і здзекаў з Асобы.

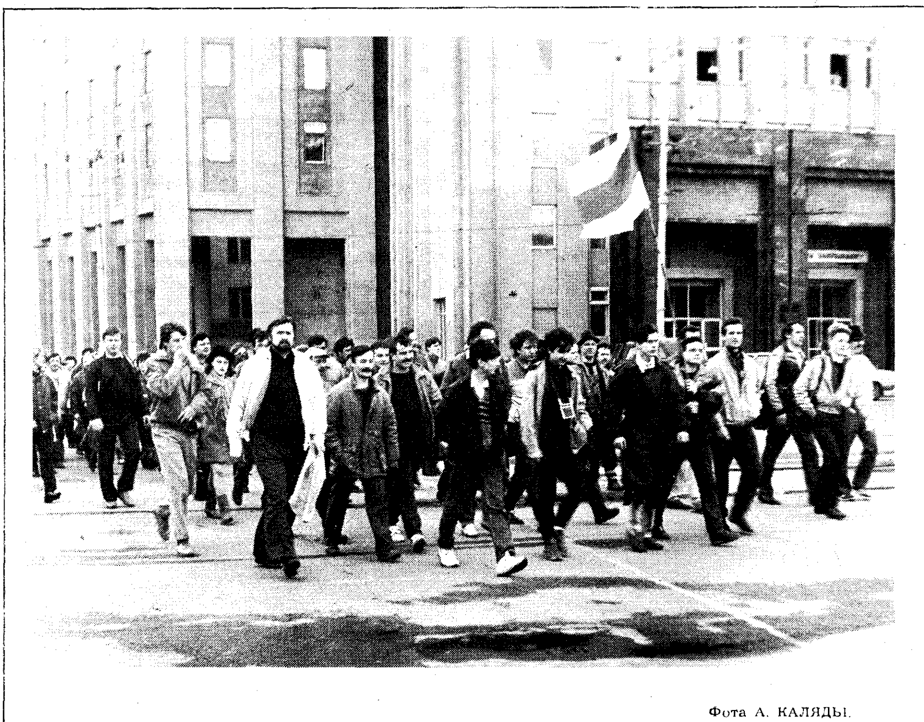

Фота А. КАЛЯДЫ.

Процістаянне двух розных падыходаў да сутнасці дэмакратыі і галоснасці дасягнула свайго апагею, бадай, восенню 1988 года. Здарылася гэта, як мы памятаем, адразу пасля выхаду ў свет 39-га нумару часопіса «Огонёк», дзе быў надрукаваны артыкул Алеся Адамовіча «Оглянись окрест!» Ужо самі здымкі, змешчаныя ў якасці ілюстрацыі да артыкула, здорава напалохалі сталіністаў. На здымках былі паказаны прастрэленыя чарапы, бясконцыя рады касцей, вынятых з магіл расстраляных у Курапатах людзей, а таксама плакаты з надпісамі: «Сталін — кат», «Патрабуем мемарыялу ахвярам сталінізму». Тым большую занепакоенасць выклікала пісьменніцкая думка аб неабходнасці дэмакратычных перамен у Мінску, недапушчальнасці ператварэння яго ў «антыперабудовачную Вандэю».

Адсюль і змест той шырока разгорнутай кампаніі па выкрыцці «палітычнага невуцтва» аўтараў усялякага роду артыкулаў, адозваў, зваротаў, праграм. Самога Адамовіча абвінавачвалі ў тым, што ён стаў амаль што галоўным натхніцелем руху супраць асноў існуючай Сістэмы, адной з галоўных фігур у сіяніскай змове супраць «сацыялістычнай Айчыны». (Проста-такі на некалькі год апярэдзілі «Советскую Россию» і блізкія ёй па духу выданні, якія сёння ў такіх жа грахах абвінавачваюць Гарбачова, Якаўлева, Шэварднадзе і іншых «прарабаў перабудовы»).

Масавы чытач у той час і ў вочы не бачыў ідэйна-палітычнай платформы «Талакі», а крытыкі ўжо палохалі яго тым, што гэта платформа — ні больш, ні менш! — падвяргае грунтоўнай ператрэсцы асноватворныя палажэнні марксісцка-ленінскай тэорыі, насычана духам «даўно асуджанага гісторыяй і ўсім беларускім народам буржуазнага нацыяналізму». А ў жаданні моладзі аднавіць у Беларусі дзейнасць «беларускае аўтакефальнае праваслаўнае царквы і беларускае грэка-каталіцкае (уніяцкае) царквы» ўбачылі не што іншае, як падкопы былых гітлераўскіх прыслугачоў у асобе збегшых ад народнага гневу паліцэйскіх і бургамістраў. Нікольні не лепшае, маўляў, і жаданне талакоўцаў узнавіць «практыку стварэння беларускіх вайсковых фарміраванняў», бо гэтым у свой час займаліся эсэры, беларускія буржуазныя нацыяналісты сумесна з белапольскімі акупантамі.

Прыкладна на такім узроўні крытыкавалі пасля, у верасні 1989 года, праграму і статут Беларускага народнага фронту «Адраджэнне». Прычым Прэзідыум Вярхоўнага Савета БССР прыцягнуў для аналізу такія ведамствы і ўстановы, як Саўмін, Белсаўпроф, праваахоўныя органы. У падрыхтаваным на аснове гэтага аналізу «Заключэнні» выказвалася нязгода з палажэннямі праграмы БНФ аб праве рэспублікі мець уласныя вайсковыя фарміраванні, аб вяршэнстве законаў БССР на яе тэрыторыі, аб неабходнасці адмены шостага артыкула Канстытуцыі СССР і ўстанаўлення шматпартыйнай сістэмы. Які далейшы лёс гэтых афіцыйна-навуковых высноў, вядома кожнаму з нас.

Горкі прысмак пакінулі і іншыя кампаніі канфрантацыі з грамадска-палітычнымі рухамі і партыямі. Беларуская сялянская партыя, да прыкладу, не падабаецца некаму за яе імкненне на практыцы рэалізаваць *лозунг «Зямля — сялянам»*. Беларуская Сацыял-Дэмакратычная Грамада — за прыхільнасць ідэям сацыяльнай справядлівасці і гуманізму, жаданне стварыць, абапіраючыся на вопыт іншых краін, дэмакратычную *прававую дзяржаву, у якой* забяспечваюцца эканамічная, палітычная і духоўная свабода грамадзян, роўнасць усіх перад законам, высокі ўзровень дабрабыту і культуры народа. «Камуністаў *Беларусі за дэмакратыю» не прызнаюць таму*, што яны хочуць удыхнуць новае жыццё ў аслабелы ад сталінскіх догмаў арганізм КПСС, зрабіць яе цывілізаванай палітычнай партыяй парламенцкага тыпу.

І *калі б справа толькі абмяжоўвалася славеснымі* баталіямі, узаемнай крытыкай — гэта было б яшчэ паўбяды. Галоўнае ў тым, што пастаянная і бясконцая псіхалагічная атака ў адзін выдатны момант *здольная ператварыцца ў матэрыяльную* сілу, у фізічнае дзеянне. Так здарылася і 30 кастрычніка 1988 года, калі ва ўмовах масіраванай ідэйна-палітычнай апрацоўкі грамадскай думкі некаторыя *работнікі праваахоўных органаў* і сапраўды паверылі, што на Маскоўскіх могілках і ў Курапатах сабраліся «экстрэмісты».

Вось адкуль, мабыць, і прыйшла ідэя дэпалітызацыі і дэпартызацыі такіх органаў, як і іншых дзяржаўных структур. Зразумелі гэтую ідэю і тыя мінскія міліцыянеры, якія прапаноўвалі альтэрнатыўны праект Закона БССР аб міліцыі. Зразумелі яе і лідэры рабочага руху ў сталіцы Антончык, Быкаў і Мухін, члены стачачных камітэтаў. На жаль, палітызаваны Вярхоўны Савет БССР замест глыбокага аналізу сутнасці справы і прыняцця разумных рашэнняў учыніў, можна сказаць, суд над стачкомамі, ды і над дзесяткамі тысяч рабочых, якія прыходзілі на плошчу Леніна і плошчу Перамогі ў тыя сонечныя красавіцкія дні.

Палітычны вязень Валеры Сядоў

Менавіта ў такіх абставінах і стала магчымым тое, што здарылася 7 мая гэтага года, калі быў арыштаваны і пасаджаны пад варту супрацоўнік газеты «Навіны Беларускага народнага фронту «Адраджэнне» Валеры Сядоў. А праз два месяцы праз «Народную газету» мы даведаліся аб невераготных умовах утрымання падследных у следчым ізалятары МУС БССР і аб галадоўцы Сядова з патрабаваннем прызнаць яго справу палітычнай і замяніць арышт падпіскай аб нявыездзе.

Гэтае паведамленне выклікала расчараванне і боль, прымусіла людзей зноў мыслена вярнуцца да той страшнай «віцебскай справы». Бо ўжо, як вядома, шмат каму з нас здавалася, што ў Беларусі нарэшце перарваны гэты злавесны ланцуг беззаконня, грубага парушэння правоў грамадзян. Здавалася, што ўжо ніколі не паўторыцца тое, што за турэмныя краты могуць быць кінуты і нават расстраляны ні ў чым не вінаватыя людзі. Хаця найбольш прадбачлівыя папярэджвалі, што занадта рана супакойвацца. Што яшчэ дзейнічае тая заганная сістэма барацьбы за высокія паказчыкі выкрыцця злачынстваў, якая забяспечвае кожнаму належнае месца, пасаду і званне. Што метастазы беззаконня ахапілі самыя розныя сферы жыцця і зводзяць на нішто ўсе намаганні па лячэнні задоўжанай хваробы.

Тут мы маем на ўвазе беззаконне ў шырокім сэнсе слова. Гэта значыць, усё тое, што робіцца або насуперак дзеючаму заканадаўству, або проста зыходзячы з таго, што правамоцная любая форма насілля над асобаю, калі яна не знайшла адлюстравання ў законе. Такое можа здарыцца, напрыклад, калі хто-небудзь *па сваім меркаванні або па чыім-небудзь* загадзе заводзіць «персанальную справу» на ўпаўне прыстойнага чалавека. Калі хто-небудзь можа бесцырымонна паймаць «на вудачку» ячэйку з вашым тэлефонным нумарам. *Калі з такой лёгкасцю могуць* запісаць на відэакасету, магнітафонную стужку любы ваш рух ці нават шэпт на мітынгу або ў пікеце перад будынкам Савета.

Што датычыць *Валерыя Сядова, то ён ужо даўно* трапіў пад асаблівы нагляд. Прычына даволі вядомая — яго крытычныя выступленні на палітычных мітынгах, актыўны ўдзел у арганізацыі і правядзенні *палітычных акцый Беларускага народнага фронту*. А калі адміністрацыйным органам стала вядома, што ён ездзіў у Тбілісі і ўсклаў там гірлянду кветак на месцы забойства мірных жыхароў 9 студзеня 1989 года, *яны сталі дзейнічаць*, раскручваць механізмы той самай кабінетна-палітычнай прафілактыкі.

Так у чэрвені 1989 года хтосьці парэкамендаваў абмеркаваць у пярвічнай партарганізацыі пытанне *аб парушэнні членам КПСС В. Сядовым* правіл працоўнай дысцыпліны і яго адносінах да выканання плана аспіранцкай падрыхтоўкі. Да гонару камуністаў Інстытута філасофіі і права АН БССР, дзе разглядалася гэтая справа, яны катэгарычна адмовіліся надаць справе палітычны характар. У гэтым іх падтрымаў і прысутны на сходзе малады інструктар Першамайскага райкома КПБ г. Мінска В. Пятроў. І ў выніку шляхам тайнага галасавання была прынята мінімальная мера ўздзеяння — «паставіць на від». Сваё рашэнне партыйцы пацвердзілі і другі раз, калі партком Акадэміі навук прапанаваў правесці перагаласоўку па прычыне быццам бы дапушчанага парушэння працэдуры.

Аднак, ігнаруючы волю членаў пярвічнай арганізацыі, вышэйстаячыя інстанцыі ўзбудзілі «персанальную справу» В. Сядова, абвінавацілі яго ў нападках на партыю і іншых палітычных грахах і выключылі з радоў КПСС. А затым проста праінфармавалі камуністаў аб прынятым рашэнні.

Што ж, мне неаднойчы даводзілася чуць выступленні Валерыя Сядова на партыйных сходах і мітынгах. У іх ён звычайна гаварыў аб неабходнасці рэфармавання КПСС, аб тым, што партыя павінна служыць народу, а не кансерватыўнай частцы кіруючай вярхушкі. Крытыкаваў праяўленні кансерватызму ў рабоце выбарчых органаў КПБ і часам асабіста былога кіраўніка кампартыі Беларусі.

І калі два гады назад хтосьці бачыў у такіх высновах якуюсьці крамолу, то сёння ўжо нават кіраўнікі рэспубліканскіх і абласных партарганізацый чахвосцяць і ў хвост і ў грыву Генеральнага сакратара ЦК КПСС, членаў Палітбюро, патрабуючы прыцягнення іх да адказнасці, выключэння з партыі. А Ніна Андрэева і яе прыхільнікі на сваёй канферэнцыі ў Мінску ўсклалі на М. С. Гарбачова і яго прыхільнікаў віну за «контррэвалюцыйную» накіраванасць перабудовачных працэсаў, за імкненне разваліць Саюз, ліквідаваць КПСС як партыю ленінскага тыпу, звязалі ўсё гэта з дзейнасцю агентаў замежных спецслужбаў, або так званых «агентаў уплыву». І ніхто, наколькі вядома, не збіраецца заводзіць «персанальныя справы» на гэтых крытыкаў, прыдумваць ім якую-небудзь меру стрымання.

Прысутнічаў я і на тым лістападаўскім мітынгу на плошчы Леніна. Ніхто з яго ўдзельнікаў не ўчыняў там ніякіх крымінальна караемых дзеянняў. А пасля таго, што гаварылі аб правадыру і нашай рэчаіснасці пад час красавіцкіх стачак рабочыя, стоячы на трыбуне помніка Леніну, ускладанне тых «дароў» і прымацаванне беларускага нацыянальнага сцяга наогул выглядае як зусім зразумелая і бяскрыўдная акцыя даведзеных да адчаю дзяцей і ўнукаў Вялікага Кастрычніка.

У заключэнне хочацца звярнуць увагу яшчэ на адну акалічнасць. Мяркуючы па апублікаваным прадстаўленні Пракуратуры БССР Вярхоўнаму Савету БССР аб дачы дазволу на прымяненне мер адміністрацыйнага спагнання да народнага дэпутата рэспублікі, усё бліжэй і бліжэй праваахоўныя органы «падбіраюцца» да лідэра Беларускага народнага фронту З. С. Пазняка. І наўрад ці можна тут схаваць таксама палітычныя матывы праследавання, якімі б аргументамі і спасылкамі на артыкулы розных кодэксаў і законаў гэта ні прыкрывалася.

Мабыць, нехта не здольны да гэтай пары зразумець, якія надзеі ўскладаюць людзі на дэмакратычныя пераўтварэнні і абнаўленне свайго ладу жыцця. І галоўнае — не здольны зразумець, што непасрэднымі творцамі і носьбітамі гэтых перамен з'яўляюцца сам народ і вылучаныя з яго асяроддзя лідэры, людзі высокага інтэлектуальнага ўзроўню і грамадзянскай мужнасці, людзі якія разумеюць аб'ектыўныя патрабаванні часу і могуць штосьці зрабіць для іх практычнага ўвасаблення.

Мабыць, ёсць яшчэ нямала людзей, якіх нічому не навучыў наш уласны гістарычны вопыт па ўстанаўленні амаль поўнага аднадумства, усенароднага адзінства, дзеля дасягнення якога, па выразу Васіля Быкава, адзін са старажытнейшых і культурнейшых еўрапейскіх народаў праліў рэкі ўласнай і чужой крыві.

РЭЛІГІЯ І МОВА

Леанід ЛЫЧ,
доктар гістарычных навук

5. УЗ'ЯДНАНЫ ЛЮБОЎЮ ЦІ ДАЛУЧАНЫ ПРЫМУСАМ?

Ведаючы, што са скасаваннем уніі не так будзе проста справіцца аднаму праваслаўнаму духавенству, у цэнтры своечасова паклапаціліся і аб тым, каб прыцягнуць да гэтай справы і свецкія ўлады. У гэтых мэтах давялося пайсці і на ўжыванне розных форм заахвочвання. Віцебскаму губернатару Шрэдэру, да прыкладу, сам імператар Мікалай I ва ўзнагароду за схіленне ў праваслаўе 33-х тысяч беларускіх уніятаў прызначыў гадавое жалаванне ў памеры 33-х тысяч рублёў замест былых 1200 рублёў. Атрымоўваючы такую падачку, мясцовыя чыноўнікі ў пытаннях ліквідацыі уніі на Беларусі часам былі куды больш актыўныя за саміх служыцеляў праваслаўнага свяшчэннага кліру.

Ва ўсіх выпадках надзейнай і моцнай падмогай для тых, хто займаўся ліквідацыяй уніі на Беларусі, з'яўляліся царскія войскі. Тут у іх ва ўсе часы не было недахопу. Для доказу прывяду толькі адзін факт, у праўдзівасці якога нельга сумнявацца, бо ён засведчаны самім літоўскім мітрапалітам Іосіфам Сямашкам: «18 снежня 1834 года прыязджалі ў горад Вілейку з Мінска грэка-расійскія свяшчэннікі дзеля схілення ў праваслаўе шматлікіх вілейскіх уніятаў, лікам больш за дзве тысячы. Але місія іх не мела поспеху. Пасля іх выезду гараднічы Дзяконскі, уварваўшыся ў мясцовую уніяцкую царкву ў час богаслужэння, разагнаў адтуль народ, узяў сабе ключ і аддаў яго раскватараваным у Вілейцы праваслаўным ваенным свяшчэннікам, дазволіўшы ім выконваць тут сваё палкавое богаслужэнне. Затым, паводле патрабавання мінскага віцэ-губернатара, салдаты, якіх суправаджаў паліцэйскі чын, прыгналі уніятаў з навакольных вёсак у Вілейку; тут 150 з іх, у нецвярозым стане, далі падпіску на далучэнне да праваслаўя, пасля чаго грэка-уніяцкі свяшчэннік быў выведзены з Вілейкі таксама пры дапамозе салдатаў». Прыведзены факт спойвання — далёка не адзіны ў гісторыі ліквідацыі уніі на Беларусі.

Істотным абмежаваннем, а то і поўным выцясненнем беларускай мовы з уніяцкай царквы моцна падрываліся яе нацыянальныя асновы. Гэтак жа жорстка дзейнічалі кіраўнікі рускай праваслаўнай царквы і ў дачыненні да іншых праяў нацыянальнага духу ў практыцы уніяцкай царквы, не спыняючыся нават перад фізічнымі здзекамі з найбольш адданых ёй свяшчэннікаў. Ёсць звесткі, што прыкладна паўтары сотні з іх не па сваёй волі апынуліся ў далёкай і халоднай Сібіры. Сёй-той з паборнікаў і змагароў за уніяцкую веру з мэтай пазбегнуць кары, турэмных засценкаў уцёк да сваіх аднаверцаў у Галіцыю, якая ў той час знаходзілася пад уладай Аўстра-Венгрыі. У Курску са згоды тамашняга губернатара М. Мураўёва быў заснаваны часовы манастыр «для зняволення тых духоўных, знаходжанне якіх у заходніх губернях прызнавалася недарэчным, адзіна па характары іх думак і рэлігійных перакананняў... Мясцовыя праваслаўныя праасвяшчэнныя павінны былі, праз кожныя два месяцы, паведамляць обер-пракурору Св. Сінода аб характары думак і паводзінах сасланых».

Найсвяцейшы сінод, імператарскі двор былі цалкам задаволены дзейнасцю Іосіфа Сямашкі і яго паплечнікаў у дачыненні да уніяцкай царквы. Усё больш пагаджаліся, што надыходзіць час для прыняцця нейкага афіцыйнага акта, які б узаконіў факт далучэння уніятаў да праваслаўя. Для складання яго і сабраліся 12 лютага 1839 года ў Полацку епіскапы Іосіф літоўскі, Васіль полацкі, вікарны епіскап брэсцкі Антоній і праваслаўны полацкі епіскап Ісідор. У час падпісання гэтага трагічнага для уніятаў дакумента іх інтарэсы ўжо не мог адстойваць мітрапаліт. Не мог па той прычыне, што яго ўжо не існавала ў прыродзе. Апошні уніяцкі мітрапаліт у Расіі Іясафат Булгак, праціўнік уніі з праваслаўнымі, сканаў у лютым 1838 года. Бог нібы пазбавіў яго тых пакут, якія яму давялося б перажыць, удзельнічаючы ў складанні прашэння на Найвышэйшае імя і «Саборнага акта» аб уз'яднанні уніятаў з праваслаўнаю царквою. Апошні з дакументаў падпісалі 25 духоўных асоб высокага рангу. Усе яны да гэтага былі належным чынам апрацаваны з боку Найсвяцейшага сінода, добра зразумелі надзвычайную складанасць канфесійнай сітуацыі.

Імператар Мікалай I і Найсвяцейшы сінод пагадзіліся і з Саборным актам і з прашэннем уніяцкага духавенства. Але, помнячы аб зусім яшчэ нядаўніх свежых фактах супраціўлення ліквідацыі гэтай веры і баючыся новых выступленняў, палічылі патрэбным у сваёй пастанове запісаць: «...а да разнастайнасці некаторых мясцовых звычаяў, якія не датычаць догматаў і таінстваў, паказваць апостальскую ласку і да старажытнай аднастайнасці вяртаць тых (уніятаў.—**Л. Л.**) пры дапамозе свабоднага пераканання з лагоднасцю і доўгацярпеннем». З мэтай папярэдзіць магчымыя канфлікты забаранялася правядзенне публічнага малебна ў знак гэтай падзеі, рэкамендавалася ўсё рабіць так, каб народ не заўважаў ніякіх знешніх перамен, каб усё працягвалася нібыта ў сваім ранейшым рэчышчы. У найбольш ненадзейных паветах узмацнілі вайсковыя каманды. Дзякуючы своечасова прынятым і даволі прадуманым захадам акт аб'яднання уніятаў з праваслаўнымі адбыўся ў асноўным мірна. Але, зыходзячы з усяго вышэйсказанага, не было падстаў на медалю ў гонар гэтай падзеі высякаць такія словы: «Отторгнутые насилием (1596) воссоединены любовию (1839)».

Галоўнай дзеючай асобе ўз'яднання дзвюх канфесій Іосіфу Сямашку быў нададзены сан архіепіскапа. Сам жа ўказ правячага сената аб іх уз'яднанні быў даведзены да ўсеагульнага ведама толькі ў кастрычніку 1839 года, калі былыя уніяты ўжо паспелі трохі звыкнуцца з новымі парадкамі ў іх рэлігійным жыцці. Як і меркавалася, па першым часе яны былі не вельмі адметнымі: новаўвядзенні паступова выцяснялі догматы і звычаі былой уніяцкай веры. У простага народа не было асаблівай патрэбы пратэставаць, што ў час малебнаў пачалі замест рымскага папы ўпамінаць Найсвяцейшы сінод, што не вымаўляліся словы «і ад Сына», што епіскапы прыходзілі ў цэрквы з барадамі, у рызах, клабуках (высокая цыліндрычная шапка з пакрывалам). Адзінае, з чым цяжка было пагадзіцца, што ў набажэнства, казанні і выкананне іншых рэлігійных рытуалаў не дапускалася мясцовая мова. Аднак даводзілася мірыцца і з гэтым, бо людзьмі разумелася, што ўсялякае супраціўленне грознаму духоўнаму дыктату з цэнтра не дало б жаданага выніку, бо вельмі ж няроўнымі былі сілы, што стаялі па розных баках барыкады. Не волевыяўленнем вернікаў, а безвыходнасцю іх становішча, цьмяным уяўленнем пра ўсё тое, што адбылося, можна вытлумачыць, што на працягу 1938 года ў лона праваслаўнай царквы вярнулася паўтара мільёна чалавек нашага краю.

Ды тое, што лёс наканаваў беларускаму народу ў перадапошнія два дзесяцігоддзі да прымусовага зліцця уніяцтва з праваслаўем, ні ў якое параўнанне не ідзе з тым, што рабілася пазней, калі апаў страх за тое, як паставяцца да гэтай падзеі ўнутры краіны і за яе межамі. Цяпер ліквідацыя этнічных рыс беларусаў з мэтай яго ўрастання ў рускую народнасць набыла яшчэ больш наступальны і сур'ёзны характар. Для выканання гэтай няўдзячнай місіі Найсвяцейшы сінод падкінуў на Беларусь дадатковыя, свежыя сілы. Прасталінейнасць і напорыстасць, з якімі прысланыя сюды з цэнтра праваслаўныя свяшчэннікі перацягвалі на свой бок мясцовых хрысціян-уніятаў, нават перасягнула колішнюю дзейнасць езуітаў па правядзенні тут палітыкі Ватыкана. Калі акаталічванне беларусаў у перыяд Рэчы Паспалітай праводзілася пад лозунгам «адзін кароль—адна вера», дык цяпер канчатковае разбурэнне уніяцкай царквы праваслаўныя іерархі ў хаўрусе з расійскімі чыноўнікамі ажыццяўлялі пад дэвізам: адзін цар—адна вера.

Першай прыняла на сябе ўдар русіфікацыі беларуская мова. Відаць, свецкія і духоўныя асобы, што распрацоўвалі і кіравалі правядзеннем у жыццё гэтай палітыкі, добра ведалі, што асіміляцыя любога этнаса найперш за ўсё павінна пачынацца з абмежавання функцый яго роднай мовы. У той час адной з важнейшых функцый мовы з'яўлялася набажэнская. Вось чаму незалежна ад таго, у якой ролі ва уніяцкай царкве ўжываліся беларуская ці польская мовы, на змену ім у літургію імкнуліся ўкараніць царкоўнаславянскую, а казанні, розныя рэлігійныя рытуалы весці толькі на рускай, нягледзячы на тое, як усе гэтыя моўныя метамарфозы разумеюцца беларусамі. Пра іх родную мову іерархі рускай праваслаўнай царквы і слова не прамовілі, нібы яна не існавала ў прыродзе.

Справядліва кажуць, што час — найлепшы лекар, бо тое, што ўдалося параўнаўча лёгка зрабіць з уніяцтвам актам 1839 года, не так добра прыжывалася пазней. Уніяцкая царква мела багатыя традыцыі, у тым ліку і ва ўжыванні мясцовай, беларускай мовы. Ад яе, як паказалі наступныя гады, не вельмі хацелі адлучацца ні былыя уніяцкія свяшчэннікі, ні іх паства. Верным ёй пасля пераходу ў праваслаўе заставаўся і Пружанскі пратаіерэй М. Баброўскі. Чытанне ім пропаведзяў на простанароднай мове з'яўлялася адным з фактараў масавага наведвання службы ў царкве мясцовым насельніцтвам. Яшчэ цяжэй было ўкараніць рускую мову ў тых былых уніяцкіх храмах, куды ўдалося пранікнуць польскай мове ў выніку правядзення паланізацыі насельніцтва Беларускага краю.

Іосіфа Сямашку, якому ў 1852 годзе надалі сан мітрапаліта літоўскага і віленскага, вельмі ўразіла, калі высветлілася, што яшчэ і на той час на руках у многіх свяшчэннікаў скасаванай грэка-рымскай царквы мелася шмат служэбнікаў і адпраўнікаў былых уніяцкіх выданняў. Пры былых уніяцкіх храмах у 1852 годзе ўдалося выявіць 181 служэбнік, 51 адпраўнік, 332 актойхавы, 174 ірмалагіёны, 456 трыадзеяў, 392 мінеі, 72 трыфалагіёны, 34 велічанні, 1 служба Іясафату Кунцэвічу, 2 службы святу Цела Хрыстова. Усе яны былі спалены ў прысутнасці самога Іосіфа Сямашкі. У наступныя тры гады ў полымі кастроў згарэла яшчэ каля дзвюх тысяч розных уніяцкіх выданняў, у тым ліку 14 службаў Іясафату Кунцэвічу. Як бачым, у страце духоўных каштоўнасцей беларускага народа вялікую адказнасць нясе руская праваслаўная царква. І пазней яна гэтак жа жорстка знішчала ўсё, што магло нагадваць людзям пра колішнія уніяцкія традыцыі.

Гэтыя далёка не поўныя факты пагромаў духоўных і матэрыяльных набыткаў уніяцтва на Беларусі не даюць падстаў пагадзіцца з тым, што сказаў у студзені 1989 года мітрапаліт Мінскі і Беларускі Філарэт газеце «Літаратура і мастацтва» (20.01.89 г.): «Царква ніколі не выступала супраць развіцця нацыянальных культур, наадварот, яна садзейнічала яму. На тэрыторыі Расійскай імперыі яна несла асвету малым народам, клапацілася пра тое, каб ім былі зразумелы слова боскае і свяшчэннае песнеспяванне, богаслужэнне». Каб жа так! У дэнацыяналізацыі культуры і асветы Беларусі руская праваслаўная царква зрабіла ніколькі не менш, чым афіцыйныя ўлады Расійскай імперыі. У пытаннях мовы праваслаўная царква вельмі часта займала куды больш правыя пазіцыі, чым свецкія ўлады, брала на сябе ледзь не галоўную ролю ў русіфікацыі. Мітрапаліт Іосіф Сямашка шчыльна зачыніў дзверы ў прыходскія вучылішчы для беларускай мовы, хаця і прызнаваў, што іх навучэнцы з ліку беларусаў і літоўцаў «размаўляюць як паміж сабою, так і з панамі, на сваіх прыродных дыялектах».

З асаблівай стараннасцю папрацавалі над разбурэннем этнічнай самасвядомасці маладых асоб беларускага паходжання ў Літоўскай духоўнай семінарыі (да 1845 года размяшчалася ў Жыровічах, а затым была пераведзена ў Вільню), да дзейнасці якой заўсёды быў нераўнадушным і сам мітрапаліт Іосіф Сямашка. Ён з вялікай радасцю пісаў, што дзякуючы адданым сваёй справе духоўным настаўнікам юнацтва тут пераўтваралася сэрцам, абнаўлялася пачуццём «свяцкай любові да вялікага агульнага нашага рускага племені і рускай айчыны», забываючыся дзеля ісціны сказаць, што дасягалася гэта праз поўнае выключэнне з навучальна-выхаваўчага працэсу ўсяго таго, што нагадвала б моладзі аб іх нацыянальным жыцці, у тым ліку і аб матчынай мове. Ёй не знаходзілася месца ні ў духоўнай семінарыі, ні ў Жыровіцкім храме.

(Працяг на стар. 14).

З серыі «Помнікі дойлідства Беларусі». Мастак У. БАСАЛЫГА.

(Працяг. Пачатак у №№ 29, 31, 32, 33).

РЭЛІГІЯ І МОВА

(Працяг. Пачатак на стар. 13).

З мэтай хутчэйшага і больш надзейнага здзяйснення сваіх планаў рускае праваслаўнае духавенства было неабыякавым і да таго, на якой мове гавораць свяшчэннікі ў сем'ях. Мітрапаліт Сямашка нават прапанаваў Літоўскай кансісторыі прадпісаць духавенству арганізаваць вывучэнне і ўжыванне рускай мовы ў тых сем'ях, дзе яшчэ бытуе беларуская ці польская мова. Благачынных абавязалі «назіраць за гэтым і аб нядбайных даносіць епархіяльнаму начальству». Гэтай жа кансісторыі Сямашка прапанаваў «пры вырашэнні пытання аб дапушчэнні да пасвячэння ў свяшчэннікі і дыяканы патрабаваць ад такіх пісьмовыя пасведчанні благачыннага і двух надзейных мясцовых свяшчэннікаў аб тым, ці ўмее жонка кандыдата ў свяшчэннікі чытаць па-славянску і па-руску, гаварыць і пісаць па-руску».

Каб умацаваць пазіцыі рускага духу на Беларусі, давялося як след паклапаціцца тут пра развіццё рускамоўнага перыядычнага друку. Пры самым непасрэдным удзеле Іосіфа Сямашкі з 1863 года пачалі выдавацца "Литовские Епархиальные Ведомости». Праз год з Кіева ў Вільню перавялі рэдакцыю «Вестника Западной России», адкрылі першы ў гэтым горадзе рускі кніжны магазін, сталі выдаваць толькі на рускай мове «Виленский Вестник». За другую палову XIX стагоддзя — кастрычнік 1917 года ў Вільні была выдадзена даволі вялікая колькасць літаратуры па гісторыі рускай праваслаўнай царквы і не толькі ў мэтах распаўсюджвання, умацавання пазіцый гэтай канфесіі, але і для ўмацавання рускіх пачаткаў у Беларускім краі.

Рускай праваслаўнай царкве ніколі не пачувалася б так прывольна на заходнерускіх землях, калі б яна не ішла ў адзіным фарватары з мясцовай адміністрацыяй. Бадай, ніхто так добра не разумеў гэтага, як Сямашка, які шмат пастараўся для замены тутэйшых чыноўнікаў асобамі рускага паходжання, пераважна прысланымі з цэнтральных губерань, для ўкаранення рускай мовы ва ўрадавых і навучальна-выхаваўчых установах, для насаджэння ў духу М. Мураўёва пачаткаў рускай народнасці ў свядомасць мясцовага насельніцтва.

Асаблівае ўзаемапаразуменне паміж праваслаўнай царквою і мясцовай, у аснове сваёй рускай, адміністрацыяй назіралася на самых крутых, пераломных этапах гісторыі. Сярод іх і паўстанне 1863—1864 гг. у Польшчы, Беларусі і Літве. Не толькі праваслаўная царква, але дзякуючы стараннем апошняй і многія вернікі занялі бок царскай арміі, што вяло да братазабойчай вайны. Гісторыі вядомы шмат выпадкаў, калі праваслаўныя свяшчэннаслужыцелі наводзілі рускія войскі на след паўстанцаў. За актыўную дапамогу рускім войскам у задушэнні паўстання Іосіф Сямашка перадаў у адпаведныя органы ведамасць ад сваёй Літоўскай епархіі на 496 асоб духоўнага сану для ўзнагароджання іх спецыяльным медалём.

Далучыўшы цалкам па сваёй ініцыятыве беларускі народ да Расіі, яе ўрад павінен быў бы паважаць духоўныя традыцыі апошняга. Усялякая рэлігія арганічна ўплятаецца ў культурнае жыццё народа. Моцна ўраслася ў жывы арганізм беларускага этнаса і уніяцтва з яго такім прыстойным узростам на нашай зямлі. Таму, ліквідаваўшы уніяцтва, Найсвяцейшы сінод, царскі ўрад прычынілі велізарную шкоду і беларускай нацыянальнай культуры, якая так шмат часу знаходзілася пад уплывам уніяцкай царквы, а часам нават і прадвызначалася ёю. Таму не дзіўна, што масы не хацелі іншай веры, як уніяцкай. Гэта вымушаны былі прызнаваць і некаторыя высокія духоўныя асобы, не выключаючы і І. Сямашку, а таксама паасобныя дарэвалюцыйныя гісторыкі, калі не жадалі здрадзіць праўдзе. Біёграф мітрапаліта І. Сямашкі Г. Кіпрыяновіч, да прыкладу, прыпісаў яму такія словы: ён прызнаваў, што «просты народ, для якога дарагімі былі некалі звычаі уніі, не браў прамога, непасрэднага ўдзелу ва ўз'яднанні з праваслаўнай царквою».

Праўда, такія аб'ектыўныя прызнанні вельмі рэдка траплялі на старонкі літаратуры. Пераважна неадукаваным народным масам імкнуліся — і не без поспеху — у зусім іншым святле паказаць сам факт скасавання уніі ў 1839 годзе. Так, у спецыяльна выдадзенай у Вільні ў 1889 годзе кнізе ў сувязі з паўстагоддзем далучэння уніятаў да праваслаўя з непрыхаванай узнёсласцю адзначалася. што пад гэты час ужо былі пакладзены выдатныя пачаткі, «каб уз'ядных канчаткова выхаваць у духу праваслаўнай веры і рускай народнасці, каб такім шляхам дасягнуць самай цеснай лучнасці заходнерускіх абласцей з карэнным насельніцтвам Расіі». І аўтар прыведзеных слоў ніколькі не парушаў ісціны. Сказанае ім асабліва поўна адпавядала сапраўднаму стану разлажэння этнічнай самасвядомасці беларусаў Смаленскай, Віцебскай і Магілёўскай губерній, як бліжэй размешчаных да цэнтра Расіі.

Гэтай трагічнай падзеі ў жыцці беларускага народа не мог абысці ў сваіх даследаваннях і гісторык У. Пічэта, які пісаў, што «урадавая барацьба супроць уніі і гвалтоўнае ўстанаўленне праваслаўя была фактарам, які нанёс велізарны ўрон беларускай мове і нацыянальнай культуры... Прымусовае ўз'яднанне цэркваў усё знішчыла. Царкоўныя абрады, мясцовая старына — усё, што з'ўязлялася помнікам глыбокай старыны і народнай творчасці,— замяняліся новымі, маскоўскага тыпу, чужымі і зусім не зразумелымі народу. Новае духавенства забыла пра казанні на беларускай мове. Апошняя была б пакінута на волю лёсу, калі б тайныя уніяцкія прыходы не падтрымлівалі і не засцерагалі беларускую мову, як сімвал прыналежнасці уніята да беларускай нацыі, як шчыт супроць націску ваяўнічай праваслаўнай царквы, якую ўрад і адміністрацыя падтрымлівалі ўсімі сродкамі, што былі ў іх распараджэнні».

Дадаць яшчэ што-небудзь да сказанага У. Пічэтам, думаецца, няма аніякай патрэбы. Трагізм ліквідацыі беларускай нацыянальнай уніяцкай царквы бачыцца нават мала дасведчанаму ў гісторыі чалавеку. Адзіны ў этнічным плане беларускі народ быў канфесійна падзелены на праваслаўных і католікаў, застаўся практычна без усялякай надзеі займець у будучым сваю нацыянальную рэлігію. На планеце, бадай, не сустрэнеш іншага народа, якому канфесійныя адрозненні прычынілі б столькі пакут, як беларускаму. Негатыўна адбілася гэта не толькі на яго культурным развіцці, але і на этнічнай кансалідацыі.

Двухсотпяцідзесяцігадовае існаванне уніяцтва на Беларусі не магло адразу ж адысці ў нябыт пасля падпісання і правядзення ў жыццё акта аб далучэнні яго вернікаў да праваслаўя. У іх думках і сэрцах яшчэ доўга захоўвалася (жыве ў многіх яшчэ і сёння) найбольш адметнае этнічна-беларускае ў гэтай веры, якое звычайна зноў усплывала на паверхню, як толькі ў нашага народа ўзнікала рэальная надзея на нацыянальна-культурнае адраджэнне. Менавіта такое адбылося з увасkрэсеннем у памяці беларусаў уніяцтва ў час паўстанцкага руху на чале з Кастусём Каліноўскім, што засведчана ім на старонках газеты «Мужыцкая праўда». Пра тое, што ідэя уніяцкай царквы ніяк не згасала на Беларусі, даказваюць і больш позняя па часе шматлікія заклікі розных катэгорый людзей аб неабходнасці ўзнаўлення яе. Аб гэтым, дарэчы, можна прачытаць ва ўсялякага роду праграмных дакументах, выдадзеных напярэдадні і ў першыя гады пасля перамогі Кастрычніцкай рэвалюцыі. За адраджэнне уніяцтва стаяла і група «Сувязь Незалежнасці і Непадзельнасці Беларусі», у склад якой уваходзілі даволі багатыя і адукаваныя людзі нашага краю.

(Працяг будзе).

Гэты нарыс напісаны не прафесійным літаратарам: Вячаслаў Адамавіч Касперскі ўпершыню выйшаў да шырокай чытацкай аўдыторыі толькі летась, калі часопіс «Полымя» надрукаваў яго «лагерныя» мемуары «У краіне МВБ».

Вельмі ўражваюць дасціпнасць і дакладнасць вобразаў і сітуацый, у спалучэнні з акрэсленай пазіцыяй і поглядам аўтара на мінулае і рэчаіснасць у публікацыі, якую мы прапануем сёння ўвазе лімаўскага чытача.

В. Касперскі пражыў складанае жыццё. Быў камсамольцам у дваццатыя гады, спазнаў сталінскія лагеры ў трыццатыя, ваяваў з фашызмам у саракавыя, у пяцідзесятыя працаваў падатковым інспектарам райбанка. Але кім бы ён ні быў, дзе б ні працаваў, заўсёды заставаўся чалавекам і грамадзянінам.

На жаль, нядаўна Вячаслава Адамавіча не стала... Шкада, ён позна ўзяўся за пяро, і няхай гэты нарыс аб людзях яго пакалення і яго лёсу—інвалідах Вялікай Айчыннай вайны—стане данінай яго памяці.

г. Орша.

Ю. КОПЦІК.

Вячаслаў КАСПЕРСКІ

УГЛЯДАЮЧЫСЯ Ў СВАІХ

Інвалід Вялікай Айчыннай... Як гэта моцна, *важка раней гучала!* А сёння? Сам інвалід вайны з 1945 года, я столькі сустракаўся са сваімі братамі па няшчасці ў шпіталях, лякарнях, санаторыях і ў штодзённым жыцці, што, думаю, маю права на слова аб гэтым, кажучы казённай мовай, «кантынгенце» вялікага пенсійнага брацтва. Адразу заўважу, я не прэтэндую на нейкія абагульненні ў маштабе ўсёй рэспублікі, тым больш краіны. Мае нататкі грунтуюцца пераважна на назіраннях, зробленых у Юрцаўскім шпіталі для інвалідаў і ветэранаў Вялікай Айчыннай вайны, што знаходзіцца ў Аршанскім раёне і дзе мне давялося ляжаць аж восем разоў.

Дык хто ён, *інвалід вайны?* Паняцце гэтае досыць умоўнае, неадназначнае. Ёсць (дакладней — былі) удзельнікі вайны, што прайшлі ўвесь яе цярністы шлях, не раз былі параненыя, страцілі здароўе і працаздольнасць, але ў абойму інвалідаў ВАВ так і не трапілі. Яны ў свой час не атрымлівалі ні пенсіі, ні льгот, ні маральнае падтрымкі.

Нямала цёмнага і злачыннага на сумленні тых першых пасляваенных медкамісій. Былі ліміты на пенсійнае забеспячэнне, і былі людзі, якія па службовых, сваяцкіх, сяброўскіх адзнаках трэба было «ўціснуць» у гэтыя ліміты пры любых акалічнасцях. І толькі тое, што «заставалася» пасля іх, размяркоўвалася сярод сапраўдных інвалідаў. Таму па-за лімітам мог застацца бясспрэчны інвалід, асабліва, калі ён хоць крыху працаваў. Па волі тых медкамісій парадь зямлю сапраўдныя інваліды, і гуляюць па свеце з чырвонымі кніжкамі інваліды ліпавыя— на гэты конт я маю шэраг яскравых прыкладаў.

Выклікаюць невясёлы роздум і гісторыі некаторых сапраўдных інвалідаў. Калі хто думае, што пры вызваленні ўсю акупацыйную адміністрацыю і паліцыю судзілі і садзілі, то ён глыбока памыляецца. Пад прэс рэпрэсій траплялі толькі яўныя злачынцы, якія моцна запэмілі сябе прыслужніцтвам. Астатніх мабілізоўвалі, апраналі ў шынялі, выдавалі вінтоўкі і— на перадавую. І нярэдка ўчарашні паліцай, староста, чыноўнік управы, толькі-толькі трапіўшы на перадавую ці яшчэ на подступах да яе бываў паранены, атрымліваў калецтва і потым законна станавіўся інвалідам ВАВ, не праваяваўшы і гадзіны. Цяпер ён сядзіць у бясплатна атрыманай аўтамашыне і пагардліва пагядае на не раз параненага франтавіка, які прайшоў праз усе чатыры гады вайны, але не атрымаў групы інваліднасці, бо рукі-ногі ў яго ёсць.

Бываюць і выпадкі, я пра іх неадночы чуў, калі такі, атрымаўшы статус інваліда вайны, чалавек пазней выкрываўся ў злачынствах акупацыйнага перыяду і атрымліваў належнае па закону, але, вярнуўшыся з месц не вельмі аддаленых, зноў станавіўся інвалідам ВАВ. Такія людзі асабліва гарластыя і нахрапістыя, не толькі не ўпусцяць тое, што належыць ім па законе, але з горла вырвуць болей таго.

Інваліды вайны, якія дажылі да сённяшняга дня, перажылі нібыта другое нараджэнне. З кастрычніка 1990 года іх пенсійнае забеспячэнне нарэшце даведзена да справядлівага ўзроўню. Яны могуць вальней уздыхнуць у сваёй сціплай «эканоміцы», могуць з гонарам глядзець людзям у вочы без сораму за сваё жабрацтва. Але ўсё роўна кожны з іх памятае той час, калі яны знаходзіліся на самай нізкай прыступцы грамадства, калі ў адносінах да іх дзяржава грэбавала элементарнымі паняццямі справядлівасці і гуманнасці.

Узяць хоць бы *тое ж* забеспячэнне жыллём інвалідаў ВАВ. Кватэры яны ў асноўным атрымалі 25—30 гадоў таму. Атрымалі ў хрушчоўскіх дамах першага пакалення — недарэчна спланаваных і нязручных, з прыхожымі, дзе цяжка разміну́цца дваім і з каторых немагчыма вынесці труну з нябожчыкам, з кухняй у 5 кв. метраў і нярэдка без гарачай вады. Тады гэтыя «хрушчоўкі» ставіліся ўздоўж галоўных, транспартанапружаных вуліц, сёння да таго затлумленых, загазаваных, завібраваных і запыленых, што жыць тут інваліду з яго пашкоджанымі нервамі і хворым сэрцам вельмі цяжка.

Сённяшні ж навасёл, які нарадзіўся пасля вайны, паспеў кінуць вёску ў цяжкі для яе час, занядбаць родную мову, увабраць у сябе ўсе заганы «прыгожага» гарадскога жыцця, пасяляецца ў спакойным мікрараёне ў доме з палепшанай планіроўкай і такімі выгодамі, якія інваліду вайны і не сніліся. А пэўна было б справядліва, перш чым засяляць гэты дом, удакладніць: ці не пакутуе дзесьці інвалід вайны ў горшых умовах?

Наводзіць на сумны роздум і маральная атмасфера вакол інвалідаў вайны. Тыя з іх, хто не страціў яшчэ здольнасць цвяроза разбірацца ў рэчаіснасці, не маюць ілюзій наконт стаўлення да іх моладзі.

Кажуць, што моладзь у нас інфантыльная, без ідэалаў. Няпраўда. Сённяшняе маладое пакаленне, як правіла, вызначае свае ідэалы і жыццёвыя пазіцыі вельмі рана. І ідэалы гэтыя не выклікаюць асаблівай замілаванасці. Яны — спрэс прагматыкі, не абцяжараныя залішняй духоўнасцю: адным словам, спажыўцы па вялікім рахунку. Ім бы не бачыць гэтых абрыдлых ветэранаў з іх надакучлівай, цяжкай і трагічнай памяццю аб вайне...

Але непаважлівасць — справа не крымінальная, а асабістага сумлення. Тым больш, што ў нас не Сярэдняя Азія з яе культам аксакалаў. Але, але... Мне запомніліся разважанні адной журналісткі цэнтральнага радыё ў адной з перадач, сутнасць якіх зводзілася да таго, што сам узрост не вымагае павагі, маўляў, пажылы чалавек павінен сам заваяваць павагу маладых. Можа, у гэтым і ёсць логіка. Але ад усяго гэтага становіцца неяк няўтульна і нават страшнавата.

Так, можа, мы былі наіўнымі, але ваявалі, верачы ўзнёслым ідэям, верылі і былі перакананыя, што робім вялікую справу. Можа, трэба было б даць ветэранам адысці ў лепшы свет з захаваннем пачуцця ўласнай годнасці, не руйнаваць хай і мройнае, але для іх святое?

Дык хто ж ён—інвалід ВАВ як чалавек, як асоба?

Аб здароўі па знешнім выглядзе меркаваць рызыкоўна. Адны з іх, адразу відаць, дыхаюць на ладан, другія выглядаюць па-мужчынску бадзёра. Праўда, апошніх становіцца ўсё меней і меней...

Нялёгка пісаць гэта пра братоў па племю, але нельга і змаўчаць, калі выпіраюць сярод іх адзнакі чагосьці падобнага на здзічэнне, дэградацыю, збядненне жыццёвых інтарэсаў, зацугляных на матэрыяльным дабрабыце. Год ад году інваліды становяцца ўсё больш эгаістычнымі, аж да агрэсіўнасці, бескампраміснымі, непамяркоўнымі і капрызнымі. Амаль бесперапынна чуюцца выкрыкі адзін на аднаго, дробязныя, а часам і не такія дробязныя канфлікты ўзнікаюць то тут, то там. Усё гэта выклікае горкае пачуццё і *не раз хацелася* крыкнуць ім:

«Колькі вам засталося жыць на гэтым свеце, колькі вас засталося, і навошта вы так?»

Адносна новых, прагрэсіўных, дэмакратычных зрухаў у краіне мы, бадай, самая кансерватыўная частка грамадства разам з адстаўнікамі, старшынямі калгасаў і партапаратчыкамі. У палітычнага зместу размовах пераважаюць унутрыпалітычныя тэмы над знешнепалітычнымі. Апошнім часам адбылася пэўная палітызацыя людзей і, вядома ж, інвалідаў ВАВ. І сярод зласлівай бязглуздзіцы нечакана мільгаюць свежыя, арыгінальныя, а часам і мудрыя думкі ды ацэнкі. Мацёрыя сталіністаў і сярод нас становіцца ўсё меней і меней.

Наогул, духоўны свет інвалідаў даволі дакладна можна вызначыць па змесце іх размоў, якімі поўняцца палаты, калідоры, пакоі адпачынку і альтанкі ў скверах. І асабліва ў «кулуарах» прыбіральні, якая ў дрэннае надвор'е становіцца клубам курыльшчыкаў, дзе ў мутна-сіняй дымцы часам кажуць такое, што нельга не прыпыніцца і не прыслухацца нават і не курыльшчыку. І я не прамінаў выпадку ўважліва ўслухацца ў размовы інвалідаў. Усё назапашваў, раскладаў па паліцах памяці, і акрэслілася, што па папулярнасці тэматыкі і агульнай зацікаўленасці размовы інвалідаў ідуць у наступным парадку.

На першым месцы — размовы пра свае немачы, спосабы іх лячэння, лекі, працэдуры, дактароў, лякарні і шпіталі, дзе каму даводзілася лячыцца. Некаторыя гэтак ужо сыплюць медыцынскімі тэрмінамі, што сядзіш побач і здзіўляешся — ці гэта медычныя навукоўцы, ці толькі хворыя? Гэтыя звычайна прыязджаюць з наборам уласных дэфіцытных лекаў, набытых самымі рознымі, але аднолькава непрыстойнымі спосабамі. Тут часам даведаешся, напрыклад, што ў некаторых раённых цэнтрах дэфіцытныя лекі выдаюцца паводле размеркавання райкома партыі.

Далей ідуць размовы аб сваім матэрыяльным дабрабыце. Аб каровах, свіннях, кармах, дровах, здабытых будматэрыялах, пенсіях і іншых прыбытках. З гэтых размоў адчуваецца, што значная частка інвалідаў, асабліва сельскіх, жыве моцненька. Заможнасць некаторай часткі інвалідаў стала магчымай не ад шчыравання дзяржавы, калгасаў ці прафсаюзаў. Гэта вынік асабістае працавітасці, прадпрымальнасці, удачлівасці і настырнасці. Аднак заможнасць характэрна толькі для некаторых інвалідаў. Асноўная іх частка да апошняга значнага павышэння пенсій жыла беднавата.

Ажыўлена вядуцца размовы аб сваяках. З захапленнем аб добрых сынах, цудоўных дочках, выдатнейшых, лепшых у свеце ўнуках. Ужо больш стрымана— аб зяцях, нявестках ды іншай радні. Абыякава — аб суседзях, і зусім зласліва—аб службоўцах, якія нечым пакрыўдзілі іх.

Далей ідуць настальгічныя ўспаміны аб незваротным мінулым, аб страце традыцый, абрадаў, маральных каштоўнасцяў у сельскім побыце. Аб спаганенні прыгожых краявідаў. Да такіх размоў расчулена падключаюцца і гараджане—былыя вяскоўцы. Успамінаюць аб прастольных святах, кірмашах, мудрых дзядах, дагледжаных конях, чыстых і рыбных рэчках, аб грыбных і ягадных лясах. З уздыхам успамінаюць пра подавы, духмяны жытні хлеб, пра посныя тыдні, калі сядзелі на таранах, сушаных грыбах, журавінах, аўсяным кісялі ды падліўцы з канаплянага алею з макам для аладак. Як бы я хацеў наесціся гэткай стравы ў самыя святочныя дні! Усе сумуюць аб страце былой рамантычнай вёскі і аб нечым светлым успамінаюць аб сенакоснай пары.

А паслухаць размовы аўтаўладальнікаў аб машынах, гаражах, падвесках, гуме, задніх мастах і г. д. Аб тым, як можна не зусім законна атрымаць ці абмяняць машыну, каму і колькі трэба даць. Гэта асобная частка нашага брата, якая глядзіць на іншых з пачуццём уласнай перавагі. Гаворка ідзе не аб аднаногіх інвалідах—тут справа ясная,—а пра тых, хто атрымаў машыну нейкім іншым чынам, нярэдка не зусім сумленным.

Чалавек, што набыў аўтамабіль, нейкай нябачнай рысай аддзяляе сябе ад іншых, становіцца большым эгаістам і нешта губляе ў маральнасці. Варта толькі паглядзець, як ён, паронні, праносіцца міма «галасуючага» на дарозе.

Калісьці селянін, які ехаў паражняком, калі наганяў нават незнаёмага чалавека, прыпыняў каня, вітаўся, пытаўся, куды той ідзе, ды прапаноўваў сесці пад'ехаць.

Цяпер той жа былы селянін на сваім аўтамабілі «не заўважае» нават знаёмага. Аб гэтым я спрабаваў заводзіць размову з некаторымі аўтамабілістамі, вядомымі мне як людзі добрыя і сумленныя. І яны бянтэжыліся, не ведаючы, што адказаць. Адчувалася, што для іх саміх гэта было адкрыццё, што яны міжволі з людзей спагадлівых, сумленных дзякуючы машыне ператварыліся ў бяздушных эгаістаў.

Значнае месца займаюць расказы аб крымінальных злачынствах, забойствах, рабаваннях, згвалтаваннях, аварыях і г. д. Такога кшталту матэрыялы маюцца амаль у кожнага, гэтага ў нашым жыцці хапае.

Змястоўнай тэмай у размовах стала харчовая праблема. І размовы тут ідуць стрыманыя, з разуменнем жыццёвых варункаў. Не такія, як сярод маладых, што не зведалі, што такое сапраўдны голад. У маладых нейкае скажонае разуменне аб харчаванні. Елі б ад пуза мясное па тры разы ў дзень—і ўсё.

Я з сялян, і нават не з бедных. І помню, калі ў самыя спрыяльныя часы другой паловы дваццатых селянін еў мясасала, сабе ні ў чым не адмаўляючы. Гэта былі калядныя тры тыдні, на масленіцу тыдзень, вялікодныя два-тры тыдні, у сенакос-жніво шэсць-сем тыдняў ды ў восеньскі мясаед чатыры тыдні. Усяго 16—18 тыдняў. А іх жа 52! Астатні час сядзелі на малацэ і так званай «затаўцы». Гэта крута пасоленая сумесь сальных абрэзкаў, абрэзкаў галоў, нутранога тлушчу, іншага нестандарту, часнаку, кмену, укропу, перцу.Ператоўчаная, шчыльна ўтрамбаваная ў гліняныя гаршкі, «затаўка» была трывалай на захаванне і лыжка яе на гаршчок любой стравы стварала ўражанне заправленасці.

Але гэта не азначала, што не існавала вяндліна-каўбасная рэзерву на выпадак гасцей. Дык тое ў серадняхоў. Бяднейшыя значны час сядзелі на нішчымніцы. А цяпер, калі харчмагі пустыя, а хатнія халадзільнікі ў іншых распірае ад рознага харчу, ці прыемна бачыць хлеб у смеццевых кантэйнерах?

Успамінаюць і вайну. Здзіўляе, што некаторыя апавядаюць гэтак упэўнена, з такімі падрабязнасцямі, з дакладнай характарыстыкай асоб і мясцовасцяў, быццам было гэта ўчора. Па пэўных адзнаках і нейкім чуццём я здольны адрозніваць пустую балбатню ад сапраўдных успамінаў. І тут прыпынішся, услухаешся: не, гэта не балбатня, гэта такія глыбокія рубцы ў памяці пакінула вайна. А калі і ёсць нешта адвольнае, то прыдумана ўдала, праўдзіва, на ўзроўні мастацтва. Але такія цікавыя і паўнацэнныя апавядальнікі пра вайну сустракаюцца ўсё радзей і радзей: гады і хваробы робяць сваю справу.

Шмат гавораць пра цяперашнюю моладзь. Ніколі, нават у тыя застойныя гады, я не чуў калісьці звыклага, амаль што абавязковага прытарна-фальшывага замілавання «нашай цудоўнай моладдзю». Тутэйшыя дзяды смела, бескампрамісна, з трывогаю за будучыню выкрывалі не «асобныя недахопы», а заганы сучаснай моладзі. Толькі змоўчвалі пра сваіх кроўных недарэкаў.

А вось сабралася група дзядоў-пашлякоў, цісну́ць непаважлівыя і сумніцельныя размовы «аб бабах» ды іншую непатрэбшчыну. І тут адразу бачна, што ў гэтым заўзята хлусяць і выхваляюцца. На гэтую тэму наогул хлусяць больш, чым па якой іншай.

Дзеляцца інфармацыяй аб унутрышпітальным жыцці. І нічога ад дзядоў не схаваецца. І ўсё яны ведаюць—і пра парадкі, і пра недахопы ў шпіталі, і пра асабістае жыццё персанала.

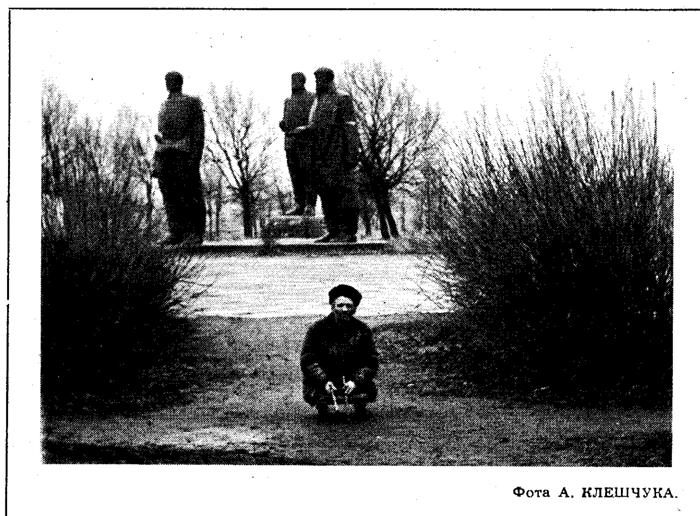
Фота А. КЛЕШЧУКА.

Ідуць размовы і на вытворчыя тэмы. Асабліва многа цікавага можна пачуць аб калгасных справах, бо вясковыя дзяды, нават не працуючы, ў гэтым дасведчаныя. Абмяркоўваюць наша неўладкаванае жыццё, нашу заблытаную эканоміку, нашу невынішчальную бесталкоўшчыну ва ўсім і ўсюды.

Анекдоты апавядаюць рэдка. Такое далёкае іх месца ў тэматыцы размоў інвалідаў сведчыць аб згасанні ў нашага брата пачуцця гумару. А гэта ўжо дрэнна. Я люблю трапны, востры, хлёсткі анекдот, не злы і не пошлы, але разумны, які павышае жыццёвы тонус.

І, на жаль, ужо зусім рэдка даводзіцца чуць інтэлектуальныя размовы аб літаратуры, навуцы, мастацтве, рэлігіі. Трохі часцей гавораць аб экалогіі. Затое карцёжнай гульнёй займаецца добрая палова, і значная частка гуляе на грошы. Неяк бачу: выйшлі з пакоя адпачынку два самавітыя мужчыны з інтэлігентнымі тварамі і адзін з іх папракае другога—чаму той пайшоў віновай дзевяткай, калі трэба было чырвонай дамай.

У размовах з сабе падобнымі акрэсліваецца ўвесь духоўны свет субяседнікаў. Якія ж высновы мы зробім, калі ўсё пачутае прааналізуем ды абагулім?

На першым месцы будзе «я» і «маё». Мае хваробы, мая гаспадарка, мой дабрабыт, мая радня, мае крыўды. На другім месцы настальгічнае, пікантнае, палітычнае, бытавое, пошлае, карцёжнае. І на трэцім — грамадскае, патрыятычнае, духоўнае, інтэлектуальнае, жартаўлівае.

І калі дадаць, што размовы вызначаюцца надзвычай нізкай культурай, густа перасыпаны брыдкаслоўем, то з усяго гэтага акрэсліцца ўсярэднены кштальт інваліда вайны—грамадска пасіўнага, абмежаванага, малакультурнага, дрэнна выхаванага.

Думаецца, адна з істотных прычын такога, трэба шчыра сказаць, непрывабнага выгляду інваліда вайны тая, што вельмі ўжо ён нацярпеўся нястач і ў вайну, і пасля яе.

Аднак гэта хоць істотнае, аднак не самае галоўнае, што вызначае асобу інваліда ВАВ. У галоўным ён трымаецца на годным узроўні. І хоць ён і не пазбегнуў спажывецкай хваробы, але не цынічны спажывец-драпежнік, не хапае павоўчы, у спажыванні мае сумленне і адчувае меру. Ён не спекулянт, не зладзюга, не мярзотны падхалім і не будзе віляць хвастом разам з іншымі, а калі трэба, то і гаркне. Ён не горкі п'яніца, не згубіў працоўнага гонару, і калі працуе, то сумленней за іншых. Ён не зласлівы, а з душэўным болем перажывае за нашы ўжакасці й глупствы. А сярод асобных, ужо вельмі рэдкіх аднагодкаў веку, што ўдзельнічалі яшчэ ў грамадзянскай, сустракаюцца магутныя дубы па маральнай вышыні, жыццёвай устойлівасці, яснасці і мудрасці думак. Сустрэча з такімі — жыццёвая ўдача, неацэнны набытак.

І яшчэ.

Практычна страчана наша права на абслугоўванне па-за чаргой, бо прабіцца туды, дзе шчыльным кругам ахапілі месца продажу многія прэтэндэнты, не кожны інвалід мае сілу і не ў кожнага хапае духу.

Амаль па ўсіх ільготах да інвалідаў ВАВ прыроўнены і так званыя персанальныя пенсіянеры. Не маю падстаў аспрэчваць законнасць атрымання імі нейкіх сваіх ільгот, аднак не магу пазбавіцца пачуцця несумяшчальнасці гэтых вызначэнняў — «інвалід вайны» і «персанальны пенсіянер», бо ведаю, як атрымлівала званне большасць гэтых самых «персанальных»... Трапіўшы ў наменклатурную абойму, многія з іх паспяхова давялі да заняпаду некалькі арганізацый, на чале якіх ставіліся, а некаторыя зняславілі сябе хабарам, крадзяжом, самадурствам, п'янствам і распустай, аднак, прыкрываючыся вымовамі як індульгенцыямі ад сапраўднага пакарання, перасоўваліся па гарызанталі (а то і з павышэннем), па некалькі разоў змянілі кватэры, пакуль не знайшлі па густу, заадно забяспечылі кватэрамі не толькі радню, а і сяброваў, нахапалі дэфіцыту, акруглілі рахункі ў ашчадбанку і ў поўным здароўі дацягнулі да пенсіі. Што ў іх агульнага з інвалідамі, якія заслужылі тыя самыя льготы крывёй? У магазіне № 6 Оршы разам са мной у чарзе па льготны паёк стаяць такія персанальныя пенсіянеры, якім месца не ў чарзе па каўбасу, а ў калоніі па баланду, я гэта дакладна ведаю.

Персанальныя пенсіянеры і ветэраны працы не перавядуцца ніколі, а трагічная постаць інваліда вайны незваротна аддаляецца ў нябыт і хутка зікне назаўсёды. Дык навошта ж нас сабралі ў адзін груд?

Гаворка ішла аб усярэдненым інвалідзе вайны, аб найбольш тыповым прадстаўніку нашага племя. А калі ўгледзецца ўважліва, то якое сярод іх багацце асоб, характараў, лёсаў! Ад нахабных даставал-прабівал —да сціплых і бясхітрасных працякоў, не здольных выкарыстаць нават мінімум таго, што ім належыць па праву. Ад тых, у каго поўная кубышка, вялікая пенсія і забяспечаныя дзеці, да тых, хто не зводзіць канцы з канцамі і туліцца ў закутку кватэры зяця-прапойцы ці нявесткі-сцервы. Ад заўсёднікаў розных урачыстых сходаў ды пасяджэнняў — да сталых кліентаў шпіталяў і жыхароў дамоў састарэлых. Ад людзей добразычлівых, сяброўскіх, вясёлых — да нелюдзімых, насупленых, зласлівых.

Так, будзем глядзець праўдзе ў вочы: інвалід вайны ў сучасным грамадстве стаў не да двара. Ён ужо не зусім пажаданы ў кампаніі, бо сваімі несучаснымі поглядамі можа ўнесці дыскамфорт. Ён не ў стане зразумець складанасці новых чалавечых узаемаадносін, запатрабаванні і густы маладых. Ён адыграў сваю гістарычную ролю і стаў нязручным і для дзяцей, і для дзяржавы. Ды яму і самому пара зразумець, што ў сям'і і дзяржавы агромністых, складаных праблем хапае і без інвалідаў.

Інваліды ў абсалютнай большасці сваёй нецікавыя нават літаратарам, што пішуць на ваенную тэму, — яны спазніліся трохі, бо іх апярэдзіў бязлітасны склероз. Бясцырымонныя, нявыхаваныя людзі кажуць ім у вочы: як яны надакучылі, гэтыя інваліды! Людзі выхаваныя так не скажуць, але падумаюць тое ж.

Што б там ні балбаталі некаторыя дзядкі-бадрачкі, што б там ні пісалі разумныя пісьменнікі аб мудрасці і духоўным багацці старасці, усё гэта пустое, фальшывае. Старасць невыказна трагічная для саміх ветэранаў пакутлівай бездапаможнасцю і безнадзейнасцю. Старасць цяжкая і агідная для акружаючых: ім даводзіцца браць грэх на душу, выяўляючы зусім не тое, што яны адчуваюць у сапраўднасці. Як гэта ў Пушкіна: «Какое низкое коварство полуживого забавлять, ему подушки поправлять, печально подносить лекарство, вздыхать и думать про себя: когда же черт возьмет тебя...»

Але, дарагія таварышы, людзі добрыя! Пакуль яны жывыя, не дазваляйце сабе забываць, што гэта **інваліды Вялікай Айчыннай!** Што дзякуючы ім, вы карыстаецеся гэтым, няхай цяжкаватым, бесталковым, небяспечным, але жыццём. Якімі б яны вам ні падаліся, выкажыце да іх стрыманасць, уступлівасць і памяркоўнасць. А калі маеце магчымасць і на тое здольны, то праявіце міласэрнасць і акажыце нейкую дапамогу. Іх век скароченый і яны хутка перастануць раздражняць вас сваім існаваннем. Гэта непаўторнае, выміраючае племя, і пабойцеся Бога без важкай прычыны наносіць ім крыўды. Дазволіць да іх грубасць, непавагу — амаральна і ганебна для чалавека цывілізаванага. Не трэба казённых, замусоленых прамоў і прыкра-салодкага сюсюкання, знайдзіце і не пашкадуйце для іх некалькі простых, але натуральных і душэўных слоў. Гэта ўнясе раўнавагу і прасвятленне ў вашы душы.

Калектыў рэдакцыі часопіса «Беларусь» глыбока смуткуе ў сувязі са смерцю былой супрацоўніцы КАРМАЛІТАВАЙ Ірыны Уладзіміраўны і выказвае спачуванне родным і блізкім нябожчыцы.

Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына» выказвае спачуванне сябру Рады ЗБС Ганне Іванаўне Сурмач у сувязі са смерцю БАЦЬКІ.

Мастак з Лошы

СПАДЧЫНА

На Поўначы Гродзеншчыны, каля старога Чорнага тракта, што вядзе на Вільню, размясцілася вонкава някідкая, але па-свойму маляўнічая вёска Лоша. Старыя хаты, сярод якіх многа даваенных. Запушчаная драўляная капліца з рэшткамі цвінтарышча, па якім, кажуць, хадзілі і Каліноўскі, і Сыракомля. Ледзь бачнае ўзвышэнне, на якім стаяла карчма Бастомскіх. Сляды ад вадзянога млына на Лошы. Прысады, што вялі да лашанскага двара, таксама ўжо зруйнаванага...

Пра лашанскі двор упершыню я пачуў у раннім дзяцінстве, калі ў нашы Расолы прыйшла вестка, што там застрэліўся ці быў застрэлены малады мастак. Маўляў, віленскія настаўнікі сказалі яму, што ўжо болей нічога не змогуць яму даць, што трэба яму ехаць у Францыю. І ён, ведаючы, што ў маці грошы павінны быць, запатрабаваў іх. Але маці, будучы ўжо ўдавою, якраз пасябравала з уладальнікам суседніх Рымуняў. А той запярэчыў: аніякіх грошай, усё павінна застацца толькі нам... І тады адбылася трагедыя. Па адной чутцы, даведзены да роспачы мастак застрэліўся сам. Па другой—яго ў час сваркі застрэліў рымуньскі пан, а потым падкупленая паліцыя прызнала забойства самазабойствам. Ва ўсякім выпадку, памятаецца з дзяцінства, былі цяжкасці з пахаваннем: духавенства не дазваляла, каб апошнім прытулкам мастака стала пасвенчанае цвінтарышча.

Гэтая трагічная гісторыя не давала спакою мне і ў студэнцкія, і ў сталыя гады. Спакваля даведаўся, што мастака звалі Леў Дабжынскі, што ў лашанскай капліцы пахаваны яго дзед, царскі саветнік і сенатар Антон Дабжынскі, які, тым не меней, спрыяў вызваленчым рухам. Не раз, бываючы на радзіме, хадзіў я ў Лошу. Але помніка мастаку ўжо не было (нехта, казалі, пакваліўся на прыгожы камень). Капліца была таксама разбурана, асабліва яе падзямелле, дзе ў труне сенатара мясцовыя вандалы шукалі золата. Жыхары Лошы не маглі сказаць нічога пэўнага. І тады, пішучы кнігу «Астравеччына, край дарагі...», я звярнуўся за дапамогай у Варшаву, у Інстытут гісторыі мастацтваў. У адказ доктар Рышард Брыкоўскі прыслаў мне ксеракопію... вельмі рэдкага каталога пасмяротнай персанальнай выставы Льва Дабжынскага, якая адбылася ў Вільні. З каталога вынікала, што большасць прац мастака была прысвечана жыхарам Лошы і навакольным краявідам. Другой жа ўлюбёнай яго тэмай стала Вільня, яе старыя вулачкі. У каталогу былі прыведзены асноўныя біяграфічныя звесткі пра Льва Дабжынскага. Нарадзіўся ён у 1907 годзе ў Пецярбурзе. Сям'я Дабжынскіх была па жаночай лініі ў сваяцтве з Львом Талстым (адсюль — і імя мастака). Юнацкія гады Льва Дабжынскага прайшлі ў родавым маёнтку Лоша. Адсюль ён скіраваўся ў Віленскі універсітэт — вучыцца жывапісу ў прафесараў Рушчыца і Штурмана, якія і параілі яму прадоўжыць адукацыю ў Парыжы. Аднак трагічная смерць, што наступіла 26 лістапада 1937 года, не дала здзейсніцца далейшым планам і творчым задумам таленавітага мастака (талент яго прызнавалі ўсе рэцэнзенты, якія ацэньвалі персанальную выставу).

Малюнкі Л. ДАБЖЫНСКАГА.

Ужо стаўшы старшынёй камісіі «Вяртанне» Беларускага фонду культуры, я напісаў пра Льва Дабжынскага артыкул для раённай газеты «Астравецкая праўда»: а можа, хто памятае мастака, ведае пра лёс яго шматлікіх твораў?! У адказ землякі паведамілі, што ў Польшчы, у Гданьску, яшчэ жыве яго сястра — доктар медыцыны і пісьменніца Надзея Бітэль-Дабжынская. Тут жа я напісаў ёй ліст з мноствам пытанняў. І найпершае з іх было: што са спадчынай? А неўзабаве з Гданьска прыйшоў адказ, у якім спадарыня Бітэль-Дабжынская падрабязна распавядала пра свайго брата:

«Быў гэта для мяне вельмі блізкі духоўна чалавек, сціплы, добразычлівы. Нашы вясковыя «лашаньчукі» яго вельмі любілі, заўсёды называлі яго па імю—Лёўка... Паміж вёскай і т. зв. дваром была вялікая згода і прыязнасць... Майго нябожчыка бацьку, таксама мастака, як і майго нябожчыка брата, нашы «лашаньчукі» вельмі любілі. Брат часта рабіў накіды алоўкам і маляваў нашых «лашанскіх» дзяцей, коней і вёску. У мяне ёсць цэлы альбом яго эскізаў, які збярогся таму, што мая маці захавала яго праз усю сібірскую вандроўку. Іншыя карціны, што засталіся ў Лошы, загінулі. Але 372 ці 373 карціны былі перададзены на часовае захаванне пп. Жукоўскім, якія жылі ў Вільні па вул. Кальварыйскай, 9. а потым, пасля выезду пп. Жукоўскіх і іх смерці, нібыта іх перадалі брату п. Жукоўскай п. Бішэўскаму, цяпер таксама нябожчыку, ад якога маёй сяброўцы ўдалося выпрасіць 12 карцін, маляваных алейнымі фарбамі,—яна прывезла мне іх у Гданьск. Астатнія загінулі. Можа, іх распрадавалі, каб пражыць? Шэсць карцін майго брата апынуліся разам з працамі праф. Штурмана, і іх павінен быў прывезці ў Лодзь сябар брата п. Навіцкі, у якога знаходзілася таксама пасмяротная маска брата... Дыпломная праца майго брата засталася ў Віленскім універсітэце, калі ў горад уваходзілі літоўцы, вісела яшчэ там на сцяне (гэта было вялікае палатно)».

Да наступнага ж ліста Надзеі Бітэль-Дабжынскай быў прыкладзены яе... беларускі верш, напісаны яшчэ ў 1939 годзе. «Дзіўным выпадкам» збярогся ён—насуперак усім ліхалеццям (лацінскі алфавіт арыгінала транскрыбірую на кірыліцу):

Пакацілася восень аржышчамі
Паміж гоняў, між шэрых палос,
Зашаптала апаўшымі лісцямі
Прыдарожных плакучых бяроз.

Сумным ветрам між хатамі плакала,
У шыбы звонячы дожджыкам слёз,
І па закрутках жаласна ляпала,
Бы пакрыўджаны горасны лёс.

У лазнях лёнам сухім адхіналася,
Тут жа пралася на цэўках варотных,
Туманом над ракой пасцілалася—
Вот, казаў бы, што сцены палотнаў.

Усяго тры чатырохрадкоўі — вобразныя (відаць, вобразнасць была «ў крыві» Дабжынскіх), чыстая па мове (ані воднага паланізма!). Чытаючы іх, думалася пра блізкасць тагачаснай мясцовай інтэлігенцыі да вясковага люду. А яшчэ пра тое, што — калі б інакш склаўся

На адкрыцці помніка Льву Дабжынскаму. Выступае генерельны консул Рэспублікі Польшча ў Мінску Тадэвуш Мысьлік.

лёс — у асобе Надзеі Бітэль-Дабжынскай мы сёння, можа, мелі б вядомую беларускую паэтэсу.

Лісты спадарыні Бітэль-Дабжынскай на пачатку мінулага года я зачытаў жыхарам Лошы. І яны прыйшлі да высновы, што трэба аднавіць і капліцу, і помнік. Частку грошай вяскоўцы сабралі самі, частку даў мясцовы калгас «Шлях Леніна». Сродкі на помнік Льву Дабжынскаму выдзеліў Беларускі фонд культуры. Яны былі пералічаны астравецкаму раённаму аддзелу культуры, і па яго заказу мясцовы майстар Антон Шафран распачаў работу.

Надпіс на помніку, вядома, узгадняўся, прытым не раз, са спадарыняй Бітэль-Дабжынскай. У апошні час наша перапіска ажывілася. З Гданьска прыйшлі дзве бандэролі. У большай былі абяцаныя ксеракопіі эскізаў Льва Дабжынскага. І сярод іх — выявы лашанскага двара, пабудаванага ажно ў 1776 годзе з лістоўнічнага дрэва, лашанскага млына, вясковых хат, навакольных краявідаў, дзяцей, свойскай жывёлы. Асабліва любіў мастак старыя, разгалістыя дрэвы...

У другой жа бандэролі была кніжка Надзеі Бітэль-Дабжынскай «Як ведзьма Агрыпіха знахарству мяне вучыла», выдадзеная сёлета ў Гданьску. Кніжка гэтая мае яўна аўтабіяграфічны характар, напісана на падставе ўспамінаў дзіцячых год. Яе галоўная гераіня, знахарка Агрыпіха, гаворыць «мовай, вельмі набліжанай да беларускай». У кніжцы шырока выкарыстаны беларускія народныя казкі і легенды — пра д'ябла, які аб'еўся дзікіх грушак, пра хлопчыка, што замяніўся ў кветку васілёк, пра воўчыя ягады, якія — калі іх палізаць — ператвараюць чалавека ў «вільчанё».

З кнігі паўстае прывабны і адначасова трагічны вобраз народнай знахаркі Агрыпіхі, якую вяскоўцы лічаць ведзьмай. А яна робіць людзям дабро, лечачы іх зёлкамі, адкрываючы ім вочы на харство свету. Свае веды, свой народны вопыт (як збіраць траўкі, як харчавацца, як адрозніваць дабро ад зла) Агрыпіха перадае маладой уражлівай дзяўчынцы — у ёй лёгка ўгадваецца аўтарка кнігі, пазнейшая лекарка, якая не раз выкарыстоўвала ў сваёй медыцынскай практыцы лекі і замовы, засвоеныя ад беларускай «ведзьмы».

У пасляслоўі да кнігі вядомы польскі празаік сябра беларускай літаратуры Збігнеў Жаковіч (дарэчы, ураджэнец Ашмяншчыны) параўноўвае яе са «Шляхціцам Завальняй» Яна Баршчэўскага, падкрэслівае, што Надзея Бітэль-Дабжынская «ўвайшла ў глыбокія, патаемныя слаі ведаў пра душу беларускага народа», дакладна перадала гаворку «свету Ашмянскага ўзгор'я».

Тыя ж самыя вартасці кніжкі адзначаны і ў рэцэнзіі Тарэсы Звяжхоўскай «Вучаніца ведзьмы Агрыпіхі», апублікаванай у адной з гданьскіх газет. З рэцэнзіі мы даведваемся таксама, што наша зямлячка Надзея Бітэль-Дабжынская з'яўляецца аўтарам 69 навуковых прац з галіны дзіцячай эндакрыналогіі, што ў час вайны яна змагалася ў партызанах з фашыстамі...

І вось летам гэтага года ў Лошы адбылося адкрыццё помніка на магіле Льва Дабжынскага, прадстаўніка сям'і, чыя грамадская і культурная дзейнасць належыць польскаму, беларускаму і рускаму народам, з'яўляецца своеасаблівым масцікам паміж імі. На ўрачыстасць прыехалі генеральны консул Рэспублікі Польшча ў Мінску Тадэвуш Мысьлік з жонкай Ганнай, прадстаўнікі Беларускага фонду культуры і Беларускага літаратурнага фонду, раённых улад. Прыйшлі жыхары Лошы, навакольных вёсак. Усе з нецярплівасцю чакалі Надзею Бітэль-Дабжынскую, якая абяцала прыехаць. Але хвароба перашкодзіла ёй здзейсніць даўнія планы — на ўрачыстасці прысутнічаў толькі яе прадстаўнік. Пасля прамоў у адрамантаванай капліцы адбылася імша за душу Льва Дабжынскага. А ў лашанскай бібліятэцы адкрылася выстава рэпрадукцый з яго эскізаў. Мясцовыя фальклорныя гурты выконвалі народныя песні — беларускія і польскія... Так узнаўлялася яшчэ адна нітачка, што лучыць мінулае і сучаснасць, лучыць суседнія народы.

...А на цвінтарышчы каля капліцы спадарыня Ганна Мысьлік, гісторык мастацтва, звярнула ўвагу на іншы помнік. Раней ён ляжаў перакулены. Цяпер жа, перад урачыстасцю («каб не псаваў выгляд»), паставілі і яго. І можна ўжо было, хоць і з цяжкасцю, прачытаць прозвішча, выбітае ў сярэдзіне XIX ст.,— «Сузін». Прозвішча роду, заслужанага для польскай і беларускай культур. Відаць, Сузінам належала Лоша да Дабжынскіх, відаць, яны былі ў сваяцтве... На нітачцы, якая здавалася канчаткова разблытанай, завязаўся новы вузельчык.

Адам МАЛЬДЗІС.

ЛіМ

Заснавальнікі:
САЮЗ ПІСЬМЕННІКАЎ БЕЛАРУСІ
І МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ БССР.

Выходзіць раз на тыдзень па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарава, 19.
Тэлефоны: прыёмная рэдакцыі — 33-24-61; намеснік галоўнага рэдактара — 33-25-25; адказны сакратар — 33-19-85; аддзел публіцыстыкі: Міхась ЗАМСКІ — 33-19-65; аддзел пісьмаў і грамадскай думкі: Людміла КРУШЫНСКАЯ, Марыя ГІЛЕВІЧ — 33-19-85; аддзел літаратурнага жыцця: Алесь МАРЦІНОВІЧ — 33-24-62; аддзел крытыкі і бібліяграфіі: Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ — 33-22-04; аддзел літаратуры: Юрась СВІРКА — 33-22-04; аддзел музыкі: Святлана БЕРАСЦЕНЬ — 33-21-53; аддзел тэатра, кіно і тэлебачання: Жанна ЛАШКЕВІЧ—33-21-53; аддзел выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў: Пётра ВАСІЛЕЎСКІ— 33-24-62; аддзел народнай творчасці і культасветработы — 33-24-62; 33-22-04; — аддзел навін: Віталь ТАРАС — 33-19-65; Юрась ЗАЛОСКА аддзел мастацкага афармлення: Уладзімір ТАБУШАЎ — 33-44-04; фотакарэспандэнт: Уладзімір КРУК — 33-24-62; бухгалтэрыя — 26-86-40.

Індэкс 63856

М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12